

М. А. ПОГОРЕЦЬКИЙ

**Кримінально-процесуальні
ПРАВОВІДНОСИНИ:
структура і система**

М. А. ПОГОРЕЦЬКИЙ

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ПРАВОВІДНОСИНИ:
структура і система

Монографія

С
1
6

ХАРКІВ
РВФ «АРСІС», ЛТД
2002

УДК 341.1
П45

Рекомендовано до видання Вченою радою Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 13.10.2001 р.).

Рецензенти:

Грошевий Ю. М., доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, завідувач кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, віце-президент АПН України, Заслужений діяч науки і техніки України

Шумило М. С., доктор юридичних наук, професор Національної академії Служби безпеки України, полковник

ISBN 966-7299-48-1

© М. А. Погорецький, 2002

ВСТУП

Конституція України, запозичивши багато чого з досвіду конституційного розвитку зарубіжних демократичних країн, трансформувала в національне законодавство положення основних міжнародних актів з прав людини.

Формування в Україні правової держави, для якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, висуває на перше місце в сфері правового регулювання суспільних відносин її права і свободи. З прийняттям нової Конституції виникла нагальна потреба подальшого удосконалення всіх галузей права, повної їхньої відповідності Основному Закону, у тому числі і норм кримінально-процесуального законодавства, як одного з найважливіших засобів захисту прав людини.

Ефективність захисту прав і свобод особи тісно пов'язана з повнотою регулювання правових відносин, що виникають у кримінальному судочинстві. Від повноти їхнього регулювання залежать усебічність і об'єктивність досудового розслідування, а також судового розгляду кримінальної справи, захисту прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі.

Логічно побудована правоохоронна система, де чітко визначена компетенція кожного її суб'єкта — органу дізнання, слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора, призведе до функціонування такої системи процесуальних правовідносин, яка забезпечить не тільки ефективність кримінального судочинства з розкриття злочинів і вживання заходів до невідворотності покарання для осіб, що їх вчинили, реалізації прав учасників процесу, інтереси яких безпосередньо реалізуються в ході досудового розслідування і судового розгляду кримінальної справи, але і своєчасне усунення судово-слідчих помилок, створення надійних правових гарантій від необґрунтованого притягнення невинуватих осіб до кримінальної відповідальності і покарання.

Важливе місце в правоохоронній системі приділяється слідчому, який зобов'язаний кожну кримінальну справу, що знаходиться в його провадженні, розслідувати повно, об'єктивно і всебічно, проявляти активність і максимальну об'єктивність, з'ясовуючи всі обставини, що як викривають обвинуваченого й обтяжують його відповідальність, так і виправдовують обвинуваченого та пом'якшують його відповідальність.

Як центральна, ключова фігура на досудовому слідстві, слідчий у процесі розслідування кримінальної справи вступає у правові відносини з різними суб'єктами кримінального судочинства: державними

органами і посадовими особами, які ведуть кримінальний процес та вирішують кримінальну справу; особами, що захищають свої або представлені інтереси; особами, які відіграють допоміжну роль у процесі. Вказані правовідносини мають свої особливості, які обумовлені предметом їхньої кримінально-процесуальної діяльності.

Особливе місце серед них займають правовідносини, що складаються у слідчого з державними органами та посадовими особами, які ведуть кримінальний процес і беруть участь у вирішенні кримінальної справи: органом дізнання, начальником слідчого відділу, прокурором і судом, оскільки від їхньої злагодженої та цілеспрямованої роботи багато в чому залежить успіх у боротьбі зі злочинністю, надійний захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальній справі.

Проблема правових відносин як у загальнотеоретичному плані, так і стосовно окремих суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності розглядалася багатьма вченими СНД: М. С. Алексєєвим, С. С. Алексєєвим, А. М. Бастрикіним, Ю. Н. Белозеровим, В. П. Бож'євим, С. В. Болотіним, В. М. Биковим, А. М. Васильєвим, М. І. Гапановичем, О. П. Гуляєвим, І. М. Гуткіним, В. Г. Дасєвим, В. О. Дубрівним, П. С. Елькінд, М. В. Жогіним, Л. М. Карнеєвою, М. Е. Ключєвою, О. М. Ларіним, А. Р. Ратиновим, В. М. Савицьким, В. Ф. Статкусом, М. С. Строговичем, Ю. Г. Ткаченко, Ф. Н. Фаткуллінім, Р. О. Халфіною, Г. І. Чангулі, О. О. Чувильовим, В. В. Шимановським та ін.

Вагомий внесок у розробку цієї проблеми внесли українські вчені: С. А. Альперт, В. Д. Бринцев, В. В. Вапнярчук, І. В. Вернидубов, Т. Б. Вільчик, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, Г. К. Кожевников, В. Т. Маляренко, В. І. Маринів, І. Є. Марочкін, В. П. Мікулін, О. Р. Михайленко, М. М. Михєєнко, В. Т. Нор, З. М. Онішук, А. Л. Ривлін, В. В. Сташис, Н. В. Сибільова, С. В. Слінько, А. Р. Туманянц, В. М. Хотєнець, М. Є. Шумило та ін.

Разом з тим, багато теоретичних положень правових відносин, що складаються у слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором, залишаються дискусійними і в даний час, що негативно позначається на ефективності досудового слідства. Окремі питання цих правовідносин недостатньо чітко сформульовані і закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві, законах України «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність» та ін. Має місце невідповідність деяких положень вказаних законодавчих та нормативних актів відомчого характеру кримінально-процесуальному закону. Недостатньо повно вивчені та законодавчо визначені проблеми класифікації форм взаємодії слідчого з органом дізнання на різних етапах досудового слідства, їхньої нормативно-правової природи, особливо у зв'язку з прийняттям Законів України «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи

боротьби з організованою злочинністю». Вимагає свого осмислення і проблема правовідносин, що складаються на досудовому слідстві між слідчим, начальником слідчого відділу і прокурором з урахуванням розширення процесуальної самостійності слідчого, з одного боку, і підвищення ролі начальника слідчого відділу з процесуального керівництва слідством, а також посилення прокурорського нагляду та судового контролю за досудовим слідством — з іншого.

Проблеми правових відносин слідчого з суб'єктами, які ведуть кримінальний процес (органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором), тісно пов'язані з проблемою визначення місця досудового слідства в правоохоронній та судовій системах країни, та його структури, з приводу чого в роботі висловлюються пропозиції щодо подальшого вдосконалення існуючої системи досудового слідства на основі аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду й пропозицій науковців та практиків.

Зазначені обставини, актуальність та недостатня розробленість вказаних проблем обумовили вибір теми монографічного дослідження. Враховуючи значну кількість робіт, присвячених дослідженню правових відносин суб'єктів, які ведуть кримінальний процес, в монографії розглядаються основні, переважно нові, або спірні питання теми дослідження.

Автор висловлює щиру подяку Заслуженому діячу науки і техніки України, академіку Академії правових наук України, доктору юридичних наук, професору, віце-президенту Академії правових наук України, завідувачу кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Ю. М. Грошевому, доктору юридичних наук, професору кафедри кримінального права та процесу Національної академії Служби безпеки України полковнику М. Є. Шумило, кандидату юридичних наук, професору, начальнику кафедри кримінального процесу Університету внутрішніх справ МВС України полковнику міліції Г. К. Кожевникову за цінні поради та зауваження при рецензуванні рукопису, колективу кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за допомогу в підготовці монографії до видання.

Висловлені зауваження та пропозиції будуть з вдячністю сприйняті автором та враховані у подальшій науковій роботі.

Розділ I. СУТНІСТЬ ПРАВОВІДНОСИН В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1 Поняття кримінально-процесуальних правовідносин

Останнім часом у загальній теорії відбувається процес критичного осмислення одного із фундаментальних і сталих понять — правовідносини. Перегляду підлягають не тільки його окремі елементи, але й сам метод щодо вивчення цього правового явища¹. Це в свою чергу, безумовно, відбивається і на аналогічних дослідженнях у галузевих науках². Теоретичне осмислення природи кримінально-процесуальних правовідносин має не тільки наукове, а й практичне значення.

Правовідносини становлять сутність кримінального судочинства. У системі кримінально-процесуальних відносин реалізуються повноваження державних органів, відповідальних за вирішення кримінальної справи, з одного боку, а з іншого боку — реалізуються процесуальні права і захищаються матеріально-правові та процесуальні інтереси учасників процесу, а також інших осіб, що залучаються до сфери кримінального судочинства.

Особливу важливість подальша розробка проблеми кримінально-процесуальних відносин як у цілому, так і між окремими суб'єктами, набуває у зв'язку з прийняттям Конституції України, яка проголосила Україну правовою державою і намітила, у зв'язку з цим, значні зміни щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, його подальшої демократизації, розширення прав, свобод людини, забезпечення і захисту їх державою в особі її правоохоронних органів та суду, а також удосконалення системи кримінального судочинства.

¹ *Ткаченко Ю. Г.* Методологические вопросы теории правоотношений. — М.: Юрид. лит., 1980. — С. 191–206.

² *Божьев В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1994; *Болотин С. В.* Орган дознания в системе уголовно-процессуальных правоотношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1990; *Погорецький М. А.* Кримінально-процесуальні правовідносини слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 1997.

Конституція України встановила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Ствердження прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У Конституції України проголошені не тільки основні принципи, на яких ґрунтується кримінальне судочинство в Україні, але й розкриті основні положення кримінально-процесуальних норм, що відносяться до захисту прав, свобод і законних інтересів громадянина.

Конституція України багато в чому визначила процесуальне становище підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, права яких реалізуються через систему кримінально-процесуальних правовідносин.

На думку багатьох авторів, погляди яких нами поділяються, правовідносини варто включати як одну із ознак у поняття кримінального процесу³, поряд з діяльністю органів досудового розслідування, прокуратури і суду з порушення, розслідування, судового розгляду і вирішення кримінальних справ, а також всіх осіб, що беруть участь у ньому.

Характеристика кримінального процесу тільки як діяльності, якої додержується ряд авторів⁴, на наш погляд, не розкриває цілком його сутності, приводить до розуміння кримінального процесу лише як діяльності посадових осіб з односторонніми владними повноваженнями.

³ Див.: Кримінальний процес України: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошниченко, Ю. В. Хоматов та ін.: За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. — Харків: Право, 2000. — С. 14–18. Уголовный процесс / Под ред. Гуценко К. Ф. — М.: Зерцало ТЕИС, 1996. — С. 12; Учебник уголовного процесса / Отв. ред. А. С. Кобликов. — М.: СПАРК, 1995. — С. 7; Уголовный процесс: учеб. для вузов / Под общ. ред. П. А. Лупинской. — М.: Юристъ, 1995. — С. 57; Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підруч. 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1999. — С. 11; Советский уголовный процесс / Под ред. Н. С. Алексеева и В. З. Лукашевича. — Л., 1989. — С. 9; Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — М., 1968. — С. 38–39; Тертышник В. М. Уголовный процесс: Учеб. — Харьков: Арсис, 2000. — С. 10.

⁴ Див.: Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А. Ф. Бойкова и И. И. Карпеца. — М.: Юрид. лит., 1989. — С. 40; Советский уголовный процесс / Под ред. Д. С. Карева. — М., 1975. — С. 10.

Провадження процесуальних дій пов'язано зі здійсненням державними органами й учасниками процесуальних дій своїх прав і обов'язків, а отже, вони вступають між собою у певні правовідносини, передбачені кримінально-процесуальним законом. Кримінально-процесуальна діяльність може відбуватися тільки у формі кримінально-процесуальних відносин. Іншого, крім процесуально-правових відносин, способу здійснення прав і обов'язків у кримінальному процесі не існує. Кримінальний процес — це врегульована нормами кримінально-процесуального права діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора, судді і суду по розкриттю злочинів, викриттю й покаранню винних та недопущенню покарання невинних, а також система правовідносин, що виникають у перебігу цієї діяльності, вказаних органів один з одним, а також з громадянами, посадовими особами, установами, підприємствами, громадськими об'єднаннями й трудовими колективами, які залучаються до сфери кримінально-процесуальної діяльності⁵.

Незважаючи на те, що правовідносини, як справедливо зауважила Р. О. Халфіна, виступають одним із основних фундаментальних понять правової науки, будучи тією формою, у якій абстрактна норма здобуває своє реальне буття, втілюючись в реальних суспільних відносинах⁶, питання про поняття, місце, суб'єктний склад, зміст і значення правовідносин у системі правового регулювання багато десятиліть приковує до себе увагу юристів і є стрижневим для будь-якої галузі правової науки. Не випадково до половини 30-х років правовідносини вважалися первинною і головною категорією теорії права і тому включалися в поняття права багатьма правознавцями. Потім, до 50-х років, правовідносинам приділялось значно менше уваги. Правовідносини вже в цей період не включалися в поняття права. Правом визнавалася лише система норм, що виражала волю керуючого класу, обумовлену матеріальними умовами його життя⁷. Останні десятиліття характеризуються

⁵ Див.: Михєєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підруч. 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1999. — С. 11; Тыричев И. В. Понятие и сущность уголовного процесса в кн.: Уголовный процесс: Учеб. для вузов / Под общ. ред. П. А. Лупинской. — М.: Юристъ, 1995. — С. 7.

⁶ Див.: Халфіна Р. О. Общее учение о правоотношениях. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 6.

⁷ Див.: Назаров Б. Л. Социалистическое право в системе социальных связей. — М.: Юрид. лит., 1976. — С. 36; Явич Л. С. Общая теория права. — М.: Юрид. лит., 1976. — С. 108.

знову різким зростанням інтересу до з'ясування ролі, структури і системи правових відносин, як частини правової надбудови. Прав Імре Сабо, підкреслюючи ідею про те, що, у кінцевому підсумку, теорія права є теорією правових відносин⁸.

Право завжди явище вторинне, якщо його розглядати з позицій співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості. Але, виникнувши як продукт свідомості, право функціонує не в сфері свідомості, а в реальній дійсності, будучи явищем соціального життя.

Ось чому в сучасній юридичній науці склалося кілька підходів до визначення права. Право розглядається як система норм, а також у широкому розумінні — норми права в сукупності з правовідносинами і правосвідомістю. Не вдаючись в аналіз дискусій з цієї проблеми, оскільки це не входить у предмет нашого дослідження, варто погодитися з думкою С. С. Алексєєва, який визначає право як систему норм, що виражена в законах, інших, визнаних державою джерелах, що є загальнообов'язковим нормативно-державним критерієм правомірно-дозволеної (а також забороненої і запропонованої) поведінки.⁹

У правовій науці існують різні визначення правовідносин. Під правовідносинами розуміються суб'єктивні права і юридичні обов'язки, що становлять індивідуальні моделі можливої і належної поведінки суб'єктів права, що виступають як зразки мірки для цієї поведінки, а також фактичне відношення, врегульоване нормами права¹⁰.

Розглядаючи правовідношення як врегульоване правом суспільне відношення, Ю. Г. Ткаченко справедливо пропонує виходити з того, що воно так само, як і усяке відношення, повинно бути результатом діяльності, і обґрунтовано робить висновок про те, що «не існує правових, у власному змісті, відносин, а є лише правовий спосіб регулювання суспільних відносин»¹¹.

⁸ Див.: Сабо И. Основы теории права.— М.: Прогресс. — 1974. — С. 32.

⁹ Див.: Алексеев С. С. Теория права. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — С. 123; Він же: Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования.— М.: Статут, 1999.— С. 58.

¹⁰ Див.: Ткаченко Ю. Г. Вказ. праця— С. 96–97; Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копсйчикова.— К.: Юрінком, 1997.— С. 190–191.

¹¹ Див.: Ткаченко Ю. Г. Вказ. праця. — С. 102.

Цей погляд поділяється не всіма правознавцями. Так, наприклад, М. М. Кропачов і В. С. Прохоров вважають, що оскільки є особливе коло суб'єктів діяльності (законодавчі органи, слідчі, судові й ін.), особлива сфера діяльності — створення правових норм і забезпечення їхнього правильного застосування, особливий предмет діяльності — правопорядок, і особлива форма суспільної свідомості — правосвідомість, то це дає підставу стверджувати і про існування особливих правових відносин — суспільних відносин, що стоять в одному ряду з іншими ідеологічними відносинами¹².

Грунтуючись на тому, що будь-які правовідносини за своєю суттю є правовою формою вираження суспільних відносин, матеріальних чи ідеологічних, І. Сабо виділяв такі групи правових відносин:

— правовідносини, що являють собою правове вираження суспільних відносин, які, таким чином, виступають одночасно як матеріальні й ідеологічно-правові суспільні відносини (наприклад, виробничі відносини, що виступають у формі відносин власності);

— правовідносини, що виражають ідеологічні суспільні відносини, які згідно з цим є ідеологічними і за змістом і за формою (політичні правовідносини);

— правовідносини, що носять винятково правовий характер.

Остання група правовідносин (у яку автор включав і процесуальні відносини), не є вираженням інших правовідносин (матеріальних чи ідеологічних), а являє собою, як підкреслив І. Сабо, «специфічні відносини, що виникають у результаті правової регламентації»¹³.

У самому загальному виді специфіка кримінально-процесуальних відносин зовні виражена в наявності особливого методу правового регулювання, відмінного від методів регулювання інших сфер суспільних відносин. Це і визначає виділення тієї чи іншої сукупності норм у самостійну галузь права¹⁴.

¹² Див.: Кропачев Н. М., Прохоров В. С. О понятии правовых отношений // Правоведение. — 1986, № 3. — С. 33–41.

¹³ Див.: Сабо И. Социалистическое право. — М.: Юрид. лит., 1964. — С. 311–312.

¹⁴ Див.: Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права. — М., 1961. — С. 23–24.

Кримінально-процесуальні відносини, що виникають у процесі порушення, розслідування і судового розгляду кримінальних справ, дуже різноманітні як за характером так і за суб'єктивним складом. І, як вірно відзначає В. П. Бож'єв, утворюють єдиний предмет правового регулювання, що обумовлено такими взаємозалежними обставинами: усі ці відносини мають єдину мету — встановлення істини; ця мета обумовлена наявністю загального об'єкта всієї тієї множини суспільних відносин, що мають місце в процесі провадження у кримінальній справі. Таким об'єктом є зміст правового відношення; кримінально-процесуальним відносинам у силу специфіки їхнього змісту й об'єкта притаманний публічно-правовий характер. У зв'язку з цим В. П. Бож'єв правомірно робить висновок про те, що специфіка кримінально-процесуальних відносин визначається насамперед особливостями методу правового регулювання норм кримінально-процесуального права¹⁵.

Кримінально-процесуальні відносини реально функціонують у двох аспектах: по-перше, у їхній системі, як сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених відносин; по-друге, — як одиничні процесуальні відносини, що складають систему.

Спрямованість (тобто об'єкт) усієї сукупності відносин і кожного окремого відношення збігається лише в остаточному підсумку. Тому здається цілком виправданим виділення двох об'єктів кримінально-процесуальних відносин — загального (генерального) і спеціального¹⁶. При цьому ми поділяємо думку тих авторів, які під загальним об'єктом розуміють те, із приводу чого чи в зв'язку з чим функціонує і розвивається вся сукупність відносин у даній кримінальній справі, тобто кримінально-правове відношення в його об'єктивному (дійсному) стані¹⁷.

¹⁵ Див.: *Бож'єв В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения.— М.: Юрид. лит., 1975. — С. 8; *Він же:* Уголовно-процессуальные правоотношения; Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1994.— С. 18.

¹⁶ Див.: *Елькінд П. С.* Сущность советского уголовно-процессуального права.— Л., 1963.— С. 14–16; 25–26; *Кокорев Л. Д.* Участникам правосудия по уголовным делам.— Воронеж, 1971.— С. 40; *Якубович Н. А.* Теоретические основы предварительного следствия.— М., 1971.— С. 54–55; *Бож'єв В. П.* Уголовно-процессуальные отношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— С. 19.

¹⁷ Див.: *Бож'єв В. П.* Вказ. праця.— С. 139; *Він же:* Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1994.— С. 19, а також: *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави.— К., 1994.— С. 128; *Скакун О. Ф., Подберезський М. К.* Теорія держави і права. — Харків, 1996. — С. 192.

У юридичній літературі існують і інші погляди на поняття загального об'єкта кримінально-процесуальних відносин.

Так, П. С. Елькінд, М. О. Якубович і Л. Д. Кокорев вважають загальним об'єктом кримінально-процесуальних відносин швидке і повне розкриття злочину, пізнання об'єктивної істини для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню і жоден невинуватий не був притягнутий до кримінальної відповідальності і засуджений¹⁸.

С. О. Шейфер розуміє під загальним об'єктом кримінально-процесуальних правовідносин боротьбу зі злочинністю, із приводу якої складаються відносини учасників кримінального процесу¹⁹.

Ці точки зору нам здаються недостатньо переконливими. Критично осмислюючи аргументи зазначених авторів, ще В. П. Бож'єв звернув увагу на те, що в першому випадку визначення об'єкта ототожнюється з завданнями кримінального судочинства, у другому випадку об'єкт зводиться до загальних завдань, що стоять не тільки перед кримінально-процесуальною, але і перед іншими галузями права²⁰.

Що ж стосується визначення спеціального об'єкта (тобто об'єкта окремого, одиничного виду кримінально-процесуальних правовідносин), то тут відзначається єдність поглядів. Під спеціальним об'єктом розуміється очікуваний результат поведінки учасників кожного конкретного відношення. Іншими словами, спеціальний об'єкт — усе те, із приводу чого чи заради чого виникають зокрема правовідносини (наприклад, задоволення заявленого клопотання, припинення ухилення обвинуваченого чи підозрюваного від слідства чи суду і т. п.)²¹.

В юридичній літературі з приводу змісту і форми правовідносин у цілому і кримінально-процесуальних правовідносин зокрема склалося кілька точок зору.

¹⁸ Див.: *Елькінд П. С.* Вказ. праця. — С. 14; *Якубович Н. А.* Вказ. праця. — С. 54–55; *Кокорев Л. Д.* Вказ. праця. — С. 40.

¹⁹ Див.: *Шейфер С. А.* О роли правоотношения в советском уголовном процессе. Вопросы уголовного права и процесса. — М., 1958. — С. 129.

²⁰ Див.: *Бож'єв В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1994. — С. 19; *Альперт С. А.* Обвинение в советском уголовном процессе. — Харьков, 1974. — С. 20–21; *Сташис В., Бажанов М.* Рецензия на книгу Я. М. Брайтлина «Уголовный закон и его применение» // *Радянське право.* — 1968. — № 9. — С. 110.

²¹ Див.: *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса, т. 1. — С. 33; *Елькінд П. С.* Вказ. праця. — С. 15.

М. С. Строгович і Б. О. Галкін до змісту кримінально-процесуальних відносин відносять права (правомочності) і обов'язки суб'єктів²², Л. Д. Кокорев, Д. Р. Рахунов і М. О. Якубович — дії²³, И. В. Свистунова і П. С. Елькінд — можливу поведінку суб'єктів прав і обов'язків для відносин у статичній, дійсній поведінку — для відносин у динаміці²⁴.

Існує думка, що змістом правовідносин є процесуальна діяльність, а також права й обов'язки суб'єктів правовідносин²⁵. О. Я. Дубинський виходить з того, що процесуальні права й обов'язки учасників кримінального процесу реалізуються у відповідних процесуальних діях, а відносини між ними, що виникають і розвиваються в ході таких дій, регулюються нормами кримінально-процесуального права²⁶ і являють собою кримінально-процесуальні правовідносини.

Якщо взяти за основу загальнотеоретичне положення, відповідно до якого правовідносини — це норма права в дії²⁷, то варто зробити висновок про те, що змістом будь-яких правовідносин (у тому числі і кримінально-процесуальних) є дії суб'єктів правовідносин. Норми кримінально-процесуального права направлені на те, щоб забезпечити можливість здійснення тих чи інших дій суб'єктами кримінально-процесуальних відносин для того, щоб забезпечити виконання завдань, поставлених перед кримінальним судочинством (стаття 2 КПК України). Але можливість діяти певним чином для одних осіб припускає з боку інших осіб обов'язок створювати для цієї діяльності умови чи хоча б не перешкоджати її здійсненню²⁸. Ця можливість і обов'язок виступають у вигляді суб'єктивних

²² Див.: Галкин В. А. Советский уголовно-процессуальный закон. — М., 1962. — С. 100; Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — Т. 1. — М., 1968. — С. 32.

²³ Див.: Кокорев Л. Д. Вказ. праця. — С. 40, 42; Рахунов Р. Д. Вказ. праця. — С. 67; Якубович Н. А. Вказ. праця. — С. 54.

²⁴ Див.: Свистунова Т. В. Нормы уголовно-процессуального права и правоотношения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Ленинград, 1969. — С. 7–8; Элькин П. С. Вказ. праця. — С. 24–25.

²⁵ Див.: Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном правоотношении // Сов. гос. и право. — 1955. — С. 52–53.

²⁶ Див.: Дубинский А. Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности // Проблемы соц. законности. 1989. — № 24. — С. 47.

²⁷ Див.: Кечекьян С. Ф. Нормы и правоотношения // Сов. гос. и право. — 1955. — № 2. — С. 19.

²⁸ Див.: Пиголкин А. С. Нормы советского социалистического права, их структура // Вопросы общей теории советского права. — М., 1960. — С. 169.

прав і обов'язків, тому що перші (права, повноваження) суть міри можливої поведінки. Це положення дозволило І. Жеруолісу віднести процесуальні права до категорії форми, а не змісту, тому що зміст, на його думку, відповідає на запитання, що укладено, що міститься в явищі, а форма — на питання, як воно міститься, у яких рамках, межах може відбуватися та чи інша дія²⁹.

Приведені положення дали підставу В. П. Бож'єву і Я. О. Мотовіловкеру зробити обґрунтований висновок про те, що саме в діях (а не в можливості їхнього здійснення) варто бачити суть (тобто зміст) суспільних відносин. Отже, зміст правовідносин складається в реальній поведінці, а не в правах і обов'язках, тому що зміст фактичних суспільних відносин (дії) не змінюється від того, що вони врегульовані нормами права. З цього випливає, що змістом кримінально-процесуальних правовідносин є дії, а формою — права (правомочності) і обов'язки³⁰.

У сфері кримінального судочинства знаходить повне підтвердження висловлене С. Ф. Кечек'яном положення про те, що правовідносини — це норма в її дії, у її здійсненні. Утворення прав і обов'язків, правовідносин означає реалізацію норми права в житті суспільства³¹.

Регулювання нормами права суспільних відносин при провадженні у кримінальній справі означає насамперед наділення осіб, що беруть участь у ній, (посадових осіб і громадян) відповідними правами й обов'язками. Реалізуючи свої права й обов'язки, особи, що беруть участь, наприклад, у стадії досудового розслідування, вступають у відносини з органом дізнання, слідчим, прокурором та ін. Ці відносини і є кримінально-процесуальними правовідносинами, оскільки вони врегульовані нормами кримінально-процесуального права. Іншими словами, кримінально-процесуальні правовідносини — це завжди результат регулювання поведінки громадян, державних органів і

²⁹ Див.: *Жеруоліс І.* Сущность советского гражданского процесса. — Вильнюс, 1969. — С. 142.

³⁰ Див.: *Бож'єв В. П.* Уголовно-процесуальныя правоотношения. — М.: Юрид. лит., 1975. — С. 142; *Мотовіловкер Я. О.* Некоторые вопросы содержания и формы советского уголовного процесса // Вестник Ярославского университета, Вып. 4. — Ярославль, 1972. — С. 59.

³¹ Див.: *Кечек'ян С. Ф.* Правоотношения в социалистическом обществе. — М., 1958. — С. 24.

посадових осіб при порушенні кримінальної справи, її розслідуванні, судовому розгляді і при провадженні в інших стадіях кримінального процесу. Правовідносини як результат дії правової норми варто розуміти в тому смислі, що це результат, заради якого встановлені норми права. У правовідносинах, правах, обов'язках розкривається призначення норм права³².

Приєднуючись до точки зору С. Ф. Кечек'яна, М. С. Строгович справедливо критикував М. О. Чельцова й інших авторів, які вважають, що правовідносини не грають істотної ролі в кримінальному процесі, що ніби-то повноваження органів розслідування, прокурора і суду носять односторонній владний характер. Погодитися з таким твердженням, вказував М. С. Строгович, це значить вільно чи мимоволі визнати, що громадяни в кримінальному процесі виступають як об'єкти владних повноважень органів держави, а не як суб'єкти, що здійснюють свої права і виконують свої обов'язки, що суперечить демократичній природі кримінального судочинства і права, на якому воно засновано³³.

Органу дізнання, слідчому, прокурору і суду належать великі права, що забезпечують можливість реально впливати на хід і результат кримінального процесу. Разом з тим владні повноваження реалізуються у формі суб'єктивних прав і в рамках кримінально-процесуальних відносин. Усякі спроби представити владовідносини в кримінальному процесі як односторонні повноваження, необгрунтовані³⁴.

У кримінально-процесуальній літературі критика односторонніх владних повноважень ведеться з позицій положення про те, що особи, щодо яких реалізуються владні повноваження, не тільки зобов'язані підкоритися тому, що виражено у владній вимозі, але і мають певні права стосовно того, хто це повноваження застосовує³⁵.

³² Див.: Кечек'ян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. — М., 1958. — С. 31.

³³ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — М., 1968. — Т. 1. — С. 38–39.

³⁴ Див.: Божьев В. П. Вказана праця. — С. 78.

³⁵ Див.: Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. — М., 1967. — С. 73; Стремовский В. А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе. — Ростов-на-Дону, 1966. — С. 12; Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — 1968. — Т. 1. — С. 38; Кокорев Л. Д. Вказ. праця. — С. 25–26, 32–34.

Правовий статус будь-якого суб'єкта, у тому числі й обвинуваченого, потерпілого, не може складатися з одних лише обов'язків і, навпаки, прав. Він завжди включає як права, так і юридичні обов'язки. Погляд на кримінальний процес як на одnobічну діяльність суду, органів розслідування і прокуратури, що не несуть обов'язків перед іншими учасниками процесу, приводить до того, що не тільки в теоретичних дослідженнях, але й у практичній діяльності при здійсненні правосуддя особистість у кримінальному судочинстві з її інтересами залишається непоміченою³⁶.

Суть концепції одnobічних правомочностей складається у твердженні, що не всім суб'єктивним правам повинні адресуватися конкретні обов'язки, так само як і не всім обов'язкам — права.

На думку прихильників цієї точки зору, існувати і виконувати регулюючі функції самостійно, тобто без кореспондуючих обов'язків, можуть такі права, що являють собою право на власні, а не чужі дії (наприклад, право слідчого закрити кримінальну справу), тобто право на його власні дії³⁷.

У кримінальному процесі право на власні дії надається не тільки особам, наділеним владними повноваженнями, але і багатьом іншим учасникам процесу: обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу й ін. До таких прав відносяться: право заявити клопотання, принести скаргу, заявити відвід, подавати докази і т. ін.

Ми підтримуємо думку В. П. Бож'єва, П. С. Елькінд Л. Д. Кокорева та інших авторів, які вважають, що в кримінальному процесі постановка питання про існування прав, що тільки зв'язують, але ні до чого не зобов'язують, стосовно прав учасників процесу, які не наділені владними повноваженнями, абсолютно неприйнятно³⁸.

Відповідальність за вирішення завдань кримінального судочинства несуть винятково посадові особи. Саме вони є на-

³⁶ Див.: Кокорев Л. Д. Вказ. праця., — С. 27–28.

³⁷ Див.: Чельцов М. А. Советский уголовный процесс.— М., 1962.— С. 16.

³⁸ Див.: Божьев В. П. Уголовно-процессуальные отношения.— М., 1975.— С. 78; Кокорев Л. Д. Вказ. праця. — С. 25–34; Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права.— М., 1967. — С. 73.

правляючою і вирішальною силою процесу³⁹. Тому права осіб, які наділені владними повноваженнями, навіть тоді, коли вони являють собою право на їхні власні дії, завжди потребують кореспондуючих обов'язків інших осіб, які беруть участь у кримінальному процесі.

Цьому підтвердженню є стаття 53 КПК України, яка встановлює що суд, прокурор, слідчий і особа, яка проводить дізнання, зобов'язані роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їхні права і забезпечити можливість здійснення цих прав. Конкретні обов'язки органів, які ведуть кримінальний процес, з забезпечення прав і законних інтересів осіб, що беруть в ньому участь, встановлені і в інших нормах КПК України (див., наприклад, статті 19, 21, 22, 29 та ін.). Аналіз зазначених норм дозволяє зробити висновок про те, що якщо б права на виконання означених дій у одних осіб не породжували юридичного обов'язку у інших, то практично реалізувати останні було б неможливо. У кримінальному процесі, як вже відзначалося, один суб'єкт правовідносин (посадова особа або громадянин) може реалізувати свої права лише за умови, якщо інший суб'єкт при цьому наділений відповідними обов'язками.⁴⁰

Прихильники концепції однобічних правомочностей до числа тих, що не мають потреби у кореспондуючих обов'язках, відносять права, призначені для регулювання контакту двох сторін, при яких одна із них може впливати на іншу. До них відносять усі дії з примусу: арешт, обшук, виїмка і т. ін.

Але і тут якби права на здійснення цих дій не породжували юридичного обов'язку, то практично реалізувати ці права було б неможливо.

При розгляді кримінально-процесуальних відносин, як однієї з основних категорій кримінального процесу, одним з основних питань є їхній зв'язок з матеріальними (кримінально-правовими) відносинами. Не випадково майже всі автори, що займаються в тому чи іншому ступені проблемою криміналь-

³⁹ Див.: Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. Л. И. Бойкова и И. И. Карпеца. — 1989. — С. 114.

⁴⁰ Див.: *Погорецький М. А.* Зміст та форма кримінально-процесуальних відносин // Вісник Ун-ту внутрішніх справ МВС України. — Вип. 9. — Харків, 1999. — С. 174.

но-процесуальних відносин, приділяли цьому питанню значну увагу⁴¹.

Розглядаючи зв'язок кримінально-правових і кримінально-процесуальних відносин, необхідно враховувати, що кримінальний процес існує насамперед для забезпечення застосування норм кримінального права і насамперед — для реалізації кримінальної відповідальності. Тому при комплексному підході до вивчення двох груп правовідносин ключове значення приділяється кримінально-правовому відношенню як первинному, що відіграє роль детермінанта.

Детермінованість кримінально-процесуальних відносин матеріальними означає, що перші виникають тоді й остільки, коли й оскільки є потреба встановлення і наступної реалізації кримінально-правових відносин. Однак це не дає підстав стверджувати, що між кримінально-правовими і кримінально-процесуальними відносинами може бути виявлений «субординаційний момент», і також розглядати при цьому процесуальне право не тільки як похідне від матеріального, але і як вторинне, котре є своєрідною надбудовою над матеріальним»⁴².

Матеріальні і процесуальні галузі «косубстанціональні», що означає невиводимість їх одна з одної. Немає ніяких підстав стверджувати пріоритетність однієї галузі перед іншою⁴³.

Одна з особливостей кримінально-правових відносин полягає в тому, що суб'єкти цих відносин не можуть реалізувати свої права в межах кримінально-правового відношення. Вони

⁴¹ Див.: *Альперт С. А.* Вказ. праця.— С. 19–21; *Божьев В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения.— М., 1975.— С. 98–135; *Він же:* Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— С. 28–31; *Дагель П. С.* Взаимодействие уголовного материального и процессуального права в регулировании общественных отношений // *Правоведение.*— 1972.— С. 83–89; *Колосович С. А., Кузнецов И. А.* Соотношение уголовно-процессуального и уголовного права // *Гос. и право.*— 1996, № 12.— С. 76–82; *Мотовиловкер Е. Я.* Теория регулятивного и охранительного права.— Воронеж, 1990; *Протасов В. Н.* Основы общеправовой процессуальной теории.— М., 1991; *Ривлин Л. А.* Об уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношениях // *Правоведение*, 1959. — № 2. — С. 105–112; *Шпилев В. Н.* Содержание и формы уголовного судопроизводства. — Минск, 1974.— С. 13–27; *Шумило М. Є.* Реабілітація в кримінальному процесі України. — Харків: Арсіс, 2001.— С. 145–164; *Элькинд П. С.* Вказ. праця.— С. 11–12; *Якубов Р. Х.* Правоприменение в уголовном процессе.— М., 1993.— С. 49.

⁴² *Алексеев С. С.* Структура советского права. М., 1975.— С. 253.

⁴³ Див.: *Колосович С. А., Кузнецов И. А.* Вказ. праця.— С. 78.

це можуть зробити через кримінально-процесуальні відносини: з однієї сторони — за допомогою суб'єктів кримінального процесу, відповідальних за провадження у кримінальній справі (органу дізнання, слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора, суду), а з іншого боку — через обвинуваченого, його захисника й ін.

В теорії правовідносин традиційно склалася думка про те, що кримінально-правове відношення може бути реалізовано тільки через діяльність суб'єктів кримінально-процесуальних відносин⁴⁴, і що кримінальний процес є необхідною і притому єдиною можливою формою реалізації норм кримінального права⁴⁵.

Здається, що це помилкова точка зору. Виходячи із аналізу кримінально-правових, кримінально-процесуальних і оперативно-розшукових відносин можна зробити висновок про те, що реалізація кримінально-правових відносин відбувається набагато раніше початку застосування кримінально-процесуальної норми⁴⁶. В оперативно-розшуковій діяльності застосування норм кримінального закону відбувається вже під час оцінки первинної інформації (сигналу), що надійшла про злочин який готується чи вчинений, тобто ще до заведення оперативно-розшукової справи. При заведенні оперативно-розшукової справи вся робота з неї, тобто проведення всього комплексу оперативно-розшукових заходів, спрямована на документування злочинної діяльності, тобто на одержання оперативно-розшукової інформації, що у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку може стати доказами у кримінальній справі. В разі виявлення особою проведення щодо неї оперативно-розшукових заходів, вона має право не тільки оскаржити ці дії в адміністративному, судовому порядку чи звернутися зі скаргю до прокурора, а й відповідно до части-

⁴⁴ Уголовный процесс: Учеб. для вузов / Под общ. ред. П. А. Лупинской. — М.: Юристъ, 1995. — С. 42.

⁴⁵ Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1994. — С. 30; Ривлин Л. А. Об уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношениях // Правоведение, 1959. — № 2. — С. 105–112; Юридическая процессуальная форма: Терия и практика / Под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. — М.: Юрид. лит., 1976. — 328 с.

⁴⁶ Шумилов Ю. К. Начала уголовно-розыскного права: Монография. — М.: Изд. Шумилова И. И., 1998. — С. 28.

ни 9 статті 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» в установленому порядку одержувати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукових заходів, письмові пояснення з приводу обмеження її прав та свобод. Тобто оперативно-розшукові правовідносини з приводу реалізації кримінально-правих відносин виникають не тільки між державними органами та їх посадовими особами під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, а й між ними та особами, щодо яких проводяться оперативно-розшукові заходи (об'єктами оперативно-розшукових справ), між державними органами та їх посадовими особами й особами, які залучаються до оперативно-розшукової діяльності на негласній (конспіративній) основі. Звичайно, що більшість питань оперативно-розшукових відносин регулюється на відомчому рівні: наказами, інструкціями, положеннями, тощо, але останнім часом спостерігається тенденція переходу правового регулювання оперативно-розшукової діяльності з підзаконного рівня на рівень закону⁴⁷.

Таким чином, оперативно-розшукова діяльність, поряд з кримінально-процесуальною, є також формою реалізації норм кримінального права.

Варто враховувати також і те, що не всі оперативно-розшукові відносини спрямовані на реалізацію кримінально-правових відносин. Оперативно-розшукова діяльність здійснюється також і для одержання розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави, для виявлення форм і методів діяльності розвідувальних органів спецслужб інших держав проти України та ін. (ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), що не має кримінально-правового характеру. З огляду на це, мабуть слід розрізняти розвідувальну, контррозвідувальну та оперативно-розшукову діяльність, оскільки вони мають між собою як багато спільного, так і відмінності. Але ця проблема, на наш погляд, заслуговує свого окремого монографічного дослідження.

⁴⁷ Див. докл.: *Погорецький Н. А.* К вопросу о совершенствовании нормативно-правового регулирования оперативно-розыскной деятельности // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. — Вип. 49. — С. 190–197.

Оперативно-розшукові правовідносини тісно пов'язані і з кримінально-процесуальними правовідносинами⁴⁸. Це насамперед виявляється у взаємодії органів слідства і дізнання (підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність), здійсненні прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю і т. п.⁴⁹

Кримінально-правові і кримінально-процесуальні відносини, як правило, виникають і припиняють своє існування в різний час. Кримінально-процесуальні відносини виникають лише після одержання правоохоронними органами інформації про вчинений чи нібито чинений злочин. Кримінально-процесуальні правовідносини в основному вичерпують себе з встановленням кримінально-правового відношення й прийняттям рішення про застосування (чи незастосування) кримінальної відповідальності. Закінчення функціонування кримінально-процесуальних відносин у зв'язку з набранням обвинувальним вироком законної сили створює юридичний факт для реалізації встановлених кримінально-правових відносин. Це не виключає виникнення знову кримінально-процесуальних відносин і після набрання вироком законної сили в стадіях виконання вироку, поновлення справ за нововиявленими обставинами.

Вчинення злочину не завжди викликає виникнення кримінально-процесуальних відносин, оскільки не про всі злочини стає відомо суб'єктам кримінально-процесуальних відносин — компетентним державним органам. З іншого боку, неправдиві чи помилкові повідомлення про злочин обумовлюють виникнення кримінально-процесуальних відносин при фактичній відсутності кримінально-правових відносин.

⁴⁸ Демидов И. Оперативно-розыскная деятельность и уголовный процесс // Законность. — 1993. — № 8. — С. 33–36; Зажичкий В. И. Связь оперативно-розыскной деятельности и уголовного процесса // Гос. и право. — 1995. — № 6. — С. 57–67; Юридическая процессуальная форма: Терия и практика / Под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. — М.: Юрид. лит., 1976. — С. 86, 87.

⁴⁹ Див. докл.: *Погорецкий Н. А.* Оперативно-розыскные правоотношения: определение, структура, особенности // Проблемы законности: Респ. Міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. — Вып. 45. — С. 204, 205; *Козьяков І. М.* Співвідношення прокурорського нагляду і відомчого контролю за законністю оперативно-розшукової діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 2001. — 21 с.

Похідність процесуальних відносин від матеріальних не означає, що вони виникають безпосередньо в результаті злочину. Юридичним фактом, що тягне виникнення кримінально-процесуальних відносин, є наявність приводу до порушення кримінальної справи, тобто той чи інший вид інформації про злочин, що вчинений, або що готується (стаття 94 КПК України). У зв'язку з цим діяльність компетентних органів зі встановлення підстав до порушення кримінальної справи вже підкоряється процесуальному порядку. Однак цю думку розділяють не всі автори, вважаючи, що кримінальне судочинство (процесуальні відносини) починається з моменту прийняття рішення про порушення кримінальної справи, а попередня діяльність не є процесуальною⁵⁰.

М. С. Строгович указує, що, незважаючи на визнання провинності кримінально-правових відносин, це не значить, що при відсутності кримінально-правових відносин кримінальний процес втрачає зміст, що кримінально-процесуальні відносини викликаються до життя кримінально-правовими відносинами і служать формою останніх⁵¹. Не кажучи вже про те, що завданнями кримінального процесу є встановлення не тільки події, складу злочину, але і їхньої відсутності. У ряді випадків кримінальний процес виникає, коли немає кримінально-правових відносин (наприклад, при порушенні провадження про застосування примусових заходів медичного характеру)⁵².

Не можна не погодитися з висновком В. П. Бож'єва про те, що в усіх без винятку випадках застосування норм кримінального права (навіть тільки в частині диспозиції) неможливо без одночасного застосування норм кримінально-процесуального права⁵³. Більш того, саме процесуальні акти одночасного застосування норм кримінального і кримінально-процесуального права мають ключове значення, оскільки з ними, як складними юридичними фактами, пов'язане виникнення не одного,

⁵⁰ Див.: *Стремовский В. А.* Вказ. праця. — С. 9.

⁵¹ Див.: *Строгович М. С.* Рец. на книгу *Элькин П. С.* Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве // *Правоведение.* — 1976. — № 4. — С. 136.

⁵² Див.: *Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д.* Очерк развития науки советского уголовного процесса. — Воронеж, 1980. — С. 52.

⁵³ Див.: *Божьев В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1994. — С. 30.

а безлічі кримінально-процесуальних відносин. Примітно, що кримінально-процесуальні норми, виконуючи службову роль у відношенні норм кримінального права, забезпечуючи їхнє застосування (а, отже, у кінцевому підсумку, і ефективність), одночасно є гарантом прав особи, притому прав не тільки процесуальних, але і таких, що носять конституційний характер. От чому багато базових процесуальних норм містяться в Конституції, а рекомендації з прийняття відповідного національного законодавства — у міжнародно-правових актах загального характеру.

Слід зазначити, що в науці кримінального процесу робилися спроби виявити характерні ознаки, властиві лише кримінально-процесуальним правовідносинам. Зокрема, П. С. Елькінд головні особливості кримінально-процесуальних правових відносин вбачає в тому, що вони: виступають тільки у формі правовідносин; органічно пов'язані з кримінально-правовими відносинами; виникають, розвиваються і припиняються в нерозривному зв'язку з кримінально-процесуальною діяльністю; характеризуються особливим колом суб'єктів; відрізняються специфікою прав і обов'язків суб'єктів⁵⁴.

Хоча деякі з перерахованих ознак згадувалися в роботах М. М. Полянського і М. С. Строговича⁵⁵, слід зазначити, що П. С. Елькінд вперше спробувала вказати на особливості правових суспільних відносин у сфері кримінального судочинства, що так чи інакше властиві іншим, принаймні, процесуальним відносинам⁵⁶.

Б. О. Галкін відносить до особливостей кримінально-процесуальних відносин такі положення: вони завжди являють собою відносини органа влади з громадянином; у правовідносинах беруть участь не два, а декілька суб'єктів, причому один (чи більш) з них завжди — орган влади; зміст норми в ряді випадків реалізується не в одному, а в декількох правовідносинах; у кримінально-процесуальних відносинах реалізу-

⁵⁴ Див.: *Елькінд П. С.* Толкование и применение норм уголовно-процесуального права. — М., 1967. — С. 34.

⁵⁵ Див.: *Полянський Н. Н.* Вопросы теории советского уголовного процесса. — М., 1956. — С. 84; *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. — М., 1968. — т. 1. — С. 39.

⁵⁶ Див.: *Елькінд П. С.* Вказ. праця. — С. 7.

ється зміст норм не тільки кримінально-процесуального, але і матеріального права⁵⁷.

Однак, не всі наведені положення Б. О. Галкіна можна визнати особливостями кримінально-процесуальних відносин⁵⁸. Наприклад, не можна вважати, що кримінально-процесуальні відносини — це завжди відносини представника влади і громадянина. Значне місце в сфері кримінального судочинства займають відносини, де суб'єктами є тільки представники влади: між слідчим і органом дізнання, між слідчим і прокурором, між слідчим і начальником слідчого відділу, між прокурором і судом, між прокурором і органом дізнання і т. ін.⁵⁹

Результативним здається виділення Б. О. Галкіним такої властивості правовідносин, як комплексна реалізація норм матеріального і процесуального права в кримінально-процесуальних відносинах. Що ж стосується інших особливостей, то вони, як відзначає В. П. Бож'єв, виявляються й в інших правовідносинах, наприклад цивільно-процесуальних, і тому не можуть розглядатися як властиві тільки кримінально-процесуальним відносинам⁶⁰.

Аналіз висловлених поглядів дозволяє зробити висновок про те, що процесуальні відносини можуть існувати не інакше як у формі правових; у процесі реалізації процесуальних відносин застосовуються не тільки норми процесуального, але і норми матеріального права; для всіх процесуальних відносин у сукупності існує загальний об'єкт, для кожного індивідуального правового відношення — спеціальний об'єкт; процесуальним відносинам властиві системність і множинність; процесуальні правовідносини багатосуб'єктні⁶¹.

Поряд із ознаками, що характерні процесуальним відносинам і по-різному виявляються в кримінально-процесуальних, цивільно-процесуальних правовідносинах, існують особливі

⁵⁷ Див.: Галкин Б. А. Советский уголовно-процессуальный закон. — М., 1962. — С. 73–78.

⁵⁸ Див.: Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения. — М., 1975. — С. 89.

⁵⁹ Цей вид кримінально-процесуальних правовідносин буде розглянуто у II-ому розділі цієї праці.

⁶⁰ Див.: Божьев В. П. Вказ. праця. — С. 89.

⁶¹ Див.: Божьев В. П. Вказ. праця. — С. 89–90.

ознаки (властивості, особливості), притаманні лише кожному із них.

До числа ознак, притаманних кримінально-процесуальним відносинам, що дозволяють виділити їх із числа процесуальних («особливих») суспільних відносин, а не взагалі правових відносин («загальних»), В. П. Бож'єв правомірно вважає можливим включити такі: кримінально-процесуальні відносини відіграють службову роль стосовно кримінальних матеріальних правових відносин; усім кримінально-процесуальним відносинам у сукупності і кожному з них окремо властивий публічно-правовий початок; руху і розвитку кримінально-процесуальних правових відносин властивий багатостадійний характер; кримінально-процесуальні правовідносини мають динамічний характер; склад центрального кримінально-процесуального відношення обумовлений відповідними компонентами матеріального правовідношення; кримінально-процесуальні відносини можуть бути переривчастими (дискретними)⁶².

Як вірно відзначає Н. А. Чечіна, на відміну від матеріальних правовідносин, кожне з яких може існувати само по собі, процесуальні правові відносини існують лише в системі, вони пов'язані між собою, взаємообумовлені⁶³.

Підкреслюючи множинність відносин, що складаються на різних етапах кримінального судочинства, варто мати на увазі, що ці відносини не розрізнені, а взаємозалежні і взаємообумовлені: одні змінюють інші, котрі, у свою чергу, викликають до життя нові відносини. Тісний взаємозв'язок і взаємозалежність процесуальних правових відносин дозволяє зробити висновок про наявність у кримінальному судочинстві системи кримінально-процесуальних відносин⁶⁴.

Л. Д. Кокорев пропонує розглядати кримінально-процесуальне відношення як «загальне», єдине правове відношення і конкретні правовідносини, що виникають у рамках загального, єдиного правового відношення»⁶⁵.

⁶² Див.: *Бож'єв В. П.* Вказ. праця., — С. 90.

⁶³ Див.: *Чечіна Н. А.* Гражданские процессуальные отношения. — Л., 1962. — С. 57.

⁶⁴ Система кримінально-процесуальних відносин нами буде розглянута в 2-ому підрозділі праці.

⁶⁵ Див.: *Кокорев Л. Д.* Вказ. праця.— С. 30.

Поняття єдиного процесуального правового відношення, що розвивається в ході судової діяльності, відомо в науці цивільного процесу⁶⁶. Однак концепцію єдиного процесуального правового відношення не поділяє більшість вчених в галузі цивільного процесу⁶⁷ і вона не може бути прийнятною й у кримінально-правовій науці за такими підставами. Цивільному процесу не властива багатостадійність у тій мірі, у якій вона властива кримінальному судочинству. Немає в цивільному процесі стадій порушення кримінальної справи, дізнання і досудового слідства, попереднього розгляду справи суддею (віддання до суду). В силу цього суб'єктом усіх процесуальних відносин є один представник влади — суд (у кримінально-процесуальних відносинах суб'єктом може бути суд, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, особа, яка провадить дізнання). Викладене дозволяє зробити висновок про неприпустимість автоматичного перенесення розглянутої конструкції до галузі кримінального процесу⁶⁸.

При подібності основних позицій із приводу процесуальних відносин є ряд розходжень при визначенні їхнього значення в механізмі правового регулювання.

Так, М. С. Строгович розглядає кримінально-процесуальні відносини як правову форму діяльності органів слідства, прокуратури і суду, що здійснюють покладені на них завдання, а саму цю діяльність — як зміст кримінально-процесуальних відносин⁶⁹. В. П. Бож'єв пише про те, що кримінально-процесуальне правове відношення є результатом взаємодії норми права із суспільними відносинами⁷⁰. В. М. Шпильов розглядає правове відношення як внутрішню форму кримінального процесу на відміну від його зовнішніх форм, що виражаються в

⁶⁶ Див.: Мозолин В. П. О гражданском процессуальном правоотношении // Сов. гос. и право.— 1955.— № 6; Гуревич М. А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения // Со.в. гос. и право.— 1972.— № 2.

⁶⁷ Див.: Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (очерки истории). — М., 1967. — С. 7–13; Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе.— М., 1969. — С. 72–73.

⁶⁸ Див.: Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения. — М., 1975.— С. 92.

⁶⁹ Див.: Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. — Т. 1.— С. 30–34, 45–46.

⁷⁰ Див.: Божьев В. П. Вказ. праця. — С. 85–87.

самому порядку процесуальної діяльності⁷¹. П. С. Елькінд визначає процесуальні відносини як предмет правового регулювання і як результат такого регулювання⁷².

При зовнішній суперечливості наведених висловлень усі вони, власне кажучи, єдині у визнанні того, що кримінально-процесуальне право визнане впливати на відповідний розвиток суспільних відносин і в результаті такого впливу суспільні відносини втілюються у форму правових⁷³.

Слід зазначити, що більшість процесуалістів єдині у визначенні кримінально-процесуальних відносин як відносин, урегульованих нормами права, що виникають, розвиваються і припиняються в сфері кримінального судочинства⁷⁴.

На наш погляд доцільно зробити уточнення, що через ці відносини реалізуються процесуальні права осіб і захищаються їхні матеріально-правові, процесуальні та інші законні інтереси, а також реалізуються повноваження органів, що здійснюють провадження у кримінальній справі.

Виходячи із викладеного, кримінально-процесуальні правовідносини визначаються нами як відносини, що врегульовані нормами кримінально-процесуального законодавства, котрі виникають, розвиваються та припиняються в сфері кримінального судочинства, в межах яких, за допомогою державних органів та їх посадових осіб, що наділені правом провадження у кримінальних справах, реалізуються процесуальні права осіб, які залучаються чи допускаються до кримінального судочинства і захищаються їхні матеріально-правові, процесуальні та інші законні інтереси, а також реалізуються повноваження цих органів та їх посадових осіб⁷⁵.

⁷¹ Див.: Шпилев В. Н. Вказ. праця. — С. 88–125.

⁷² Див.: Елькінд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. — М., 1967. — С. 5, 10.

⁷³ Див.: Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д. Вказ. праця. — С. 50.

⁷⁴ Див.: Божьев В. П. Вказ. праця. — С. 87; Болотин С. В. Орган дознания в системе уголовно-процессуальных правоотношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1990. — С. 13; Елькінд П. С. Вказ. праця. — С. 8; Стрелович М. С. Курс советского уголовного процесса. — Т. 1. — С. 31–36. Свищунова Т. В. Вказ. праця. — С. 7.

⁷⁵ Див. докл.: Погорецький М. А. Про поняття кримінально-процесуальних правовідносин // Вісник Академії правових наук України. — Харків, 1999. — № 2 (17). — С. 142–147; Він же: Поняття и виды уголовно-процессуальных отношений // Проблемы совершенствования украинского законодательства и повышения эффективности правоприменительной деятельности.: Тем. сб. науч. тр. — Харьков: Нац. юрид. академия Украины. — 1997. — С. 89–104.

1.2. Види кримінально-процесуальних правовідносин

Аналіз кримінально-процесуальних правовідносин дозволяє зробити висновок про те, що в сфері кримінального судочинства знаходить свій прояв різноманітність відносин. Будучи індивідуалізовано, кожне із них має строго функціональну спрямованість у загальній системі кримінально-процесуальних відносин. Процесуальне відношення, що входить у цю систему, має тільки йому властивий зміст, об'єкт і суб'єктний склад. У зв'язку з цим методологічно виправданими є спроби деяких правознавців класифікувати ці відносини.

Першу спробу класифікувати кримінально-процесуальні правовідносини зробив М. С. Строгович. Автор вважав, що всі правовідносини можуть бути підрозділені на чотири види. До першого й основного виду кримінально-процесуальних відносин М. С. Строгович зачисляв ті з них, що виражаються в діях примусового порядку. Другий вид — відносини, що виражаються в діях, які здійснюють особи, що беруть участь у справі для захисту своїх інтересів. До числа третіх віднесені відносини, що виражаються в різних формах співробітництва суду й органів слідства, посадових осіб і громадян у здійсненні правосуддя. Четвертий вид — відносини між державними органами, що беруть участь у кримінальному процесі. М. С. Строгович відзначав, що в запропонованій ним класифікації відносини всіх чотирьох видів фактично переплітаються одне з одним і в багатьох кримінально-процесуальних відносинах поєднуються елементи двох і більше видів⁷⁶.

Недолік розглянутої класифікації, як вірно відзначив В. П. Бож'єв, обумовлений відсутністю єдиного критерію, покладеного в основу класифікації, запропонованої М. С. Строговичем. В одних випадках таким критерієм виступає зміст правовідносин (перший вид), в інших — об'єкт (другий вид), у третіх — суб'єктивний склад (третій і четвертий види). На думку В. П. Бож'єва, ті самі явища припустимо класифікувати за різними ознаками. Але тоді вся система кримінально-процесуальних відносин складається з декількох класифікацій⁷⁷.

⁷⁶ Див.: *Строгович М. С.* Уголовный процесс. — М., 1946. — С. 12–13.

⁷⁷ Див.: *Божьев В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения. — М., 1975. — С. 93.

Більш вдалою, на наш погляд, є класифікація, заснована на особливостях суб'єктів правовідносин, яку запропонував М. М. Полянський⁷⁸. Він розрізняв два види кримінально-процесуальних відносин: суб'єктами одних є державні органи, що беруть участь у кримінальному процесі; суб'єктами інших — орган влади (слідчий, прокурор, суд), а також інші особи, які залучені чи допускаються до участі в кримінальному процесі (обвинувачений, цивільний позивач, свідок та ін.)

Поділяючи позицію М. М. Полянського, Р. Д. Рахунов запропонував виділити третій вид відносин, у який увійшли б правовідносини між такими учасниками процесу⁷⁹, що не є посадовими особами суду, прокуратури, органів слідства чи дізнання, наприклад, між обвинуваченим і його захисником⁸⁰.

Аналізуючи склад кримінально-процесуальних відносин, що виникають у судовому розгляді, Л. Д. Кокорев приходить до висновку, що вони можуть бути трьох видів: відносини між судом і іншими учасниками процесу, суб'єктом яких суд не є; складні відносини, що одночасно зв'язують як суб'єктів суду з іншими учасниками процесу і безпосередньо учасників процесу між собою⁸¹.

Варто підкреслити, що суб'єкти правовідносин, реалізуючи свої процесуальні права й обов'язки, мають неоднакову роль у кримінальному судочинстві, різний вплив на хід і кінцевий результат кримінального судочинства. Головна роль у кримінальному процесі належить державним органам і посадовим особам, відповідальним за вирішення кримінальної справи (суд, суддя, прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу, особа, яка провадить дізнання), які наділені правом застосування норм закону і прийняття рішень у кримінальній справі. Від них залежить просування справи, її результат, можливість реалізації прав іншими учасниками процесу. Тому закон їх зобов'язав не тільки роз'яснити права обвинуваченому, потерпі-

⁷⁸ Див.: Полянський Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. — М., 1956. — С. 48.

⁷⁹ Див.: Кокорев Л. Д. Вказ. праця. — С. 40.

⁸⁰ Див.: Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности. — М., 1961, — С. 69.

⁸¹ Див.: Кокорев Л. Д. Вказ. праця. — С. 40.

лому і іншим особам, що беруть участь у справі, але і забезпечити можливість здійснення цих прав (стаття 53 КПК України).

Державні органи взаємодіють між собою, а також і з іншими суб'єктами кримінально-процесуальних відносин. Дії їх взаємозалежні і здійснюються у рамках суспільних відносин, регульованих нормами кримінально-процесуального права. Суб'єктами цих кримінально-процесуальних відносин є всі особи, що володіють процесуальними правами й обов'язками. Той чи інший суб'єкт процесу може бути учасником одного чи декількох процесуальних правовідносин, однак поза прямого і конкретного зв'язку із представниками держави (слідчим, особою, яка провадить дізнання, прокурором, судом) не може реалізувати свої права і виконати покладені на нього обов'язки. Тому представник влади, відповідальний за вирішення кримінальної справи, — обов'язковий учасник кримінально-процесуальних відносин, оскільки в силу публічно-правового характеру кримінального процесу України правозастосувальними правомочностями в сфері кримінально-процесуальних відносин наділені лише суд, суддя, слідчий, начальник слідчого відділу, орган дізнання і прокурор. У зв'язку з цим особливістю кримінально-процесуальних відносин є обов'язкова наявність серед суб'єктів цих відносин хоча б одного носія правозастосувальних повноважень. Без цього неможливий розвиток кримінального судочинства.

Слід зазначити, що при множинності кримінально-процесуальних відносин, яким властиві різноманітний зміст і об'єкти, класифікація кримінально-процесуальних відносин, що заснована на особливостях їхніх суб'єктів, здається найбільш прийнятною.

Суб'єкт — необхідний елемент кожного правового відношення (як узагалі будь-яких суспільних відносин). Усяке юридичне відношення є відношення між суб'єктами. Суб'єкт — це атом юридичної теорії, найпростіший, нерозкладний далі елемент⁸². Кримінально-процесуальним відносинам на різних стадіях судочинства властиве різне коло суб'єктів. З поняттям

⁸² Див.: Доля Е. А. Проблема начала в теории уголовного процесса // Гос. и право, 1996. — № 10. — С. 54.

суб'єкта кримінально-процесуальних відносин у науці кримінального процесу пов'язано багато спірних питань.⁸³

Не погоджуючись з тим, що в нормі права міститься визнання особи суб'єктом відносин, В. П. Бож'єв справедливо вказує, що кримінально-процесуальні відносини — фактичні на своєю суттю. Тому суб'єкт права і суб'єкт правовідносини — поняття, що співвідносяться, але не є тотожними. Суб'єкт права автоматично не трансформується в суб'єкт правовідносин⁸⁴. Для того, щоб стати носієм кримінально-процесуальних прав і обов'язків, тобто суб'єктом кримінально-процесуального права, необхідно бути суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, тобто кримінально-процесуальних відносин. Немає і не може бути суб'єкта кримінально-процесуального права, що існує незалежно від участі в судочинстві у конкретній справі. Поза цією участю, поза кримінальним процесом неможливо мати і здійснювати процесуальні права й обов'язки. Кримінально-процесуальне право, дія його норм, що містять правила поведінки, розраховано не на будь-яких осіб взагалі, а лише на строго визначених — на суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин. Участь їх у справі обумовлена чи приналежністю до певних органів влади (чи посадових осіб), чи ситуацією, передбаченою гіпотезою відповідної норми кримінально-процесуального закону.

Кримінально-процесуальний закон містить вимоги до того чи іншого учасника процесу, умови, яким він повинний відповідати. Наприклад, експертом може бути лише та особа, що має необхідні наукові, технічні та інші спеціальні знання (стаття 75 КПК України). Умовою процесуальної участі особи

⁸³ Див.: *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. Т. 1.— М., 1968.— С. 203; *Рахунов Р. Д.* Вказ. праця.— С. 15, 22–23; *Элькинд П. С.* Вказ. праця.— С. 57; *Якубович Н. А.* Теоретические основы предварительного следствия.— М., 1971.— С. 49; *Кокорев Л. Д.* Вказ. праця.— С. 10–11; *Божьев В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения.— М., 1975.— С. 172; *Иванов Ю. А.* Субъекты уголовно-процессуальной деятельности / В кн.: Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца.— С. 446; *Альперт С. А.* Вказ. праця.— С. 10; Уголовный процесс / Под ред. М. А. Чельцова.— М., 1969.— С. 71.

⁸⁴ Див.: *Божьев В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1994.— С. 26.

як понятого є відсутність її заінтересованості в справі (стаття 127 КПК України).

Здатність особи бути учасником кримінального судочинства, мати кримінально-процесуальні права і нести обов'язки — є його кримінально-процесуальна правоздатність, а здатність особи особисто, самостійно здійснювати в процесі свої права й обов'язки — кримінально-процесуальна дієздатність. Обидва ці поняття виражають правову можливість суб'єкта кримінально-процесуального права здійснювати кримінально-процесуальну діяльність, тобто вступати в кримінально-процесуальні відносини, і охоплюються поняттям правосуб'єктності.⁸⁵ Якщо мова йде про здатність мати процесуальні права й обов'язки, а також про їхнє особисте здійснення в кримінальному судочинстві взагалі, то це — загальна право- і дієздатність, а якщо ж у судочинстві у конкретній справі, то — спеціальна. Наприклад, здатність особи бути свідком у будь-якій справі обумовлена можливістю будь-що бачити і чути, запам'ятовувати і відтворювати. Але ця його можливість набуває практичного сенсу тільки тоді, коли ним спостерігалось те, що має відношення до певної кримінальної справи. Стаття 68 КПК України встановлює, що як свідок для дачі показань може бути викликана не будь-яка особа, а тільки така, якій можуть бути відомі які-небудь обставини, що підлягають встановленню у даній справі.

Призначення чи обрання у встановленому порядку судді визначає його загальна професійна дієздатність (стаття 127 Конституції України), але якщо є обставини, що дають підстави вважати, що він особисто прямо чи побічно заінтересований у конкретній справі, то це позбавляє його права брати участь в розгляді цієї справи (статті 54, 55 КПК України). Іншими словами, участь у процесі слідчого, прокурора, судді визначається не їхньою особистою громадянською дієздатністю, а посадовим становищем, що є умовою спеціальної правосуб'єктності.

⁸⁵ Див. докл.: *Іванов Ю. А.* Вказ. праця. — С. 141; *Зусь Л. Б.* Об уголовной процессуальной правосубъектности // *Правоведение*, 1974. — № 5. — С. 52; *Полосков П. В.* Правоспособность и дееспособность в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1985. — С. 8–9.

Кримінально-процесуальна право- і дієздатність мають ряд характерних рис у порівнянні з загальним цивільно-правовим змістом цих понять.

Якщо за загальним правилом здатність здійснювати своїми діями процесуальні права і процесуальні обов'язки у фізичних осіб виникає в повному обсязі з досягненням повноліття, то для ряду учасників процесу наявність такої здатності не обмежується віковими рамками. Так, поза залежністю від віку, потерпілий може своїми діями особисто здійснювати деякі права, зокрема, давати показання. Це стосується і процесуальних обов'язків свідка, які не можуть бути виконані ніким іншим незалежно від його віку. Процесуальна дієздатність обвинуваченого встановлюється з урахуванням віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Наявність кримінально-процесуальної дієздатності пов'язана з рядом умов, що відносяться не тільки до громадян, але і використовується для характеристики тих юридичних властивостей організацій і посадових осіб як представників певних державних органів, якими їх наділив законодавець.

Щодо певного, досить широкого кола суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, насамперед осіб, що здійснюють у кримінальному судочинстві владні повноваження, можна констатувати, що в них процесуальна правоздатність і процесуальна дієздатність цілком збігаються. Здатність мати процесуальні права і нести процесуальні обов'язки, тобто наявність у них правоздатності, практично завжди означає, що в них є кримінально-процесуальна дієздатність, що виявляється у певній діяльності, у вольових діях суб'єкта, чинених ним особисто. Те, що в судді, прокурора, слідчого, експерта, свідка і деяких інших осіб процесуальна право- і дієздатність збігаються, аж ніяк не знижує самостійної теоретичної і практичної цінності цих понять. Процесуальні право- і дієздатність можуть помітно розрізнятися в підсудного чи потерпілого. Наявність у них психічної хвороби, а також недосягнення ними встановленого законодавством віку, тягне при збереженні процесуальної правоздатності повну чи часткову втрату дієздатності.

Кримінально-процесуальний закон приділяє значну увагу вимогам, яким повинна відповідати особа, щоб стати суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності. У її правовому

статусі⁸⁶ виділяються процесуальні права й обов'язки, гарантії прав і законних інтересів⁸⁷, правова відповідальність за невиконання своїх обов'язків. Ці поняття перебувають у тісному зв'язку між собою, що виявляється, зокрема, у тому, що процесуальна правоздатність є передумовою володіння тою чи ін-

⁸⁶ Поняття правового статусу М. С. Строгович визначає як сукупність належних особі прав і покладених на неї обов'язків, включаючи до змісту правового статусу як його елементи також правоздатність і правосуб'єктність. Див.: *Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности.*— М., 1966.— С. 176. Поняття правового статусу учасників кримінального процесу має особливе значення стосовно вирішення питання про правове становище особи в кримінальному судочинстві. Воно досліджувалося багатьма авторами в різних аспектах. Див.: *Потерпевший от преступления / Отв. ред. П. С. Дагель.*— Владивосток, 1974; *Мартыничук Е. Г. Гарантии прав обвиняемого в суде.*— Кишинев, 1975; *Він же: Охрана прав осужденного в кассационном производстве.*— Кишинев, 1974; *Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе.*— М., 1973; *Мартыничук Е. Г., Радько П. В., Юрченко В. Е. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве.*— Кишинев, 1982; *Петрухин И. Л. Личная жизнь: пределы вмешательства.*— М.: Юрид. лит., 1989; *Він же: Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе.*— М., 1989; *Янович Ю. П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.*— Харьков, 1992; та ін. Про статус посадової особи див.: *Петришин А. В. Правовой статус должностного лица: природа, структура, специализация: уч. пособ.*— К.: УМК ВО, 1990.

⁸⁷ Проблема правового інтересу в кримінальному процесі розроблялася в основному стосовно до процесуальної фігури обвинуваченого (підсудного). Див.: *Кокорев Л. Д. Общественные и личные интересы в уголовном судопроизводстве // Правоведение.*— 1977. — № 4.— С. 28–36; *Савицкий В. М. Конституционные предпосылки дальнейшего усиления гарантий прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе.*— Ярославль, 1979.— С. 17–26; *Богословская Л. А. Законный интерес участников кассационного производства / Краткие тез. докл. науч. сотрудников.*— Харьков, 1985. — С. 256. А. Д. Бойков пропонує розрізняти два види інтересів обвинуваченого: матеріально-правовий — прагнення захиститися, і процесуальний — прагнення використувати ті чи інші засоби захисту. Див.: *Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам.*— М.: 1978. — С. 62. Ряд авторів проблему законного інтересу обвинуваченого зводять до положення про те, що інтерес обвинуваченого здійснювати захист законними засобами завжди законний. Див.: *Мотовиловкер Я. О. О гарантиях интересов личности и правосудия // Сов. гос. и право,* 1974. — № 6. — С. 102; *Стецовский Ю. И. Адвокат в уголовном судопроизводстве.*— М., 1972. — С. 50; *Гольдинер В. Д. Защитительная речь.*— М., 1979.— С. 5–6. З поняттям законного інтересу тісно пов'язане питання про можливість участі конкретних осіб у провадженні у даної справі. Див.: *Мартыничук Е. Г. Основания отвода и самоотвода судей // Сов. юстиция,* 1972. — № 6; *Задерако В. О некоторых основаниях отвода участников процесса // Сов. юстиция.* 1987. — № 17.

ною особою суб'єктивними кримінально-процесуальними правами⁸⁸.

Отже, можна вважати, що загальною правосуб'єктністю, як абстрактною здатністю до кримінально-процесуальної діяльності (на відміну від суб'єктивного кримінально-процесуального права як можливості, що стала вже реальністю), особи володіють ще до того, як порушено провадження у конкретній кримінальній справі і не позбавляються її з закінченням процесу⁸⁹.

Попри все процесуальне становище учасника кримінально-судочинства характеризується не абстрактною, а реальною можливістю здійснювати певні дії і вимагати відповідних дій від інших осіб. За будь-яким суб'єктом (учасником) процесу при провадженні у кримінальній справі визнається здатність на власним розсудом здійснювати свої, забезпечені законом, кримінально-процесуальні права й обов'язки. Без використання учасниками процесу своїх суб'єктивних процесуальних прав і виконання ними процесуальних обов'язків здійснення правосуддя неможливо.

Суб'єктивне кримінально-процесуальне право надає особі можливості користатися певними соціальними благами і цінностями. До них, наприклад, відносяться такі охоронювані законом блага особистості, як її особиста недоторканність (стаття 29 Конституції України, стаття 14 КПК України), недоторканність житла і таємниця листування, телефонних розмов, телеграфних повідомлень (статті 30, 31 Конституції України, стаття 14¹ КПК України), право робити заяви, давати показання, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою (стаття 19 КПК України) та ін. Суб'єктивне право означає і відомий ступінь свободи, утілювану через можливу поведінку однієї особи і належну поведінку іншої.

Процесуальний обов'язок суб'єкта виражається в необхідності його належної поведінки, що диктується законом. Наприклад, слідчий зобов'язаний негайно приступити до провадження слідства в порушеній ним чи переданій йому справі (частина 2 статті 113 КПК України); слідчий, встановивши,

⁸⁸ Див.: *Кокорев Л. Д.* Вказ. праця. — С. 100.

⁸⁹ Див.: Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. Бойкова А. Д. и Карпеца И. И. — С. 444.

що дана справа йому не підслідна, зобов'язаний провести всі невідкладні дії, після чого передає справу прокурору для направлення її за підслідністю (частина 2 статті 116 КПК України); клопотання підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, а також потерпілого і його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача, або їх представників про виконання будь-яких слідчих дій слідчий зобов'язаний розглянути в строк не більше трьох діб і задовольнити їх, якщо обставини, про встановлення яких заявлені клопотання, мають значення для справи (стаття 129 КПК України) та ін.

Дотримання кримінально-процесуального обов'язку забезпечується відповідними примусовими заходами. Наприклад, якщо обвинувачений, потерпілий чи свідок не з'явилися за викликом слідчого в призначений термін без поважної причини, вони можуть бути піддані приводу (статті 70, 72, 135, 136, КПК України). Незаконні і необґрунтовані постанови слідчих та осіб, які провадять дізнання, підлягають скасуванню прокурором, що здійснює нагляд за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства (пункт 2 статті 227 КПК України).

Виконання процесуальних обов'язків повинне відбуватися з ініціативи самого правозобов'язаного суб'єкта. Наприклад, слідчий при провадженні розслідування повинен широко використовувати допомогу громадськості для виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Але в ряді випадків кримінально-процесуальний закон виконання процесуального обов'язку ставить у залежність від ініціативи особи, що має право вимоги. Так, наприклад, якщо в справі заявлений цивільний позов, слідчий зобов'язаний скласти мотивовану постанову про визнання потерпілого цивільним позивачем чи про відмову в цьому (стаття 123 КПК України).

Характерна для кримінально-процесуального права різноманітність регульованих ним суспільних відносин та їхнє широке коло припускає можливість участі громадянина в різному процесуальному становищі, залежно від підстав цієї участі. Наприклад, при провадженні у кримінальній справі особа може брати участь у процесі або як слідчий, або як свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і т. ін. Така можливість існує в силу процесуального закону. Коли ж ця можливість перетворюється в дійсність, інакше кажучи, коли суб'єкт права стає суб'єктом конкретних правовідносин, особа

може виступати, як правило, лише як один суб'єкт правовідносин.

Таким чином, з урахуванням призначення, характеру процесуальної діяльності й особливостей процесуального становища, а також ступеня заінтересованості в справі, усіх суб'єктів кримінально-процесуальних відносин можна розділити на такі групи⁹⁰:

— державні органи і посадові особи, що здійснюють вирішення кримінальних справ (орган дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд);

— громадяни, що мають особистий кримінально-правовий, цивільно-правовий інтерес чи інший законний інтерес у кримінальній справі: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), потерпілий, цивільний позивач і цивільний відповідач, а також особи, що представляють у кримінальному судочинстві інтереси інших суб'єктів: захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, відповідача;

— суб'єкти, що сприяють державним органам у здійсненні кримінально-процесуальної діяльності — свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті і т. ін.⁹¹

У межах кожної із груп можлива більш докладна диференціація суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин.

Оскільки особливістю кримінально-процесуальних відносин є обов'язкова наявність серед цих відносин державних органів, відповідальних за вирішення кримінальної справи (орган дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд), то слід погодитися з В.П. Бож'євим, який запропонував, на наш погляд, найбільш вдалу систему кримінально-процесуальних правовідносин, засновану на особливостях її суб'єктів:

— відносини між органами влади й обвинуваченим (підсудним);

⁹⁰ Див. докладно: Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца. — 1989. — С. 448–450.

⁹¹ Класифікації, які засновані на особливостях суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин розроблені також С. А. Альпертом, В. П. Бож'євим, В. Н. Шпильовим та ін. Див. докл.: *Альперт С. А.* Вказ. праця. — С. 9–10; *Бож'єв В. П.* Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1994. — С. 28; *Шпилев В. Н.* Вказ. праця. — С. 13.

— відносини між органами влади в сфері кримінального судочинства (між слідчим і органом дізнання, прокурором і слідчим, судом і прокурором і т. п.);

— відносини між органами влади, з одного боку, і особами, що захищають свої процесуальні чи інші інтереси в кримінальному процесі, а також їхніми захисниками чи представниками — з іншого;

— відносини органів влади зі свідками й експертами, тобто особами, залученими в сферу судочинства через їхню можливість дати показання (висновок);

— відносини між органами влади й іншими громадянами (спеціалістами, понятими, перекладачами і т. ін.);

— відносини між органами влади і представниками державних організацій (працівники установ зв'язку при накладенні арешту на кореспонденцію; представники домоуправління чи установи за місцем проведення обшуку; представники виправно-трудових установ і т. п.);

— відносини між органами влади і представниками громадськості і громадських організацій⁹².

У запропонованій класифікації В. П. Бож'єв правомірно виділив центральне правове відношення — між обвинуваченим (підсудним) і державним органом⁹³.

Кожний із зазначених видів кримінально-процесуальних відносин має тільки йому властиві особливості і заслуговує свого детального дослідження. Ми ж обмежимося тільки розглядом правовідносин, що складаються між державними органами та їх посадовими особами, відповідальними за вирішення кримінальної справи, виділивши в них, як нам здається, центральну фігуру (суб'єкт правовідносин) на досудовому (попередньому) слідстві — слідчого, і спробуємо показати у другому розділі монографії особливості правовідносин, що складаються у нього з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором.

⁹² Термін «орган влади» у даному випадку охоплює коло посадових осіб і державних органів, відповідальних за вирішення справи, що знаходиться в провадженні (суд, суддя, прокурор, начальник слідчого відділу, слідчий, орган дізнання, особа, що провадить дізнання).

⁹³ Див.: Бож'єв В. П. Уголовно-процесуальные правоотношения.— М., 1975.— С. 9.

Розділ II. ПРАВОВІДНОСИНИ СЛІДЧОГО З ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ ТА ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ВИРІШЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

2.1. Слідчий — суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин

Важливе місце в кримінальному процесі України відводиться органу досудового слідства — слідчому, адже виконання завдань кримінального судочинства (стаття 2 КПК) в більшості випадків залежить саме від його наполегливої та високо професійної праці⁹⁴. Досудове слідство є обов'язковим у більшості кримінальних справ. Виняток складає відносно невелика група злочинів, розслідування яких здійснюється у формі дізнання, а також у випадках, коли застосовується протокольна форма підготовки матеріалів. Тому слідчий, на наш погляд, є центральною фігурою кримінально-процесуальних відносин на досудовому слідстві серед суб'єктів, які ведуть кримінальний процес.

Характер правовідносин слідчого з суб'єктами, які ведуть кримінальний процес багато в чому залежить від місця слідчого апарату в системі правоохоронних та судових органів. Тому продовж багатьох десятиріч дискусії щодо ролі та місця слідчого апарату в системі правоохоронних та судових органів не затихають і не тільки в нашій країні, а й за кордоном.

Зупинимось лише на основних етапах реформування досудового слідства в Україні. До 1860 р. розслідування злочинів у Російській імперії, до складу якої входила і Україна, здійснювалося міською і земською поліцією. У повітах його проводили становий пристав, земський справник і повітовий стряпчий, а також відділення земського суду, що складалося з цих посадових осіб. У містах злочини розслідувалися приватними чи слідчими приставами.

⁹⁴ *Погорецький М. А.* Слідчий — суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин: Проблеми провадження правових реформ в Україні: Зб. наук. праць. — Харків: Нац. юрид. Академія України, 1996. — С.121–125.

Розслідування полягало в збиранні доказів, що дозволяло знайти і викрити винного. Воно розділялося на попереднє і формальне. Основним завданням першого було встановлення обставин здійсненого злочину. У ході формального слідства з'ясовувалося, чи дійсно обвинувачений вчинив злочин і чи підлягає він покаранню.

Указом Імператора Олександра II від 8 червня 1860 р. були засновані посади судових слідчих. На них покладалося провадження з усіх злочинів, які відносилися до відання судів. За поліцією залишалася розслідування незначних злочинів і провин.

На додаток до цього Указу був виданий Наказ судовим слідчим, який встановлював порядок провадження слідства, визначав відносини слідчого з поліцією і судами, регламентував інші сторони діяльності судових слідчих. «Приказ полиции о производстве дознаний по преступлениям и проступкам» регламентував діяльність, яка здійснювалася поліцією. Контроль за слідчими діями, які виконувалися слідчими, покладалася на суди. Тільки вони могли припиняти і закривати слідство, давати слідчим приписи, скасовувати їхні розпорядження.

Посада судового слідчого прирівнювалася до посади члена повітового суду. Число слідчих визначалося в залежності від кількості кримінальних справ у повіті. Підпорядковувалися судові слідчі Міністерству юстиції, а призначалися, переміщалися і звільнялися — губернатором за узгодженням з губернським прокурором.

Більшість слідчих не мало юридичної освіти. Навантаження на кожного із них складало 120–150 справ на рік, а в окремих губерніях — до 200–400 справ. Слідчі ділянки досягали 16 тис. квадратних верст.

Подальше удосконалювання статусу слідчих здійснювалося відповідно до «Основных положений об устройстве судебных мест в России», які були затверджені 29 вересня 1862 р. Відповідно до цього законодавчого акту слідчі стали членами окружних судів. Ним же була введена і незмінюваність судових слідчих.

За Статутом кримінального судочинства 1864 року слідчі призначалися Імператором за поданням міністра юстиції. На посаду судового слідчого могли претендувати особи, які мали вищу юридичну освіту і стаж служби у судовій частині не

менш трьох років. Присяжні повірені (адвокати) призначалися на посаду судового слідчого за стажем роботи не менш 10 років і наявності свідчення судів, при яких вони перебували, про сумлінне виконання ними своїх обов'язків.

У 1870 році були засновані посади судових слідчих з найважливіших справах, а в 1875 році — слідчих з особливо важливих справ окружних судів.

Відповідно до Статуту кримінального судочинства слідчий зобов'язаний був з повною безпристрасністю з'ясувати обставини, які як викривають обвинуваченого, так і спростовують його винність. При цьому він міг перевіряти і доповнювати дізнання, проведене поліцією, скасовувати рішення, прийняті при провадженні дізнання. Слідчий був вправі доручити поліції провадження дізнання і збирання іншої інформації.

У результаті судової реформи 1864 року відбулося організаційне роз'єднання слідства і дізнання. Належної законодавчої регламентації в той період організаційний зв'язок попереднього розслідування і дізнання не одержав.

Після жовтня 1917 року судова система Російської імперії практично цілком була зруйнована і функції досудового слідства виконували різні органи (слідчі комісії, штаби Червоної гвардії, ревтрибунали, народні судді, народні слідчі та ін.)⁹⁵. Щодо реформування слідчого апарату за часів Радянської влади, то це питання було детально досліджене у правовій літературі І. Д. Гончаровим, З. М. Оніщуком та ін.⁹⁶ Відзначимо лише основні проблеми реформування досудового слідства в цей період.

13 вересня 1922 року ВУЦИК УРСР був затверджений Кримінально-процесуальний кодекс⁹⁷, який покладав розслідування злочинів на народних слідчих, слідчих, які перебували при ревтрибуналах, військових слідчих і слідчих з найважливіших

⁹⁵ *Статкус В. Ф., Жидких А. А.* Органы предварительного следствия в системе МВД Российской Федерации: история, современное состояние и перспективы / Под ред. В. А. Алферова. — М.: Спарк, 2000. — С. 14–16.

⁹⁶ Див. докл.: *Гончаров И. Д.* Развитие советского законодательства о процессуальном положении следователя: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1974. — 18 с.; *Онищук З. М.* Следователь в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1964. — 19 с.; *Статкус В. Ф., Жидких А. А.* Вказ. праця. — 103 с.

⁹⁷ Издание Наркомюста УССР — Харьков, 1922.

справ Наркомату юстиції (п. 5 статті 23 КПК). Державні злочини були віднесені до компетенції органів державної безпеки.

Нагляд за досудовим слідством був покладений на прокурора, який був вправі знайомитися з матеріалами досудового слідства і давати слідчому вказівки про напрямок і доповнення слідства. Вказівки, зроблені прокурором, були для слідчого обов'язковими (стаття 121).

Разом з цим слідчий був наділений широкими повноваженнями для провадження розслідування кримінальних справ. Слідчий вправі був самостійно проводити усі необхідні в справі слідчі дії: огляди, обшуки, виїмки, допити, притягати до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин, застосовувати до обвинувачених і підозрюваних осіб передбачені КПК запобіжні заходи (статті 146–164).

При незгоді слідчого з пропозицією прокурора щодо обрання, скасування, зміни чи припинення вжитого заходу, спірне питання вирішувалось судом, якому дана справа була підсудна (стаття 151). Разом з цим слідчий не вправі був без згоди прокурора змінити запобіжний захід, обраний за пропозицією прокурора. Таке ж правило стосувалося й тих випадків, коли запобіжний захід був призначений судом (частина 2 статті 164). В останньому випадку його можна було скасувати лише за ухвалою суду.

Встановлюючи процесуальну самостійність слідчого, КПК 1922 року ставив його у відповідну залежність від прокурора, а вирішення спірних питань досудового слідства відносив до компетенції суду. Частина 2 статті 112 КПК встановлювала, що з моменту початку попереднього слідства органи дізнання вправі діяти у цій справі не інакше, як за дорученням слідчого.

Кримінально-процесуальний кодекс України 1927 року, прийнятий другою сесією ВУЦИК десятого скликання встановив таку структуру досудового слідства, при якій всі спірні питання, що виникали в цій стадії кримінального процесу, вирішувалися прокурорським наглядом без будь-якої участі суду. Це значно звузило процесуальну самостійність слідчого.

Положенням про судоустрій Української РСР від 11 вересня 1929 року⁹⁸ була здійснена передача слідчих у повне підпо-

⁹⁸ СЗ УССР. — 1929. — № 26. — Ст. 203.

рядкування прокуратури. В статті 175 цього Положення було сказано, що всі слідчі як в адміністративному, так і в оперативному відношенні підпорядковуються органам прокуратури. Це було відображено і в Положенні про судоустрій УРСР в редакції 1931 року (стаття 169)⁹⁹. Прокуратура знаходилася в структурі Наркомату юстиції. Рішення прокурорів про призначення і звільнення народних слідчих затверджувалися губвиконкомами.

17 грудня 1933 року ЦВК СРСР затвердив Положення про Прокуратуру СРСР, яка стала самостійним державним органом. У її штаті передбачалися посади слідчих з найважливіших справ. У той же час органи прокуратури нижчого рівня слідчі, яки в них перебували, продовжували знаходитися в системі Наркомюста.

Передача слідчого апарату у відання прокуратури зіграла свою позитивну роль у підвищенні якості досудового слідства, однак воно як і раніше не відповідало вимогам, які до нього висувалися¹⁰⁰. Однією із причин, які негативно впливали на якість досудового слідства, був статус слідчих, який вони мали на той час. Так, в одному із інструктивних листів Прокуратури СРСР від 25 квітня 1930 року (циркуляр № 52) вказувалось, що «следователь превратился в какое-то безответственное лицо, лишь технически оформляющее распоряжение прокурора»¹⁰¹.

З метою підвищення самостійності та авторитету слідчого в цьому листі вказувалося на необхідність надання слідчому реальної можливості не погоджуватися з наглядовим прокурором, а відстоювати свою точку зору перед вищестоящим прокурором з найбільш суттєвих питань кримінальної справи (притягнення нових осіб як обвинувачених, закриття справи, напрямку та перспектив слідства, запобіжних заходів та ін.).

Не зважаючи на пропозиції керівних органів юстиції щодо підвищення ролі слідчого, на місцях мала місце їх недооцінка в боротьбі зі злочинністю. Серед частини працівників прокуратури та суду на початку тридцятих років з'явився погляд на інсти-

⁹⁹ СЗ УССР. — 1931. — № 35. — Ст. 281.

¹⁰⁰ Див. *Рогинский Г.* За качество и темпы следственной работы. // Сов. юстиция. — 1930, № 13. — С. 28.

¹⁰¹ Сов. юстиция. — 1930. — № 13. — С. 14.

тут слідства, як на «породження буржуазної епохи», який необхідно скасувати, а його функції передати органам міліції¹⁰².

10 липня 1934 року був утворений Наркомат внутрішніх справ СРСР, а ОДПУ перетворено в Головне управління державної безпеки (ГУДБ) і включено до складу НКВС СРСР. Слідчий апарат існував тоді лише в ГУДБ і підпорядкованих йому підрозділах.

У цей період із основної маси загальнокримінальних злочинів органами міліції провадилося дізнання, матеріали якого направлялися прокурору і після затвердження ним обвинувального висновку передавалися до суду. Прокурор мав право доручати міліції розслідування будь-якої кримінальної справи в повному обсязі. Якщо попереднє розслідування у справі було обов'язковим, міліція могла проводити слідчі дії протягом місяця, після чого передавала його слідчому. Останній, визнавши матеріал дізнання повним, міг обмежитися пред'явленням обвинувачення, допитом обвинуваченого і складанням обвинувального висновку.

Фактичне позбавлення слідчих самостійності призвело до втрати висококваліфікованого слідчого апарату. Число досвідчених слідчих зменшилося¹⁰³. Слід відзначити, що розширення кола справ, які були віднесені до підслідності органів дізнання за рахунок зменшення підслідності слідчих привело до того, що більшість кримінальних справ розслідувалось не слідчим апаратом прокуратури, а міліцією, як органом дізнання. Тому на Всесоюзній нараді Прокуратури СРСР у липні 1936 року вказувалось на недопустимість того, що тільки 18–20 % кримінальних справ розслідувалось слідчими прокуратури, а 80–82 % — іншими органами¹⁰⁴.

На початку 40-х років (безпосередньо перед Великою Вітчизняною війною) в апаратах карного розшуку і БКСВ відомчим наказом були створені слідчі відділення. Керівництво ними здійснював слідчий відділ Головного управління міліції НКВС СРСР.

¹⁰² Див.: Резолюция секции техники и методики расследования Госинститута по изучению преступности по докладу М. С. Строговича «Об организации следственного аппарата» // Сов. юстиция. — 1932, № 11. — С. 6–8; Ридберг М. За высокое качество следствия // Сов. юстиция. — 1933, № 17. — С. 15.

¹⁰³ Див.: Соц. законность. — 1936. — № 2. — С. 11.

¹⁰⁴ Див.: Соц. законность. — 1936. — № 8. — С. 24.

Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» і Положенням «Про військові трибунали» від 22 червня 1941 року розслідування кримінальних справ у місцевостях, оголошених на воєнному стані, а також кримінальних справ про злочини проти оборони, громадського порядку і державної безпеки передавалося органам військової юстиції.

У післявоєнний період з основної маси загальнокримінальних злочинів відповідно до КПК УРСР 1927 р. провадилося дізнання. Слідчий апарат залишався в органах прокуратури, однак через його нечисленність попереднє слідство у більшості кримінальних справ здійснювали органи міліції¹⁰⁵.

Не могла не вплинути на якість досудового слідства, як і на становище слідчого в кримінальному судочинстві, обстановка, яка склалася в роки репресій. Ті обставини що в порушення статті 102 Конституції СРСР справи, які підлягали розгляду в судових органах, вирішувалися в адміністративному порядку з порушенням елементарних вимог законодавства, негативно вплинули на діяльність слідчих органів¹⁰⁶.

Питання щодо подальшого зміцнення слідчого апарату, процесуальної самостійності слідчого, підвищення якості слідства, його відповідної реорганізації були предметом широкого обговорення наприкінці п'ятидесятих років у зв'язку з розробкою проєктів кримінально-процесуального кодексу.

В ході цієї дискусії були висловлені різні точки зору. Деякі автори вважали, що порядок, який склався у взаємовідносинах між слідчим та прокурором, є правильним і що прокурор повинен залишатися «старшим лицом над слідователем»¹⁰⁷. Однак більшість учасників дискусії висловились за зміну цих відносин, оскільки вони, на їх думку, не сприяють покращанню якості слідчої роботи, оскільки «прокуроры на практике превратились по отношению к следователям из надзорного органа в сугубо ведомственное начальство»¹⁰⁸, подавляють їх

¹⁰⁵ Див.: *Статкус В.Ф.* Становление и развитие следственного аппарата органов внутренних дел. — М.: Юрид. лит., 1984. — С. 7, 8.

¹⁰⁶ *Ларин А. М.* Заметки о предварительном следствии в России // Гос. и право. — 1993. — № 3. — С. 72–76.

¹⁰⁷ Див.: *Поспелов П., Викторов Б.* Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность, 1954. — № 4. — С. 56–57; *Ревякин И.* // Там же. — С. 52; *Белов А.* Читатели о прокурорском надзоре за предварительным следствием и дознанием // Там же. — С. 65.

¹⁰⁸ *Полянский Н.* Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность. — 1954. — № 4. — С. 58.

внутрішнє переконання, нав'язують їм свою думку у справі. Відзначалось, що слідчий в значній мірі загубив свою самостійність як процесуальна фігура, він перетворився у своєрідного помічника прокурора із слідства¹⁰⁹. Для того щоб підняти якість розслідування кримінальних справ, вказували учасники дискусії, необхідно надати слідчому більше самостійності та незалежності при провадженні розслідування, щоб підвищити його відповідальність за якість розслідування та сприяти зміцненню законності на попередньому слідстві¹¹⁰.

Разом з тим учасники дискусії відзначили, що основним недоліком в організації слідчої роботи є існування двох паралельних слідчих апаратів в органах міліції та прокуратури і що необхідно створити єдиний орган для попереднього розслідування з усіх кримінальних справ, крім справ, які розслідуються органами державної безпеки¹¹¹.

Пропозиції щодо створення єдиного слідчого апарату були підтримані майже всіма учасниками дискусії. Але, щодо його місця в системі правоохоронних органів, то з цього питання були висловлені різні точки зору. Одні вважали, що єдиний слідчий апарат повинен знаходитися в структурі Міністерства юстиції, другі — в МВС, треті — в прокуратурі. Була висловлена думка щодо створення єдиного незалежного слідчого апарату з розслідування усіх кримінальних справ¹¹².

Питання про місце слідчого апарату та про процесуальне становище слідчого було вирішено Кримінально-процесуальним кодексом УРСР 1960 року, який був введений у дію з 1 квітня 1961 року¹¹³, відповідно до якого наявність слідчого

¹⁰⁹ Див.: *Тюфтин В., Андриахин В.* Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Там же.— С. 54–55.

¹¹⁰ Див.: *Васильев А.* Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность. — 1954. — № 9. — С. 23; *Митричев С.* Больше внимания следователю // Там же. — С. 18; *Александров Г.* Насущные вопросы предварительного следствия // Соц. законность. — 1954. — № 4. — С. 24; *Горляк Ф.* Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Там же. — С. 55–56.

¹¹¹ Див.: *Барсуков М. В.* Советская милиция и задачи укрепления социалистической законности // Сов. гос. и право.— 1957.— № 2. — С. 97–100; *Перлов И. Д., Рагинский М. Ю.* Назревшие вопросы дознания и предварительного следствия // Сов. гос. и право.— 1957.— № 4.— С. 119–120.

¹¹² Див.: *Отклики к вопросу о реформе предварительного расследования* // Сов. гос. и право. — 1957. — № 8. — С. 124–129.

¹¹³ Відомості Верховної Ради УРСР. — 1961. — № 2. — Ст. 12.

апарату передбачалась лише в органах прокуратури та державної безпеки. Слідчий апарат міліції знову був ліквідований і створений тільки Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку» від 6 квітня 1963 року. Відповідно до статті 112 КПК була закріплена підслідність трьох відомств: прокуратури, МВС та КДБ¹¹⁴.

Після законодавчого закріплення місця слідчого апарату в системі правоохоронних органів дискусія про створення єдиного слідчого апарату та його реорганізації тимчасово була припинена. Але питанням щодо вдосконалення правового статусу слідчого та його правовідносин із суб'єктами, які ведуть кримінальний процес, залишались в центрі уваги науковців¹¹⁵.

Наприкінці восьмидесятих, на початку дев'яностих років дискусії щодо реформування слідства знову спалахнули¹¹⁶ і тривають до теперішнього часу. Одні вчені й практики висловлюються за створення єдиного Державного Слідчого Комітету¹¹⁷, інші пропонують запровадити при судах загальної

¹¹⁴ Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення змін до КПК УРСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1963. — № 25. — Ст. 406.

¹¹⁵ Див.: *Астриев Б. А.* Начальник следственного отдела в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М.: Акад. МВД, 1973.— 18 с.; *Балашов А. Н.* Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений.— М.: Юрид. лит., 1979.— 56 с.; *Власов А. П.* Полномочия следователя в советском уголовном процессе.— М.: ВЮЗИ, 1979.— 49 с.; *Гуляев А. П.* Следователь в уголовном процессе.— М.: Юрид. лит., 1981.— 189 с.; *Найденев В. В.* Советский следователь.— М.: Юрид. лит., 1980.— 112 с. та ін.

¹¹⁶ *Карнеева Л.* Проблемы перестройки следственного аппарата органов внутренних дел // Соц. законность.— 1989.— № 5.— С. 62–63; *Кишиев А. А.* Место следственного аппарата в системе правоохранительных органов // Сов. юстиция.— 1991, № 6. — С. 28; *Муравьев В.* Насущные проблемы следствия // Соц. законность.— 1989. — 10. — С. 45; *Смирнов А. В.* Эволюция исторической формы советского уголовного процесса и предварительное расследование // Сов. гос. и право. — 1990. — № 2. — С.61; *Доля Е.* Следователь: где и каким ему быть? // Сов. юстиция.— 1990.— № 15. — С. 17; *Даниленко В. П.* Незалежній Україні — незалежне слідство // Голос України.— 1992. — № 16; *Зозулинський Б.* Пропозиції про реорганізацію попереднього слідства // Рад. право.— 1989.— № 9. — С. 21; *Зеленецький В. С.* О следственном аппарате и прокурорском надзоре в связи с новым Законом Украины «О прокуратуре»: теория и практика его применения.— Харьков, 1992. — С. 52 та ін.

¹¹⁷ *Корж В. П.* Система досудового слідства в Україні: проблеми, пошуки, міркування, пропозиції // Вісник Луганського інституту МВСУ.— 1999. — № 1. — С. 37; *Бардук В.* Попереднє розслідування в концепції судодно-правової реформи // Вісник прокуратури. — 1999. № 2. — С. 49.

юрисдикції інститут судових слідчих¹¹⁸. Висловлюються ідеї й щодо відродження прокурорського дізнання¹¹⁹. Є й прихильники залишення та удосконалення існуючої системи досудового слідства¹²⁰.

Як відомо, у світі існують дві основні моделі організації розслідування злочинів — англо-американська й французька. Перша характеризується тим, що функція розслідування цілком і повністю покладена на виконавчу владу, перш за все, на поліцію та інші органи державного управління (в США, наприклад, — на службу натуралізації, імміграції, митне управління та ін.). Особливість другої моделі — покладення функцій розслідування тяжких злочинів на владу судову (слідчих суддів) з залишенням в юрисдикції виконавчої влади (поліції, прокуратури) дізнання як засобу розслідування найменш тяжких злочинів (кримінальних проступків і правопорушень)¹²¹.

Щодо створення Єдиного слідчого апарату, то як показує світовий досвід, в тому числі й Росії, Казахстану, держав Балтії, де вже були такі спроби, ця ідея себе не виправдала¹²².

Доречно зауважити, що ідея щодо створення єдиного слідчого апарату була закладена і в Концепції судово-правової реформи в Україні¹²³. Подальшим розвитком цієї ідеї було започатковане створення Національного бюро розслідування (НБР) відповідно до Указу Президента України № 371/97 від

¹¹⁸ Бринцев В. Система досудового слідства // Право України. — 1998. — № 12. — С. 99–101; Ванярчук В. В. Проблеми організації досудового слідства // Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України. — Харків, 1998. — С. 179.

¹¹⁹ Див.: Александров А. С. Каким быть предварительному следствию // Гос. и право. — 2001, № 9. — С. 61.

¹²⁰ Мичко Н. И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти. — Донецк, 1999. — С. 152, 153; Півненко В. Слідчий комітет: судове чи відомче слідство // Право України. — 2000. — № 10. — С. 57–58; Він же: Досудове (попереднє) слідство України: проблеми організації та діяльності // Вісник прокуратури. — 2001. — № 2 (8). — С. 94–97.

¹²¹ Грошевий Ю. М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування у новому КПК України // Вісник Академії правових наук. — 1994. — № 2. — С. 138–147.

¹²² Див. доклад.: Гуценко К. Ф. Следственный комитет — благо ли? // Соц. законность. — 1991. — № 3. — С. 19; Півненко В. Вказ. праця. — С. 57–58.

¹²³ Див.: Голос України. — 1992. — № 152. — 12 серпня.

24 квітня 1997 року, який Конституційним судом України був визнаний неконституційним¹²⁴.

На сьогодні, на наш погляд, не має достатніх підстав вважати, що інститут слідчого судді є найдемократичнішим та найефективнішим і єдино придатним для органів досудового слідства України.

Слідчий суддя (досудовий слідчий) — це провідний суб'єкт романського (старофранцузького) досудового слідства з часу наполеонівського КПК 1808 року. Він справив значний вплив на організацію досудового слідства і в інших континентальних країнах, включаючи Германію та Російську імперію, до складу якої входила й Україна. Особливості його процесуального статусу, який визначає характер його правовідносин з іншими суб'єктами кримінального процесу, які ведуть кримінальний процес (поліцією, прокурором, судом), полягають в тому, що він визначає слідчий (розшуковий) характер досудової підготовки матеріалів кримінальної справи. Це проявляється в тому, що слідчий суддя, який провадить досудове слідство, — це орган судової влади. Досудове слідство є стадією судочинства. Слідчий суддя здійснює контроль за діяльністю поліції прокурора. Він призначений охороняти права осіб, які залучаються до кримінального процесу в будь-якій якості. При цій формі досудового слідства відсутня сторона захисту. А коли сторона захисту допускається до процесу на стадії досудового слідства, то слідчий суддя виступає вершиною трикутника процесуальних відносин, в основі якого є відносини між обвинуваченим та обвинувачем. Досудове слідство має ті ж межі, що й судове. В ході досудового слідства досліджуються всі докази, які мають значення для кримінальної справи. Слідчий суддя повинен прагнути до тієї ж всебічності й повноти розслідування кримінальної справи, яка існує при її судовому розгляді. Досудове слідство є письмовим і таємним. Складені протоколи на досудовому слідстві мають доказове значення в суді. Слідчий суддя уповноважений застосовувати будь-які заходи кримінально-процесуального примусу, як за своїм роз-

¹²⁴ Див докл.: *Любинецький В. В.* О перспективах развития системы досудебного следствия Украины в контексте обеспечения защиты прав граждан // *Вісник Луганського ін-ту внутрішніх справ. Спец. вип.* — 2001. — С. 191–200.

судом, так і за вимогою прокурора. Слідчий суддя має право закривати кримінальну справу. Його процесуальні рішення мають силу судових рішень. Досудове слідство істотно відрізняється від поліцейського дізнання, яке має непроцесуальний характер, і його результати можуть бути доказами у кримінальній справі. Таким чином судовий слідчий (слідчий суддя) має дві функції — судді й адміністративного органу¹²⁵.

Багаторічні «конструктивні» вади досудового слідства стали очевидними для вітчизняних процесуалістів вже з моменту запровадження інституту судових слідчих¹²⁶. Не зважаючи на те, що судовий слідчий був формально прирівняний до члена окружного суду, відомий процесуаліст того часу Н. Т. Таганцев про нього писав, що він є «...чиновник министерства юстиции, командированный к исполнению обязанностей судебного следователя, порою не получивший юридического образования, порою недавно оставивший школьную скамью, вполне зависимый от министерства, в каких-то ненормальных полуподчиненных отношениях к прокурорскому надзору, не признанный ни за члена суда ни судом, ни обществом, мелкий судебный чиновник в глазах администрации, сам тяготеющий своим положением, смотрящий на службу судебного следователя как на переходную ступень, на более или менее длительный и неприятный искус, борющийся в деятельности своей с многообразными препятствиями, законом не предусмотренными, при недостаточности или неумелой помощи полиции и при нецелесообразном содействии прокурорского надзора — вот судебный следователь в действительности»¹²⁷.

Правове становище сучасного слідчого СНД є, на наш погляд, модифікованим взірцем слідчого судді (досудового слідчого).

¹²⁵ Див.: Александров А. С. Вказ. праця.— С. 55, 56.

¹²⁶ Див.: Бразоль Б. Л. Следственная часть // В кн.: Уставы 20 ноября 1864 года за 50 лет. Т. 2.— Петроград, 1914.— С. 83, 95, 96, 104 — 106; Вульферт А. Реформы предварительного следствия. М., 1881. — С. 27 — 28, 35, 36; Фойницкий И. А. Предварительное следствие и его реформа // Журнал гражданского и уголовного права. Кн. 1.— 1882. — С. 45.

¹²⁷ Див.: Таганцев Н. Т. Судебный следователь по судебным уставам и в действительности // Журнал гражданского и уголовного права. Кн. 3.— 1882.— С. 115.

Досудове слідство — вічний «полігон» для експериментів і для самого французького законодавства, яке тільки останнє десятиріччя зазнало суттєвих змін, внесених до КПК Франції Законами від 4 січня 1993 року, 24 серпня 1994 року, 8 лютого 1995 року, 30 грудня 1996 року, 23 червня 1999 року, 15 червня 2000 року. Під загрозою існування опинився сам інститут слідчого судді, оскільки ця «вічна проблема», яку прагне вирішити французький законодавець вже майже два століття, полягала, на його думку, в надмірно широких повноваженнях слідчого судді на досудовому слідстві¹²⁸. Треба зазначити, що протягом цього часу було багато спроб створити паралельний судово-слідчий орган (колегіальний або одноосібний) до якого перейшла б частина повноважень слідчого судді. Після останньої реформи досудового слідства відповідно до Закону від 15 червня 2000 року слідчий суддя зберіг за собою повноваження провадження досудового слідства, хоча вони й зазнали змін. Автори цього законопроекту, досліджуючи пропозиції деяких науковців та практиків щодо скасування інституту слідчого судді, прийшли до висновку, що його необхідно зберегти з урахуванням росту організованої та економічної злочинності¹²⁹.

Слід відзначити, що від інституту слідчого судді практично відмовились Германия, Італія, Португалія. У самій Франції цей історично традиційний інститут втратив своє минуле значення: 80 % кримінальних справ, переданих на розслідування, розглядаються без участі слідчого судді, включаючи також і злочини, для яких слідство залишається обов'язковим. При цьому широко розповсюджена практика провадження розслідування поліцією під керівництвом прокуратури, в тому числі й передачі матеріалів до суду без порушення кримінальної справи¹³⁰.

Концепцію прокурорського дізнання в свій час підтримували Н. В. Криленко, А. Я. Вишинський, В. С. Ундерович,

¹²⁸ Див.: Головка Л. В. Реформа предварительного следствия во Франции // Гос. и право. — 2001, № 8. — С. 89.

¹²⁹ Див.: Vigouroux C. La mise en application de sur la presumption d'innocent et le droit des victims. Interveiw // Le Dalloz., 2000. — № 26. — P. VIII.

¹³⁰ Див. докл.: Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. — М.: БЕК, 1995. — С. 35–36.

А. Я. Естрін та ін.¹³¹ В той же час проти цієї концепції та за збереження інституту судових слідчих виступав П. І. Стучка¹³².

В сучасних умовах перспективною для реформування досудового (попереднього) слідства, вважає О. С. Олександров, є ідея запровадження прокурорського дізнання. На його думку, неможливо вирішити проблему швидкого, ефективного та дешевого кримінального переслідування при неухильному дотриманні прав людини та громадянина, якщо дотримуватися старих форм досудового слідства. Реформувати досудове слідство — інквізиційну за своєю суттю форму, неможливо.

Створивши незалежну судову владу та надавши тільки їй право вирішувати основні питання кримінальної справи, в тому числі й здійснення судового контролю за основними як процесуальними так і оперативно-розшуковими рішеннями щодо основних конституційних прав та свобод людини й громадянина, О. С. Олександров вважає за необхідне ліквідувати слідчу владу. В новому КПК, на його думку, повинні бути ліквідовані стадії порушення кримінальної справи та досудового слідства, а також формальне розмежування оперативно-розшукової діяльності й досудового слідства, перш за все, щодо збирання доказів. Процесуальна слідча діяльність органів досудового слідства й оперативно-розшукова діяльність повинні бути злиті воедино й стати кримінальним переслідуванням — обвинувальною діяльністю прокурора й підпорядкованих йому в процесуальному відношенні органів по доказуванню підстав кримінального позову. Органів кримінального переслідування може бути багато, а обвинувальна влада повинна бути одна і знаходити своє організаційне й формальне вираження в прокурорстві.

Судова влада при цьому повинна контролювати всі дії органів кримінального переслідування, які пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод людини та громадянина. Суб'єкти кримінального переслідування повинні мати право збирати докази щодо ознак злочину та вини обвинуваченого у

¹³¹ Див. докл.: Крыленко Н.В., Эстрин А. Я. Реформа советского уголовного процесса // Революция права.— 1928. — 3 1. — С. 34; Вышинский А. Я. Уголовный процесс.— М., 1927. — С. 34; Ундерович В. С. Основные вопросы нашего судопроизводства // Революция права.— 1927. — № 4. — С. 90.

¹³² Див.: Стучка П. И. Тезисы о реформе УПК // Революция права. — 1928. — № 1. — С. 122, 125.

будь-який спосіб, що не заперечений законом. Вільне доказування підстав кримінального позову не повинно бути обмежено ні часом, ні письмовою формою, ні формальними вимогами щодо засвідчення встановлених фактів з боку сторони захисту та інших осіб. При цьому сторона захисту зобов'язана доказувати кожне своє твердження в суді і повинна мати однакові права зі стороною обвинувачення щодо доказування.

Прокуратура в системі прокурорського дізнання повинна розглядатися як номінальний носій обвинувальної влади. Із цього положення випливає і її повноваження на розпорядження кримінальним переслідуванням. Прокурор в такій системі є суб'єктом права на кримінальний позов. Змагальна форма кримінального процесу, єдино розумна й справедлива, зводиться до юридичного спору в суді обвинувальної влади в особі прокурора й обвинуваченого, який вільно захищає себе з питань винуватості й покарання¹³³.

Германські процесуалісти після довгих пошуків щодо створення досудового слідства, побудованого на основі змагальності, прийшли до висновку про необхідність скасування досудового слідства, як окремої стадії кримінального процесу та замість нього створення прокурорського дізнання (дізнання, яке проводиться поліцією під керівництвом прокурора). За кримінально-процесуальним законодавством Германії прокурор є органом, який порушує дізнання та керує ним. Він здійснює керівництво діяльністю поліції та юридично несе відповідальність за його провадження. Захисник допускається до кримінальної справи за першою вимогою обвинуваченого. Сторона захисту може заявляти клопотання перед прокурором про збирання додаткових доказів та вправі приймати участь в провадженні слідчих дій. Дізнання обмежується збиранням таких доказів, які б давали достатні підстави для вирішення питання про віддання обвинуваченого до суду. Пред'явлення обвинувачення здійснюється перед судом. Суд дає дозвіл або в іншій формі здійснює обов'язковий контроль за застосуванням заходів процесуального примусу. Суд, як з ініціативи прокурора, так і за проханням обвинуваченого, засвідчує найважливіші докази, які можуть зникнути до судового розгляду криміналь-

¹³³ Див.: *Александров А. С.* Каким быть предварительному следствию // *Гос. и право.* — 2001, № 9. — С. 61–62.

ної справи. Доказами за германським процесуальним законодавством є будь-які дані вербального чи матеріального характеру, які відносяться до кримінальної справи. Суд вирішує питання про допустимість доказів відповідно до кримінально-процесуального законодавства¹³⁴. Прикладом для реформування германського кримінального процесу є англійське процесуальне право, оскільки в англійському процесі відсутнє досудове (попереднє) слідство, як особливий вид діяльності. Але в англійському кримінальному процесі є попереднє розслідування кримінальної справи (preliminary examination), яке проводиться перед мировими судьями. Англійські процесуалісти вважають, що preliminary examination сформувалося під впливом континентального інквізиційного кримінального процесу¹³⁵. Ці ідеї свого часу, як нами вже зазначалося, мали вплив і на структуру досудового слідства за КПК України 1922 та 1927 років.

Кожна із існуючих моделей досудового слідства, а також прокурорське дізнання, мають як свої переваги так і недоліки. Тому при реорганізації слідчого апарату необхідно враховувати як світовий досвід, так і наше минуле, критично його оцінюючи при перенесенні в наше законодавство його кращого надбання, з урахуванням вітчизняних традицій та менш вдалині зорю науковців та практиків з проблем реорганізації досудового слідства та світового досвіду свідчить про те, що ця реорганізація є не самоціль, хоча в ній проглядаються і суто відомчі інтереси¹³⁶, а об'єктивна історична необхідність, головною метою якої є підвищення ефективності досудового слідства для надійного захисту прав та свобод людини.

При реорганізації слідчого апарату держави слід, перш за все, виходити із того, що він є невід'ємною частиною правоохоронних органів та судової системи. Надійність захисту інтересів осіб, які попадають до його сфери, може бути забез-

¹³⁴ Див.: *Александров А. С.* Каким быть предварительному следствию // *Гос. и право.* — 2001, № 9. — С. 57.

¹³⁵ Див.: *Shapiro B.* Beyond Reasonable Doubt” and “Probable Cause”: Historical Perspectives on the Anglo-American Law of Evidence. Berkeley. — 1991. — P. 246–247).

¹³⁶ Див.: *Кожевников Г. К.* Реформа кримінально-процесуального законодавства як елемент підвищення ефективності діяльності слідчого апарату // *Наук. вісник Донецького юрид. ін-ту.* — 2001. — № 1. — С. 227; *Литвак О.* Реформування у системі боротьби із злочинністю в Україні // *Юридический вестник.* — 2001. — № 1. — С. 68–76.

печена не стільки незалежністю та самостійністю слідчого апарата та його головного суб'єкту — слідчого, а й прокурорським наглядом та відомчим й судовим контролем за діяльністю слідчого, створенням реальних умов недопущення та надійних важелів виправлення слідчо-судових помилок на будь-якій стадії кримінального процесу, швидкого відшкодування матеріальних та моральних збитків, завданих злочиним. При створенні такого надійного, ефективного й справедливого елементу правосуддя слід враховувати й те, щоб він був максимально дешевим, а не носив характер непомірного тягаря для платників податків. Реформування системи досудового слідства вимагає значного організаційно-правового, матеріально-технічного забезпечення та наукового обґрунтування на підставі експериментальних даних.

В. Т. Томін відносно створення та реформування слідчого апарату справедливо відзначив, що не слід забувати, що орган попереднього (досудового) слідства — це не слідчий апарат, а слідчий. Тому проблема процесуальної незалежності та самостійності слідчого не зводиться до відокремлення слідчого апарату. Для її вирішення необхідно піклуватися про самостійність слідчого усередині цього апарату. Це і буде, як він справедливо зауважує, сприяти підвищенню якості слідства¹³⁷.

Але для того, щоб наділити слідчого процесуальною самостійністю та покласти на нього відповідальність за вирішення кримінальної справи, яка стосується долі багатьох людей, захисту їх прав і законних інтересів, слідчий повинен відповідати високим моральним вимогам та бути високо кваліфікованим фахівцем. Практика свідчить, що сьогодні всім цим якостям слідчі — вчорашні випускники юридичних вузів не повністю відповідають. Так, 84 % опитуваних слідчих прокуратури, МВС та СБУ зі стажем роботи до 2-х років вказали, що більшість процесуальних рішень вони не можуть самостійно приймати, а вважають за необхідне звертатися за допомогою та порадами до начальника слідчого відділу і прокурора. Тому для того, щоб підвищити процесуальний статус слідчого, наділивши його відповідною процесуальною самостійністю, на ці посади, на наш погляд, слід призначати осіб, які мають

¹³⁷ Томин В. Т. Острые углы уголовного судопроизводства. — М.: Юрид. лит., 1991. — С. 138.

стаж роботи на посаді помічника слідчого не менше 1-го року. Доречно зазначити, що багаторічний досвід органів прокуратури підтвердив життєвостатність інституту стажиста слідчого, відповідно до якого на посаду слідчого призначаються особи після річного стажування та успішної атестації. Тому цей інститут, на наш погляд, слід запровадити і в органах внутрішніх справ, податкової міліції та СБУ.

Вважаємо, що існуюча система вітчизняного відомчого досудового слідства підтвердила спроможність виконувати свою важливу державно-правову функцію. Вона, не вичерпала можливостей свого подальшого вдосконалення, яке потребує науково обґрунтування. Тому в сучасних скрутних економічних умовах, при непростій криміногенній ситуації в країні докорінна реорганізація органів досудового слідства, на нашу думку, передчасна. Разом з цим, інтернаціоналізація злочинності та об'єктивна необхідність сумісних зусиль всіх членів світової спільноти у боротьбі з нею актуалізували проблему створення синтетичної моделі правосуддя, яка придатна для більшості країн¹³⁸. Тому позитивне вирішення проблем створення системи досудового слідства в Україні, яка б найбільш відповідала б змагальній конструкції кримінального судочинства, немислимо без аналізу процесуальних конструкцій, які розповсюджені в кримінальному процесі західних демократичних країн¹³⁹. Європейський кримінальний процес все більше збагачується змішаними структурами, коли досудове слідство провадиться виключно стороною переслідування (поліцією та/чи прокуратурою), але під контролем судді, який є арбітром з основних питань юридичної процедури, та контролює додержання особистих прав і свобод (наприклад, у німецькому та португальському кримінальному процесі)¹⁴⁰.

В умовах посилення судового контролю за досудовим слідством вже настав час, на наш погляд, поступового запровадження у вітчизняний процес системи спрощеного досудового слідства, яка потребує своєї теоретичної розробки.

¹³⁸ Див.: Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з утворенням податкової міліції від 5 лютого 1998 року // Відомості Верховної Ради. — 1998. — № 26 — Ст.149.

¹³⁹ Див. Любинецький В. В. Вказ. праця: с. 194.

¹⁴⁰ Див.: Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. — М.: БЕК, 1995. — С. 35–36.

2.2. Правовідносини слідчого й органу дізнання

Багаторічний досвід діяльності правоохоронних органів показав, що однією з умов успішного розкриття і розслідування злочинів є правильна координація діяльності органів слідства і дізнання¹⁴¹. Процесуально і тактично правильно організована взаємодія цих органів дозволяє об'єднати і на цій основі більш ефективно і раціонально використовувати їхні кримінально-процесуальні й оперативно-розшукові можливості для вирішення завдань кримінального судочинства¹⁴².

Не випадково багато питань кримінально-процесуальних правовідносин, що виникають при взаємодії слідчого й органу дізнання, піддавалися аналізу в роботах С. А. Альперта, А. І. Бастрикіна, В. П. Бож'єва, О. П. Гуляєва, О. Я. Дубинського, Н. Ф. Крилова, О. М. Ларіна, В. В. Найдьонова, О. П. Рижакіна, С. В. Слінька, О. О. Чувильова та ін.¹⁴³

¹⁴¹ Перелік органів дізнання зазначений у ст. 101 КПК України. Нами будуть розглянуті окремі питання взаємодії слідчого з органами міліції і СБУ, оскільки до компетенції цих органів відноситься найбільша кількість розслідуваних злочинів, їм властиві функції як з розслідування кримінальних справ, так і оперативно-розшукова, що дозволяє найбільш чітко виявити особливості правовідносин, що складаються між слідчим і органом дізнання, і намітити шляхи з їхнього подальшого удосконалювання.

¹⁴² Аналіз кримінальних справ, розглянутих у 1998–2000 роках судовою колегією кримінальних справ Харківського обласного суду з тяжких злочинів, свідчить, що у 88 % з них застосовувалися різні форми взаємодії слідчого й органу дізнання. З розслідування цих справ створювалися слідчо-оперативні групи, як внутрішньовідомчі — 78 %, так і міжвідомчі — 22 %.

¹⁴³ Див.: Альперт С. А. О процесуальных функциях следователя / Тез. респ. науч.-практ. конф.— Харьков, 1975; Бастрикин А. Н., Крылов И. Ф., Розыск, дознание, следствие.— Л.: ЛГУ, 1984; Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1994; Бердичевский Ф. Ю. Взаимодействие органов предварительного следствия и дознания как организационная система. Пути совершенствования // Сов. гос. и право.— 1973, № 12.— С. 106–110; Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе.— М., 1981; Гуткин И. М. Органы дознания и предварительного следствия и их взаимодействие.— Волгоград: ВШ МВД СССР, 1975; Він же: Органы дознания, предварительного следствия системы МВД и их взаимодействие.— М.: Академия МВД, 1979; Він же: Развитие законодательства, регулирующего деятельность органов следствия и дознания в свете Конституции СССР.— М.: Академия МВД СССР, 1986; Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел. К., 1987; Він же: Правовые и организационные проблемы исполнения процессуальных решений следователя.— К.: КВШ МВД, 1984; Ларин А. М. Процессуальные вопросы соотношения следствия и оперативно-розыскной деятельности органа внутренних дел // Соц. законность.— 1974, № 6.— С. 70; Кругликов А. П. Сущность и правовые формы взаимодействия органов предварительного

Деякі із них залишилися дискусійними дотепер, оскільки не знайшли свого вирішення як у теорії кримінального процесу, так і у кримінально-процесуальному законодавстві, законах і відомчих нормативних актах, прийнятих в останні роки¹⁴⁴, що знижує ефективність проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, а також впливає на ефективність кримінального судочинства у цілому.

Не претендуючи на вичерпне вирішення всіх питань, пов'язаних із проблемою правовідносин, що виникають при взаємодії слідчого й органів дізнання, дослідимо лише ряд найбільш спірних і, на наш погляд, недостатньо висвітлених у правовій літературі.

У сучасній кримінально-процесуальній теорії до цього часу не склалося єдиної думки, що слід розуміти під органом дізнання¹⁴⁵. Незважаючи на те, що законодавець досить широко опе-

следствия и дознания: Уч. пособ.— Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985.— 60 с.; *Найденев В. В.* Советский следователь.— М.: Юрид. лит, 1980; *Слинько С. В.* Взаимодействие следователя и органа дознания как уголовно-процессуальное понятие // Проблемы соц. законности.— 1991, № 26.— С. 103–106; *Чувилев А. А.* Взаимодействие следователя органа внутренних дел с милицией.— М.: МВШ МВД, 1981; *Ясинский Г. М.* Взаимодействие следователя МООП и органа дознания // Соц. законность.— 1964.— № 7.— С. 19.

¹⁴⁴ Див.: Закони України: «Про міліцію» від 20.12.90 р. // ВВР України. — 1990. — № 4, ст. 20; «Про прокуратуру» від 15.10.91 р., — 1991, № 53, ст. 793; «Про Службу безпеки України» від 25.03.92 р. // ВВР України. — 1992. — № 27, ст. 382; «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.92 р. // ВВР України, 1992.— № 27, ст. 303; «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» // Урядовий кур'єр.— 1993. № 121–122.— 12 серпня; Положення про органи попереднього слідства в системі Міністерства внутрішніх справ України; Положення про Головне слідче управління МВС України; Типове положення про слідче управління (відділ) УВС Республіки Крим, ГУВС, УВС області, міста республіканського підпорядкування, управління внутрішніх справ на транспорті; Інструкція про організацію діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України і їхню взаємодію з органами і службами органів внутрішніх справ України в розкритті злочинів, затверджені наказом МВС України № 745 від 25.11.92 р. «Про негайні заходи з удосконалення структури і організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України».

¹⁴⁵ Див. докл.: *Зеленецький В.* Поняття дізнання і його види // Вісник Академії правових наук України. — Харків: Прапор, 1997.— № 4.— С. 106–110; *Вапнярчук В. В.* Особливості процесуального становища особи, яка провадить дізнання.— Харків: Торсінг, 2001.— С. 25–46; *Джиги В. М., Баулін О. В., Лук'янець С. І., Стахівський С. М.* Провадження дізнання в Україні: Навч.-практ. посіб.— К.: Вид-во МВС України, 1999.— С. 50–52; *Рыжак А. П.* Органы дознания в уголовном процессе.— М.: Городец, 1999.— С. 64–72.

рує цим терміном, але його законодавчого визначення, подібно іншим суб'єктам кримінально-процесуальних відносин (стаття 32 КПК України), також не дає. В статті 101 КПК України наведений лише перелік органів, наділених правом проводити дізнання, як однієї із форм досудового (попереднього) розслідування кримінальних справ. Для всіх цих органів провадження дізнання не є їх основною, а тим паче єдиною функцією. Таким органам дізнання як міліція, Служба безпеки, прикордонна охорона, податкова міліція, а також управління державної охорони (в особі його керівника, як командира військової частини — п. 3 ст. 101 КПК України) відповідно до статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» властива також й оперативно-розшукова функція, інші органи дізнання таким правом не наділені. Тому, на наш погляд, частина 1 статті 103 повинна бути викладена в такій редакції: «На органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб що його вчинили у відповідності до законодавства України».

Не вдаючись до детального аналізу точок зору щодо визначення поняття органу дізнання, оскільки це лежить за межами нашого дослідження, на наш погляд, під останнім слід розуміти відповідну установу в особі її керівника, або посадову особу, яка наділена кримінально-процесуальним законодавством правом ведення досудового (попереднього) розслідування у формі дізнання.

Компетенція перелічених у статті 101 КПК органів з провадження дізнання визначається залежно від змісту їх основних функцій.

У кримінально-процесуальній науці запропонований ряд визначень взаємодії слідчого й органу дізнання як процесуальної категорії¹⁴⁶.

Найбільш повним, на нашу думку, таким, що відображає всі аспекти цієї багатогранної діяльності, є визначення, яке запропонував С. В. Слінько. Взаємодія слідчого з органом ді-

¹⁴⁶ Див.: наприклад, *Гуткин И. М.* Органы дознания и предварительного следствия системы МВД и их взаимодействие.— М., 1979.— С. 70; *Мурашев С. В.* Проблемы предварительного следствия в свете решений XXV съезда КПСС // Проблемы предварительного следствия.— Волгоград, 1978. — Вып. 7.— С. 5 та ін.

знання — це необхідний, заснований на законі і відомчих нормативних актах, координований за проміжними цілями напрямок діяльності незалежних один від одного в адміністративному відношенні органів, що направляєється слідчим і здійснюється при комплексному сполученні й ефективному використанні повноважень, методів і форм, властивих кожному із них, для розкриття злочинів, припинення злочинного діяння і встановлення обставин, що входять до предмету доказування у кримінальній справі¹⁴⁷.

Характер правовідносин слідчого й органу дізнання визначається конкретною формою їхньої взаємодії. Форми взаємодії слідчого й органу дізнання зазвичай класифікують на процесуальні, регульовані кримінально-процесуальним законом, і непроцесуальні, регульовані відомчими нормативними актами (наказами, інструкціями, вказівками), а також нормами службової етики, виробленими практикою.

Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає такі процесуальні форми взаємодії слідчого й органу дізнання: вказівка про виконання органом дізнання оперативно-розшукових заходів (статті 97, 114 КПК України); доручення органу дізнання про виконання слідчих дій (статті 104, 114 КПК); повідомлення органу дізнання про результати оперативно-розшукових заходів, якщо у кримінальній справі, переданій слідчому, не встановлена особа, що вчинила злочин (стаття 104 КПК України).

Конкретизуючи зазначені норми, КПК України надає слідчому право доручати органу дізнання іншого району провадження слідчих дій (стаття 118 КПК), залучати до провадження обшуку й особистого обшуку працівників міліції (статті 183, 184, 193 КПК), а також покладає на орган дізнання обов'язок виконання постанов про привід свідка, потерпілого, обвинуваченого (статті 70, 72, 135, 136 КПК).

У практиці взаємодії слідчого й органу дізнання широко застосовуються такі непроцесуальні форми взаємодії як спільне планування слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; обмін інформацією з повідомлень про вчинені і підготовлюва-

¹⁴⁷ Див.: *Слинько С. В.* Сушность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1991. — С. 13.

ні злочини, а також з інших питань слідчої й оперативно-розшукової діяльності; координація слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; консультації; спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та ін.¹⁴⁸

Важливою формою взаємодії слідчого й органу дізнання є слідчо-оперативна група. Така взаємодія дозволяє поєднати процесуальні дії й оперативно-розшукові заходи протягом усього періоду досудового слідства. Правовою основою її утворення є відомчі нормативні акти¹⁴⁹.

У якій би формі не здійснювалася взаємодія слідчого й органу дізнання вона повинна відповідати двом основним умовам. Перша із них — це чітке розмежування функцій взаємодії. Друга — взаємна злагожденість рішень і дій слідчого й органу дізнання. Єдність двох викладених умов взаємодії і їхнє дотримання є гарантією її ефективності в вирішенні завдань кримінального судочинства.

Вибір конкретних форм взаємодії обумовлений слідчою ситуацією, що склалася у кримінальній справі, а отже, залежить від слідчого і реалізується з його ініціативи і під його контролем. Специфіка цих форм полягає в тому, що в процесі взаємодії формується система правовідносин між слідчим і органом дізнання (начальником органу дізнання, дізнавачем, оперативним працівником і т. ін.), що поряд з кримінально-

¹⁴⁸ *Погорецький М. А.* Проблеми взаємодії слідчого і органу дізнання в ході проведення оперативно-розшукових заходів у кримінальних справах про тяжкі насильницькі злочини // Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю: Зб. матер. наук.-практ. конф., Харків / Редкол.: Борисов В. І. (гол. ред.) та ін.— Харків: ПФ кн. вид-во Лествиця Марії, 2001.— С. 151–155; *він же*: Отдельные вопросы взаимодействия следователя и органа дознания на стадии предварительного расследования // Актуальные вопросы становления государственности в Украине: Кратк. тез. доклад. и науч. сообщ. межрег. науч. конф. молод. ученых и соискателей.— Харьков, 1995.— С. 64–65; *він же*: Форми взаємодії слідчого й органу дізнання // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства: Темат. зб. наук. праць / Відп. ред. М. І. Панов.— Харків: Нац. юрид. акад. України, 1997.— С. 177–182; *він же*: Взаємодія слідчого й органу дізнання в процесі розслідування злочинів // Весы Фемиды: Науч.-практ. правовой ж.— Симферополь, 2000.— № 1.— С. 13–17.

¹⁴⁹ Див., наприклад: «Про негайні заходи з удосконалення структури і організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України» / Інструкція про організацію діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України і їхню взаємодію з органами і службами органів внутрішніх справ України в розкритті злочинів, затверджена наказом МВС України № 745 від 25 листопада 1992 року.

процесуальними включає й інші правовідносини (адміністративно-процесуальні, оперативно-розшукові й ін.), що мають у кінцевому підсумку ціль забезпечити об'єктивність, всебічність і повноту дослідження обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі.

У практичній діяльності до взаємодії органи слідства (слідчий) і оперативні підрозділи вдаються у таких випадках: по-перше, при необхідності використання в інтересах слідства результатів оперативно-розшукової діяльності; по-друге, для застосування в ході розслідування кримінальної справи, що знаходиться у провадженні слідчого, оперативно-розшукових можливостей органу дізнання; по-третє, коли оперативно-розшуковий підрозділ самостійно здійснював досудове розслідування у формі дізнання; по-четверте, при виконанні оперативно-розшуковими підрозділами, як органами дізнання, доручень і вказівок слідчого про провадження слідчих дій і надання йому сприяння в їхньому провадженні, в ході роботи органів дізнання по оперативно-розшуковій справі.

У залежності від зазначеного можна розрізнати: 1) взаємодія слідчого й оперативного підрозділу, що виникає на основі оперативно-розшукової діяльності останнього; 2) взаємодія у зв'язку зі здійсненням оперативно-розшуковими підрозділами функцій органу дізнання, що виконує кримінально-процесуальну діяльність.

У першому випадку суб'єктами взаємодії можуть виступати будь-які оперативно-розшукові підрозділи органів МВСУ і СБУ, незалежно від того, чи є вони органами дізнання чи ні. В другому випадку однією із сторін взаємодії можуть виступати лише підрозділи органів МВСУ і СБУ, віднесені законом і відомчими нормативними актами до органу дізнання¹⁵⁰.

Так, наприклад, до компетенції підрозділів оперативно-технічного й оперативного документування МВСУ і СБУ віднесене проведення багатьох оперативно-технічних і оператив-

¹⁵⁰ У системі МВСУ і СБУ органами дізнання є лише самостійні органи (обласні, міські і районні управління) і відділи, а також функціональні підрозділи, що входять до складу цих органів і наділені правами органів дізнання відповідними відомчими нормативними актами — Див.: ст. 9 Закону України «Про Службу безпеки України», а також ст. 7 Закону України «Про міліцію». Тому чи іншому підрозділу МВС та СБУ надаються права органу дізнання відомчими нормативними актами.

них заходів, зазначених у статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Разом з тим, ці підрозділи не є органами дізнання. На сьогодні питання щодо взаємодії органів слідства й оперативно-розшукових підрозділів, які не віднесені до органів дізнання (розвідки, оперативно-технічні, оперативного документування та ін.), не вирішено ні в теорії кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності ні на законодавчому, в тому числі, й на підзаконному рівні.

Слід зазначити, що в юридичній літературі при розгляді питань взаємодії така диференціація не проводиться, або проводиться недостатньо чітко. Таким чином, взаємодія слідчих і оперативно-розшукових підрозділів при здійсненні останніми своєї основної функції — оперативно-розшукової і взаємодія слідчого з органом дізнання в зв'язку зі здійсненням останніми кримінально-процесуальних функцій мають ряд істотних особливостей, що, як нам здається, не повинні ігноруватися.

По-перше, при взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, що є органами дізнання, сторони можуть вирішувати завдання досудового розслідування як однаковими засобами, а саме: шляхом здійснення кримінально-процесуальних дій, так і різними: слідчий — тільки шляхом провадження кримінально-процесуальних дій, а орган дізнання — шляхом здійснення оперативно-розшукових заходів. При взаємодії ж з оперативними підрозділами, що не є органами дізнання, кожна зі сторін використовує різні за своєю природою засоби і методи: слідчий — кримінально-процесуальні, а оперативний працівник — оперативно-розшукові, непроцесуальні.

По-друге, при взаємодії слідчого з органами дізнання дані, отримані ними процесуальним шляхом, можуть бути використані слідчим у кримінальному судочинстві у вигляді доказів, а при взаємодії з оперативними підрозділами, що не є органами дізнання, дані, отримані ними в результаті їхньої оперативно-розшукової діяльності, можуть бути використані слідчим у кримінальному судочинстві у вигляді доказів лише при дотриманні умов, що встановлені кримінально-процесуальним законодавством¹⁵¹.

¹⁵¹ Див. докл.: Шумило М. С., Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні в кримінальних справах: теоретичний і практичний аспекти // Вісник ЛІВС МВС України.—

Аналіз особливостей правовідносин, що виникають у слідчого й органу дізнання, дозволяє зробити висновок про те, що при їхній взаємодії орган дізнання може реалізувати дві властивих йому функції: оперативно-розшукову і кримінально-процесуальну.

Вибір слідчим форм взаємодії з органом дізнання, по суті є його процесуальним рішенням. Процес прийняття цього рішення містить у собі оцінку сформованої у кримінальній справі ситуації, вибір конкретної форми взаємодії, процесуальне оформлення цього рішення і контроль за його реалізацією.

Процесуальне рішення про взаємодію слідчого з органом дізнання обумовлено, з одного боку, ситуацією, що склалася в справі, вирішення якої в інформаційному плані викликає необхідність взаємодії слідчого з органом дізнання, а з іншого боку — доцільністю вибору форм взаємодії.

Рішення слідчого про взаємодію повинно бути мотивованим. Умотивованість даного рішення складається в приведенні в певних обставинах справи відповідних доводів, що обумовлюють необхідність і доцільність обрання цієї форми взаємодії. Відсутність мотивування даного процесуального рішення утруднює розуміння, наприклад, оперативними працівниками, конкретних завдань і цілей взаємодії, що впливає на його ефективність¹⁵².

Луганськ: РВВ ЛІВС, 2001.— С. 109–209; *Доля Е. А.* Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности.— М.: Спарк, 1996.— С. 63–103; *Кипнис Н. М.* Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве.— М., 1995. с. 9; *Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П.* Уголовный процесс: доказательства и доказывание.— Воронеж, 1995.— С. 164; *Лупинская П. А.* Основание и порядок принятия решений о допустимости доказательств // Российская юстиция, 1994.— № 11.— С. 3; *Сибилева Н. В.* Допустимость доказательств в советском уголовном процессе.— К., 1990.

¹⁵² Див. докладніше з цього питання: *Алексеев С. С.* Проблемы теории права. В 3-х т.— Свердловск, 1973.— Т. 2.— С. 401; *Бажанов М. И.* Законность и обоснованность основных судебных актов в советском уголовном судопроизводстве.— Харьков, 1967.— С. 7; *Грошевой Ю. М.* К вопросу о функциях внутреннего убеждения следователя // Актуальные проблемы дознания в советском уголовном процессе.— К., 1981.— С. 62–70; *Лупинская П. А.* Законность и обоснование решений в уголовном судопроизводстве, М., 1972.— С. 80; *Минаев Ю. В.* Законность процессуальных решений следователя // Правоведение.— 1982, № 5.— С. 92–98; *Муравин А. Б.* Мотивировка процессуальных решений следователя // Проблемы соц. законности.— 1986, № 17.— С. 78–82; *Сибилева Н. В.* Вказ. праця, а також з питання про процес прийняття рішень: *Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента.— М.: Дело, 1992.— С. 76, 203, 214.

92 % оперативних працівників органів дізнання із числа опитаних нами за спеціально розробленою анкетною, зазначили необхідність мотивування процесуальних рішень слідчого з питань взаємодії із органом дізнання, тому що неумотивованість таких рішень ускладнює розуміння конкретних завдань, які ставить слідчий, а також їх виконання, що в цілому знижує ефективність взаємодії.

У зв'язку з викладеним, пропонуємо частину 3 статті 114 КПК України доповнити положенням про те, що доручення і вказівки, які даються слідчим органу дізнання, про проведення слідчих або розшукових дій повинні бути мотивованими.

Найбільш поширеною формою взаємодії слідчого й органу дізнання є доручення і вказівка слідчого, що даються органу дізнання про провадження пошукових і слідчих дій у справах, що знаходяться в його провадженні (статті 104, 114 КПК України). Такі вказівки і доручення давалися слідчими прокуратури, УМВСУ й УСБУ в Харківській області органам дізнання в 1997–2000 роках з 88 % вивчених нами кримінальних справ, розслідуваних за статтями 70, 79, 83, 86¹, 87, 89, 93, 94, 101, 102, 142, 144, 165, 168, 170 КК України.

Правовідносини, що виникають між слідчим і органом дізнання з приводу виконання доручення (окремого доручення) про провадження слідчих дій, є процесуальними і багатобічними, оскільки вони регулюються кримінально-процесуальним законом, складаються між слідчим і начальником органу дізнання й особою, якій доручено виконання цього доручення, між цією особою і слідчим. Ці відносини характеризуються значним обсягом владовідносин, тому що доручення слідчого, яке дано органу дізнання, є обов'язковим для виконання (статті 114, 118 КПК України).

Тим часом, у практичній діяльності деякі оперативні працівники органів дізнання не вважають себе зобов'язаними виконувати доручення слідчого, оскільки виконання доручення вони розглядають як надання допомоги слідчому у провадженні слідчих дій, причому 35 % з них вважають, що у випадку, якщо вони не виконають слідчих дій, зазначених у дорученні (окремому дорученні), слідчий вправі виконати їх сам. З таким висловленням погодитися не можна, оскільки воно суперечить вимогам статей 103, 114, 118 КПК України.

Даючи вказівки органу дізнання про провадження оперативно-розшукових дій, слідчий виступає як суб'єкт владних відносин, а правовідносини, які між ними виникають, також є процесуальними, оскільки регулюються нормами кримінально-процесуального закону (частина 4 статті 104, частина 3 статті 114 КПК України). У свою чергу ці кримінально-процесуальні правовідносини породжують адміністративні оперативно-розшукові правовідносини між слідчим і начальником органу дізнання, між начальником органу дізнання й особою, що виконує доручення слідчого, між оперативним співробітником й іншими суб'єктами оперативно-розшукових відносин (особами, які залучаються до оперативно-розшукової діяльності на негласній основі, об'єктами оперативно-розшукових справ та ін.). Ці правовідносини регулюються іншими законодавчими, в тому числі й відомчими нормативними актами (наказами, інструкціями, вказівками тощо).

У практичній діяльності при взаємодії слідчого й органу дізнання виникає ряд труднощів у зв'язку з тим, що деякі слідчі та співробітники органів дізнання не мають достатньо чіткого уявлення про сутність оперативно-розшукових заходів, а отже й про межі пов'язаних із ними доручень (вказівок) слідчого. Окремі слідчі помилково вважають, що вони мають право вникати в рішення тих питань, які Законом «Про оперативно-розшукову діяльність» віднесені до компетенції органів, які проводять оперативно-розшукову діяльність. Таке становище ускладнюється тим, що серед науковців, які займаються проблемами кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, немає єдності думок щодо визначення таких понять як: «оперативно-розшукова діяльність», «розшукові дії», «оперативно-розшукові дії», «оперативно-розшукові заходи».¹⁵³ Не займаючись аналізом точок зору з даного питання, оскільки воно детально було висвітлено в працях О. П. Дербе-

¹⁵³ Див.: *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса, т. 2.— М.: Наука, 1970. — С. 43; *Гуткин И. М.* О соотношении понятий «оперативно-розыскные меры» и «розыскные действия». В кн.: 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. — Л., 1972.— С. 61–62; *Якупов Р. Х., Айдаров И. И.* Пределы поручений следователя органу дознания // Тр. Горьк. высшей школы МВД СССР, вып. 6.— Горький, 1976. — С. 133.

ндова та О. Г. Спіцина¹⁵⁴ ще до прийняття як в Україні так і в країнах СНГ та Балтії законодавства про оперативно-розшукову діяльність, слід відзначити, що виходячи зі смислу норм, закріплених в частинах 3 і 4 статті 104, частині 1 статті 108, й частині 3 статті 114 КПК, і керуючись статтею 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» відповідно до якої оперативно-розшукова діяльність — це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, можна зробити висновок, що поняттям «оперативно-розшукова діяльність» охоплюються й такі поняття як: «оперативно-розшукові заходи» (частина 1 статті 103 КПК), «оперативно-розшукові дії» (частина 3 статті 104 КПК), «розшукові дії» (частина 4 статті 104; частина 3 статті 114 КПК).

Таким чином, аналізуючи зміст зазначених норм можна зробити висновок про те, що органи дізнання наділені правом проведення як гласних так і негласних оперативно-розшукових заходів, правовий режим яких, після прийняття кримінальної справи до провадження слідчим, повинен бути різним.

Дії слідчого, як відомо, підрозділяються на слідчі (процесуальні), пошукові (перевірка по картотекам та ін.) і організаційно-технічні (призначення ревізії, інвентаризацій та ін.). Відсутність правового регулювання розшукових дій слідчого нерідко приводить до того, що їх змішують з процесуальними діями чи оперативно-розшуковими заходами¹⁵⁵. Тому, на наш погляд, пошукову діяльність слідчого, яка суттєво відрізняється від оперативно-розшукової діяльності органу дізнання необхідно врегулювати нормами кримінально-процесуального законодавства. Нормами КПК слід врегулювати й організаційно-технічні заходи, які проводить слідчий.

¹⁵⁴ Докл. про це див.: *Дербенев А. П.* Пределы поручений следователя органам дознания о производстве розыскных действий // Правоведение. — № 4. — 1983. — С. 78–79; *Спицин А. Г.* Основные вопросы теории и практики координации следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий при расследовании хищений, совершенных должностными лицами.: Дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1969. — С. 17–30.

¹⁵⁵ *Закатов А. А.* О законодательной регламентации видов розыскной деятельности. В кн.: Уголовно-процессуальные проблемы предварительного следствия и пути его совершенствования: Сб. науч. тр. / Редкол.: Ефимичев С. П. (отв. ред.) и др. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. — С. 54–57.

Аналіз доручень слідчих, які вони давали органам дізнання, а також опитування слідчих та оперативних співробітників органів дізнання по суті названих доручень дозволяє зробити висновок про недостатню правову регламентацію всієї різноманітності питань, пов'язаних з дорученням слідчого органам дізнання про здійснення оперативно-розшукових заходів, що звичайно негативно відбивається на ефективності їхньої взаємодії. Наприклад, у чинному нині Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» відсутня чітка система оперативно-розшукових заходів. Останні лише в загальних рисах вказані у статті 8 названого Закону, яка встановлює права підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукові заходи. Крім того, із змісту цього Закону не зрозуміло, чи існують інші оперативно-розшукові заходи, окрім тих, які зазначені в статті 8, та який порядок їхнього застосування. Слід також зазначити, що ані цей Закон, ані чинний КПК України не дають відповіді на питання про те, чи може слідчий у кримінальній справі, яка знаходиться в його провадженні, давати доручення чи вказівки органу дізнання про здійснення конкретного оперативно-розшукового заходу, наприклад, для з'ясування зв'язків обвинуваченого з іншими особами (в тому числі й із співучасниками злочину) провести зняття інформації з його домашнього чи службового телефонів (пункт 9 статті 8 Закону), а також здійснити щодо обвинуваченого візуальне спостереження в громадських місцях його перебування із застосуванням відсо-зйомки (пункт 11 статті 8 Закону) та ін.

У зв'язку з викладеним вважається за доцільне доповнити Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» окремою статтею, в якій встановити систему оперативно-розшукових заходів. Слід в ній вказати, що перелік таких заходів є вичерпним. Саме так зроблено в правових актах інших країн, які регламентують оперативно-розшукову діяльність.¹⁵⁶ За встановлення в Законі чіткої системи оперативно-розшукових заходів і надання слідчому права давати органу дізнання доручення і

¹⁵⁶ Див.: ст. 6 Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности» от 12 августа 1995 г. // Собрание законодательства Российской Федерации.— 1995.— № 33.— Ст. 3349; Горяинов К. К. Кваша Ю. Ф., Сурков К. В. Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности»: Комментарий.— М.: Новый Юрист, 1997.— С. 196–286; Основы оперативно-розыскной деятельности: Учеб. / Под ред. С. В. Степашина.— М.: Лань, 1999.— С. 365–375.

вказівки про проведення конкретних оперативно-розшукових заходів висловилося 73 % респондентів.

Встановлення зазначеної правової регламентації не тільки буде здійснено в інтересах оперативно-розшукової, слідчої, прокурорської й судової практики, але й у цілому підвищить ефективність кримінального судочинства, забезпечить вирішення одного із найважливіших завдань — охорону прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь.

Слідчий у кримінальній справі, яка знаходиться в його провадженні, повинен мати право не тільки давати органу дізнання доручення про проведення негласних оперативно-розшукових заходів, наприклад, про встановлення свідків, виявлення речових доказів і таке ін., тобто ставити їм лише загальні завдання, як вказує Г. М. Ясинський¹⁵⁷, але, як вже нами відмічалось, давати їм вказівки про проведення конкретних оперативно-розшукових заходів, наприклад, про здійснення контролю шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштових відправлень обвинуваченого і т. п. Безперечно, що питання про те, яким способом та із застосуванням яких оперативно-розшукових засобів здійснювати цю вказівку слідчого, є виключною компетенцією органу дізнання і регламентується як Законом «Про оперативно-розшукову діяльність», так і відомчими нормативними актами.

Для усунення розбіжностей в розумінні питання щодо виконання органами дізнання доручень та вказівок слідчого про проведення оперативно-розшукових заходів вважаємо доцільним доповнити Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» положенням про те, що органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, повинні виконувати будь-які доручення та вказівки слідчого, які даються ним у кримінальній справі, що знаходиться у його провадженні.

Строк виконання доручень та вказівок органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів встановлюється слідчим і може бути продовжений начальником органа дізнання за згодою слідчого. Спірні питання щодо строків проведення оперативно-розшукових заходів розглядаються прокурором.

¹⁵⁷ Див.: Ясинский Г. М. Взаимодействие следователя МООП и органа дознания // Соц. законность. — 1964. — № 7. — С. 19.

Для підвищення якості доручень та вказівок слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів і підвищення відповідальності останнього за їх виконання, копії таких доручень направляються прокурору.

Чинне законодавство України, яке визначає компетенцію органів дізнання, наділених правом проведення оперативно-розшукових заходів, не встановлює хто із них проводить той чи інший оперативно-розшуковий захід. Крім того із цього законодавства не є зрозумілою і компетенція оперативно-технічних підрозділів та підрозділів оперативного документування (кримінальної розвідки) органів СБУ і МВСУ щодо проведення ними оперативно-розшукових заходів.

Оскільки чинні відомчі нормативні акти також не повною мірою регламентують ці питання і, особливо, щодо взаємодії цих підрозділів зі слідчими інших відомств, то не випадково інколи слідчі, наприклад, районних прокуратур, які розслідують більшість кримінальних справ з тяжких злочинів, дають доручення про проведення тих чи інших оперативно-розшукових заходів, в тому числі і оперативно-технічних, неправомочному органу дізнання. Інколи такі доручення слідчих органів прокуратури у справах загальнокримінальної злочинності даються органам дізнання СБУ чи їх оперативно-технічним підрозділам щодо виконання оперативно-технічного заходу. Такий стан в цілому негативно впливає на ефективність розслідування кримінальної справи, призводить до невиправданих спорів та тяганини, порушення строків розслідування і т. ін., що в цілому негативно відзначається на забезпеченні прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Для вирішення цієї проблеми доцільно в Законах України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України» та ін. визначити компетенцію всіх органів, які наділені правом проведення оперативно-розшукових, в тому числі й оперативно-технічних заходів, та порядок їх взаємодії з органами слідства.

Думається, що оскільки в статті 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлено, що у кожному випадку проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа, а право на її заведення має тільки оперативно-розшуковий підрозділ (орган дізнання),

в компетенцію якого входить проведення оперативно-розшукових заходів, а не підрозділи оперативного та оперативно-технічного документування, які не є органами дізнання, то слідчі, в тому числі й органи прокуратури і податкової міліції, можуть давати доручення та вказівки про проведення оперативно-розшукових (оперативно-технічних) заходів тільки органам дізнання з урахуванням принципів територіальності і лінійності (компетентності), які, при необхідності, самостійно вирішують питання про свою взаємодію із оперативно-технічними підрозділами та підрозділами оперативного документування в порядку, який повинен детально регламентуватися відомчими та міжвідомчими нормативно-правовими актами.

Пункт 5.7 Інструкції про взаємодію (Наказ МВС України № 745-1993 р.) надає право слідчому направляти матеріали органу дізнання для додаткової перевірки за матеріалами, якщо в них не міститься необхідних даних для прийняття рішення про порушення чи відмову в порушенні кримінальної справи і давати відповідні доручення і вказівки. Даний пункт Інструкції суперечить нормам Кримінально-процесуального кодексу, зокрема, статті 97 КПК України, яка не передбачає названого повноваження слідчого.

Здається, що таке повноваження слідчого доцільно закріпити і в статті 97 КПК України¹⁵⁸. Слідчий згідно пункту 5.7. Інструкції про взаємодію, направляючи матеріали для додаткової перевірки, оформляє це своє рішення письмовим висновком, у якому вказує ті обставини, які необхідно встановити органу дізнання в процесі додаткової перевірки.

У цілому підтримуючи ідею про необхідність надання права слідчому направляти матеріали органу дізнання для додаткової перевірки, вважаємо, що документом, яким оформляється таке рішення слідчого, повинний бути не «висновок», як зазначено в пункті 5.7. Інструкції про взаємодію, а постанова, тому що відповідно до статті 130 КПК України свої рішення слідчий оформляє постановою. Тому вважаємо за необхідне зазначений пункт Інструкції про взаємодію привести у відповідність із КПК України.

¹⁵⁸ За закріплення такого повноваження слідчого в ст. 97 КПК України висловилося 85 % респондентів з числа слідчо-оперативних працівників органів прокуратури, МВСУ і СБУ.

На думку С. П. Щерби, Г. П. Хімичевої., Н. М. Донковцевої, О. О. Чувильова, прийняте рішення про направлення матеріалів для додаткової перевірки повинно бути погоджено слідчим із начальником слідчого підрозділу, котрий у випадках згоди з цим рішенням візує його шляхом відповідної резолюції¹⁵⁹. Оскільки ми вважаємо, що рішення слідчого про направлення матеріалів для додаткової перевірки повинно бути оформлено відповідною постановою, то начальнику слідчого відділу повинно бути надано право скасування такої постанови.

Як показало вивчення практики¹⁶⁰, слідчі прокуратури, МВСУ, а також СБУ в тих випадках, коли не вбачається в матеріалах перевірки підстави для порушення чи відмови в порушенні кримінальної справи, дають органу дізнання вказівку про опитування осіб, витребування документів, а також про проведення інших оперативно-розшукових заходів.

На підтримку цієї практики стаття 97 КПК України доповнена частиною 5, відповідно до якої заява або повідомлення про злочин до порушення кримінальної справи можуть бути перевірені шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності.

На нашу думку такі доручення і вказівки слідчого повинні бути спрямовані на встановлення джерел доказової інформації, що дозволяє зробити висновок про порушення чи відмову в порушенні кримінальної справи, а не на перекладання своїх функцій на орган дізнання. Відповідно до пунктів 13, 14 Інструкції про взаємодію слідчий МВСУ особисто проводить огляд місця і несе повну відповідальність за його якість. Спеціалісти й оперативні співробітники органів внутрішніх справ, що беруть участь в огляді, діють на місці події під керівництвом слідчого і за його вказівками у межах своєї компетенції.

¹⁵⁹ Більш докладно з цього питання див.: Щерба С. П., Хімичева Г. П., Донковцева Н. Н., Чувильов А. А. Рассмотрение органом дознания заявлений и сообщений о преступлениях. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. — С. 32.

¹⁶⁰ Вивчення узагальнення прокуратури Харківської області з даного питання за 1997–2000 рр. показало, що слідчі без направлення матеріалів на додаткову перевірку використовували практику дачі вказівок і доручень про проведення опитувань осіб, витребування різних документів, а також про проведення оперативно-розшукових заходів щодо 42 % вивчених матеріалів перевірки і кримінальних справ. За необхідність узаконення цієї практики висловилося 72 % опитаних нами за спеціально розробленою анкетною слідчих і оперативних працівників.

Забороняється передача складеного слідчим протоколу огляду місця події в підрозділи, що виконують функції дізнання, про злочини, які підслідні слідчим органів внутрішніх справ.

Така практика знаходить свою підтримку рядом вчених¹⁶¹, хоча вона, на нашу думку, суперечить чинній редакції статей 94–98 і 103 КПК України, а також пунктам 5.7. Інструкції про взаємодію. Вважаємо, що це питання повинне розв'язуватися в залежності від того, з яким юридичним фактом пов'язаний початок кримінально-процесуальної діяльності, у зв'язку з чим у зазначених статтях КПК України повинні бути для цього передбачені підстави.

У чинній редакції частини 5 статті 97 вказано, що заява або повідомлення про злочини до порушення кримінальної справи можуть бути перевірені шляхом проведення оперативно-розшукових заходів. Але в ній не вказані ні строки проведення такої перевірки, ні порядок прийняття рішень про таку перевірку та повідомлення про неї заявника, що на практиці викликає труднощі при застосуванні цієї норми.

Щодо строків перевірки заяв або повідомлень про злочини до порушення кримінальної справи шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, то вони повинні, на наш погляд, узгоджуватися зі строками, встановленими частиною 4 цієї ж статті, а не статтею 9 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність».

На наш погляд, доцільно частину 5 статті 97 КПК України доповнити положенням про те, що у випадку, коли заява або повідомлення про злочини знаходяться на розгляді слідчого, він вправі дати органу дізнання доручення і вказівки про їх перевірку шляхом проведення оперативно-розшукових дій. Такі доручення і вказівки слідчого повинні бути мотивованими і для органу дізнання обов'язковими до виконання.

Розглядаючи питання про перевірку заяв чи повідомлень про злочини до порушення кримінальної справи, вважаємо за

¹⁶¹ Див.: Зеленецький В. С., Фінько В. Д., Белецький А. З. Прокурорский надзор за исполнением законов органами внутренних дел при приеме, регистрации, учете и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях. — М., 1988; Зеленецький В. С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе. — Харьков, 1979.

необхідне відзначити, що встановлений у частині 4 статті 97 КПК України 10-денний строк не відповідає сформованій практиці й у багатьох випадках порушується, особливо за матеріалами, пов'язаними з посадовими і господарськими злочинами і так званими «злочинами про корупцію й організовану злочинність», у яких для прийняття рішення необхідне проведення аудиторських перевірок, ревізій, вивчення великої кількості різної документації, опитування численних осіб, що проживають найчастіше в різних частинах нашої держави, а також за кордоном¹⁶².

Тому було б доцільним, на нашу думку, продовжити такий строк до одного місяця, у тому числі і за матеріалами, що направляються слідчим органу дізнання для додаткової перевірки. Однак, продовження строків перевірки заяв або повідомлень про злочини повинне здійснюватися прокурором на підставі мотивованої постанови слідчого чи органу дізнання.

Варто мати на увазі, що таке право вже надане слідчому МВСУ пунктом 60 Інструкції про взаємодію, де зазначено, що «Доручення і вказівки слідчого органу дізнання про проведення пошукових заходів і слідчих дій, не передбачених погодженим планом, направляються їхніми керівниками в письмовій формі. Строк виконання доручення слідчого не повинний перевищувати 10 діб, а у випадку неможливості його виконання за цей час, питання про продовження зазначеного строку вирішується за узгодженням зі слідчим». У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне закріпити це положення і в частині 4 статті 97 КПК України.

Відповідно до частини 4 статті 104 КПК України після передачі кримінальної справи слідчому у випадку встановлення особи, що вчинила злочин, орган дізнання провадить слідчі дії тільки з доручення слідчого, а якщо особа не виявлена, то на підставі частини 3 статті 104 КПК України орган дізнання продовжує самостійно за власною ініціативою оперативно-розшукові дії і про їхні результати повідомляє слідчого.

Здається, що це положення частини 3 статті 104 КПК України суперечить вимогам закону про процесуальну самостій-

¹⁶² За даними МВС України в 1997–2000 роках в строк до трьох діб розглянуто 52,5 % заяв і повідомлень про злочини; у строк від трьох до десяти діб — 28,2 %; у строк понад десять діб — 11,3 %.

ність слідчого. Передача кримінальної справи слідчому і прийняття її до його провадження означає, що відповідно до частини 1 статті 114 КПК України з цього моменту всі рішення про напрямок слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачене одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їхнє законне і своєчасне проведення. Сказане, на наш погляд, стосується і випадків використання слідчим в інтересах слідства оперативно-розшукових можливостей органу дізнання. Будь-який прояв ініціативи з боку органу дізнання про проведення як гласних так і негласних оперативно-розшукових заходів у кримінальній справі, що знаходиться у провадженні слідчого, на наш погляд, означає порушення процесуальної самостійності слідчого. Крім того, проведені органом дізнання оперативно-розшукові дії без відома і згоди слідчого можуть суперечити його тактичним задумам як про напрямок слідства в цілому, так про провадження конкретних слідчих дій, що може нанести істотну шкоду розслідуванню кримінальної справи в цілому.

Слідчий, у кримінальній справі, яка знаходиться в його провадженні, повинний мати право не тільки давати органу дізнання доручення про виконання оперативно-розшукових дій, наприклад, про встановлення свідків, виявлення речових доказів і т. ін., тобто ставити лише загальне завдання, як указує Г. М. Ясинський¹⁶³, але і давати вказівки, як нами раніше відзначалося, про проведення конкретних оперативно-розшукових заходів, наприклад, про здійснення контролю шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштових відправлень з метою одержання відомостей про співучасників злочинів. Безумовно, питання про те, у який спосіб і з застосуванням яких оперативно-розшукових методів, сил і засобів здійснити цю вказівку слідчого, знаходиться у винятковій компетенції органу дізнання і регламентується як Законом «Про оперативно-розшукову діяльність», так і відомчими нормативними актами. Однак, при цьому не можна виключати різних форм непроцесуальної взаємодії слідчого й органу дізнання з питань

¹⁶³ Див.: Ясинский Г. М. Взаимодействие следователя МООП и органа дознания // Соц. законность. — 1964. — № 7. — С. 19.

проведення оперативно-розшукових дій: спільного планування, координації слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, консультацій, обміну інформацією й ін.

Виходячи із зазначеного, вважаємо доцільним частину 3 статті 104 КПК викласти в такій редакції: «Якщо у справі про тяжкий злочин, що передана слідчому, не встановлено особу яка його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати негласні оперативно-розшукові дії і повідомляє слідчого про їх наслідки. Гласні оперативно-розшукові заходи виконуються з відома та за згодою слідчого»¹⁶⁴.

З прийняттям Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» на практиці при взаємодії слідчого й органу дізнання виникає ряд питань, що не знайшли свого законодавчого вирішення ні в КПК України, ні в цьому Законі, так, наприклад, чи може співробітник органу дізнання, що здійснював ведення оперативно-розшукової справи, за результатами якої порушена кримінальна справа, виконувати у цій кримінальній справі окремі слідчі дії й оперативно-розшукові заходи за дорученням слідчого, проводити дізнання, входити до складу слідчо-оперативної групи?

Здається, що для вирішення поставленого питання необхідно виходити із того, що, незважаючи на схожість за своєю природою оперативно-розшукової і слідчої функцій, властивих їм засобів і методів їхньої реалізації, це не є однорідні функції, хоча в їхній реалізації можлива участь тієї самої особи — оперативного співробітника органу дізнання.

Слід зазначити, що в слідчій практиці мають місце випадки, коли оперативні співробітники, що ведуть оперативно-розшукову справу, яка згодом трансформується у кримінальну справу, залучаються слідчим для виконання його доручень, як про провадження слідчих, так і оперативно-розшукових заходів. 42 % опитаних нами у таких справах слідчих і оперативних працівників зазначали, що подібна практика дає позитивні результати у зв'язку з тим, що оперативні співробітники, які вели оперативно-розшукову справу добре інформовані в ній. 13 % слідчих зазначили, що така практика неприпустима,

¹⁶⁴ *Погорецький М. А.* Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // *Право України*, 2000, № 9.— С. 47–49.

оскільки веде до злиття оперативно-розшукової і слідчої функцій.

Як нами уже відзначалося, оперативний співробітник органу дізнання є носієм двох функцій: оперативно-розшукової і слідчої (виконуючи доручення слідчого про провадження слідчих дій і здійснюючи слідство у формі дізнання), на відміну від слідчого, який кримінально-процесуальним законом наділений винятково тільки однією функцією — досудового розслідування.

Оперативний співробітник органу дізнання не може бути обмежений у праві на виконання доручення слідчого про проведення оперативно-розшукових і слідчих дій на тих підставах, що він за цими ж матеріалами провадив розслідування у формі дізнання, а також вів оперативно-розшукову справу, оскільки в частинах 3 і 4 статті 104 КПК України зазначено, що після передачі кримінальної справи слідчому органу дізнання з доручення слідчого зобов'язаний і далі провадити пошукові і слідчі дії. При цьому, природно, докази, отримані оперативним працівником, що виконує доручення слідчого про провадження слідчих дій, повинні відповідати вимогам статті 65 КПК України¹⁶⁵. Окрім того, слід мати на увазі, що у частині 3 статті 66 вказано, що у передбачених законом випадках слідчий в справі, яка знаходиться у його провадженні, вправі доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі.

На практиці виникає питання про порядок направлення окремого доручення слідчому органу дізнання про проведення слідчих дій в інших слідчих районах, оскільки останній лише зазначений у статті 118 КПК України і недостатньо повно урегульований кримінально-процесуальним законом¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Див. докладніше: *Доля Е. А.* Вказ. праця. — С. 27–35; *Зинатулин З. З.* Уголовно-процесуальное доказывание: Учеб. пособие. — Ижевск, 1993. — С. 141–142; *Сибилева Н. В.* Вказ. праця. — С. 34–36; *Теория доказательств в советском уголовном процессе.* — М., 1973. — С. 228–267; *Шумило М. С., Погорецкий М. А.* Вказ. праця. — С. 202.

¹⁶⁶ Див. докл.: *Погорецкий Н. А.* Отдельное поручение следователя: проблемы законодательного регулирования и практика исполнения // *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій.* — Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. — Вип. 48. — С. 138–146.

На запитання анкети: «Який порядок направлення окремого доручення слідчого ви вважаєте найбільш кращим?» 44 % опитаних слідчих відповіли, що надають перевагу направляти окремі доручення через прокурора; 38 % дійшли висновку, що окреме доручення повинне направлятися безпосередньо відповідному слідчому підрозділу чи органу дізнання; 18 % не відповіли нічого. Перша позиція є найбільш прийнятною, оскільки вона, з одного боку, найбільшою мірою забезпечує нагляд прокурора за правильністю і доцільністю цієї форми взаємодії, а з іншого боку — забезпечує контроль прокурора за виконанням окремого доручення. Разом з тим, вона має, на наш погляд, і суттєві недоліки. Направлення окремого доручення слідчого через прокурора, який здійснює нагляд за виконанням законів органом дізнання — конкретним виконавцем окремого доручення слідчого, значно зменшить строк його безпосереднього виконання у зв'язку зі збільшенням строку проходження документу через канцелярії прокуратури та органів досудового (попереднього) розслідування (дізнання). Тому, як представляється, більш раціонально направляти окреме доручення безпосередньому його виконавцю, а копію — прокурору, який здійснює нагляд. Ці правила доцільно сформулювати в статті 118 КПК України.

Практика направлення окремих доручень слідчого про проведення слідчих дій в інших слідчих районах свідчить про те, що немає досить чітких критеріїв розмежування випадків, коли ці рішення направляються для виконання органу дізнання, а коли — у слідчі підрозділи. Подібне питання було поставлено при анкетуванні слідчих, 12 % респондентів утруднилися на нього відповісти, посилаючись на те, що вони «не задумувалися при прийнятті цього процесуального рішення», 35 % пов'язують виконання окремого доручення зі складністю слідчих дій (відносно прості можуть бути доручені органу дізнання, а більш складні — слідчому), 52 % вважають, що окреме доручення органу дізнання може бути направлене лише тоді, коли виконанню слідчої дії, наприклад, допиту свідка, повинні передувати пошукові заходи щодо встановлення його місця перебування тощо. Остання думка заслуговує підтримки і повинна бути закріплена у статті 118 КПК України.

При вивченні практики направлення і виконання окремих доручень слідчих про виконання слідчих дій був виявлений

ряд випадків, коли в процесуальному рішенні, адресованому органу дізнання іншого слідчого району, деякі слідчі посилалися на частину 3 статті 114 КПК України. Таке посилання, на наш погляд, є помилковим, оскільки воно визначає правовідносини слідчого й органа дізнання з виконання слідчих дій однієї і тієї ж адміністративно-територіальної одиниці (міста, району). Що ж стосується правовідносин зазначених суб'єктів різних адміністративно-територіальних одиниць з виконання окремого доручення про провадження слідчих дій, то необхідно керуватися статтею 118 КПК України.

Чинний КПК України не визначає, провадження яких слідчих дій може доручатися органам слідства і дізнання, а які слідчий зобов'язаний виконати самостійно. З цього випливає, що КПК України допускає можливість виконання за окремим дорученням будь-якої слідчої дії, що на практиці приводить до деяких труднощів при визначенні предмета окремого доручення.

Вивченням 286 кримінальних справ, за якими слідчими було прийняте рішення про направлення окремого доручення, встановлено, що в 68 % предметом окремого доручення був допит свідків, 6 % — допит потерпілих, 3 % — відібрання зразків для порівняльного дослідження, 4 % — впізнання по фотографії, 2 % — накладення арешту на майно, 5 % — виїмка історії хвороби, документів, що характеризували обвинуваченого, 2 % — додаткові допити потерпілих.

Варто звернути увагу на те, що на запитання анкети: «Які слідчі дії не можуть бути предметом окремого доручення?» — 94 % опитаних віднесли до їх числа допит обвинуваченого, 75 % — допит неповнолітнього свідка, 13 % — відтворення обстановки і обставин події (слідчий експеримент), 12 % — ексгумацію трупа.

Заслугує підтримки позиція тих авторів, на думку яких зовсім неприпустимо доручати органу дізнання проведення таких слідчих дій, які визначають напрямок розслідування, а також таких, котрі вимагають особливо вмілого і кваліфікованого виконання, наприклад, пред'явлення для впізнання, огляд місця події, допит підозрюваного, обвинуваченого, відтворення обстановки і обставин події (слідчий експеримент), ексгумація трупа та ін.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: уголовно-процессуальные функции.— М.: Юрид. лит., 1986.— С. 126.

Здається, що такі слідчі дії як пред'явлення обвинувачення, допит обвинуваченого та пред'явлення матеріалів справи для ознайомлення не можуть бути предметом окремого доручення не тільки органу дізнання, але і слідчому. Пропонується зазначеними положеннями доповнити чинну редакцію статті 118 КПК України.

На практиці не склалося єдності думок про те, як повинний діяти слідчий чи орган дізнання — виконавець окремого доручення, якщо в результаті виконання слідчих дій, зазначених в окремому дорученні, виникає необхідність в провадженні інших слідчих дій, не зазначених у цьому процесуальному рішенні: наприклад, слідчий чи орган дізнання — виконавець окремого доручення при допиті свідків виявили в їхніх показаннях істотні протиріччя і виникла необхідність у провадженні очної ставки; або в результаті виконання слідчої дії слідчий (орган дізнання) одержав інформацію про місце перебування знарядь злочину, у зв'язку з чим виникає необхідність у проведенні обшуку, виїмки; або при виконанні окремого доручення одержав докази, що дають підстави затримати по підозрі у вчиненні злочину особу, яка знаходиться в місці виконання окремого доручення і т. ін.

Складність вирішення цих питань полягає в тому, що в ряді випадків для провадження слідчих дій, не зазначених в окремому дорученні, потрібний дозвіл суду, погодження прокурора (наприклад, при обшуку, накладенні арешту на кореспонденцію і виїмку її в поштово-телеграфних установах, затриманні особи й ін.).

Розглядаючи цю проблему, О. І. Михайлов вважає, що у невідкладних випадках слідчий — виконавець окремого доручення вправі виконати й інші слідчі дії, не зазначені в цьому процесуальному акті, але за неодмінною умовою, щоб ці дії були погоджені з прокурором, який здійснює нагляд за попереднім розслідуванням, а у випадках необхідності провадження обшуку чи виїмки одержати від нього і санкцію¹⁶⁸ (по нинішньому КПК України — дозвіл суду). Однак з такою позицією навряд чи можна погодитися. Як правильно вказує

¹⁶⁸ Михайлов А. И. Отдельные поручения.— М.: Юрид. лит., 1971.— С. 174.

О. М. Ларін, слідчий, що прийняв рішення про доручення провадження слідчих дій іншому слідчому чи органу дізнання, має у своєму розпорядженні великий обсяг інформації, висуває визначені версії й обирає відповідну тактику, послідовність провадження слідчих дій у ході розслідування¹⁶⁹. Виходячи зі сказаного, якщо слідчий (орган дізнання) — виконавець окремого доручення, прийде до висновку про доцільність провадження слідчих дій, не зазначених у цьому процесуальному акті, то він вправі їх виконати лише за згодою слідчого, що прийняв це процесуальне рішення. Тому в розглянутій вище ситуації слідчий (орган дізнання) — виконавець окремого доручення повинний сповістити слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, про доцільність провадження ряду інших слідчих дій і одержати його згоду на це. Однак зі своєї ініціативи виконувати їх він не вправі, тому що інформація, отримана ним, буде позбавлена властивості допустимості¹⁷⁰, оскільки ці дії виконала особа, не уповноважена на їхнє провадження. Це положення відповідає вимогам частини 1 статті 114 КПК, яка встановлює принцип процесуальної самостійності слідчого.

Окреме доручення повинно бути виконане в 10-денний строк (стаття 118 КПК України). Однак початок плинущого цього строку кримінально-процесуальний закон не встановлює. Вважається, що цей строк повинний обчислюватися з моменту реєстрації окремого доручення в слідчому підрозділі чи органі дізнання, яким доручається виконання цього процесуального акта.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство не визначає можливого продовження строку виконання окремого доручення за наявності до того об'єктивних причин (наприклад, тимчасова відсутність свідка, хвороба, що перешкоджає його допиту і т. ін.). У практичній діяльності в зазначених випадках строк виконання окремого доручення іноді продовжується прокурором, що здійснює нагляд за виконанням законів орга-

¹⁶⁹ Ларин А. М. Вказ. праця. — С. 121–130.

¹⁷⁰ Золотых В. В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. — М.: АСТ; Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. — С. 5–57; Сибилева Н. В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе. — К.: УМК ВО, 1990. — С. 65.

ном досудового розслідування — виконавцем даного доручення. Однак така практика не заснована на законі.

У процесуальній літературі висловлювалася думка про доцільність продовження строку виконання окремого доручення до 20 днів прокурором.¹⁷¹

При опитуванні слідчих про доцільність продовження терміну виконання окремого доручення всі респонденти відповіли ствердно. Думка ж їх розділилася щодо порядку продовження строку. Одні (26 %) вважають, що слідчий — виконавець окремого доручення, у випадку неможливості його виконання у встановлений законом строк повинний сповіщати про це слідчого, який ухвалив це процесуальне рішення, і інформувати останнього про передбачуваний строк виконання його рішення, на думку інших (32 %) варто надати право прокурору, що здійснює нагляд у цій кримінальній справі, продовжувати строк виконання окремого доручення, і нарешті, треті (68 %) прийшли до висновку, що в зазначеній вище ситуації слід наділити правом прокурора, що здійснює нагляд, продовжувати строк виконання окремого доручення до 20 днів з обов'язковим повідомленням слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа. Остання позиція, на наш погляд, найбільш слушна, оскільки ставить під контроль виконання окремого доручення саме тим прокурором, що здійснює нагляд за виконанням законів органом досудового розслідування, на адресу якого направлене окреме доручення. Однак цілком прийняти її, на нашу думку, не можна, оскільки вона суперечить принципу процесуальної самостійності слідчого. Приймаючи на увагу те, що відповідно до частини 1 статті 114 КПК при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачене одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їхнє законне і своєчасне проведення, то ігнорувати думку слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, протизаконно.

¹⁷¹ Слинко С. В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1991.— С. 14.

На наш погляд, доцільно в статті 118 КПК України закріпити право прокурора, що здійснює нагляд за виконанням законів органами слідства і дізнання, на адресу яких направлено окреме доручення, продовжувати строк його виконання до 20 днів тільки за згодою, а не з повідомленням слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа.

Вивчення практики виконання окремих доручень свідчить, що у досить великій кількості кримінальних справ (у 62 із 286 вивчених кримінальних справ) слідчий (орган дізнання) — виконавці окремих доручень переадресовували їх в інші слідчі підрозділи, а також органи дізнання (зазначена вище ситуація мала місце при виїзді свідка і потерпілого в інші регіони). Така практика суперечить чинному кримінально-процесуальному законодавству, більш того, виконання окремого доручення органами слідства і дізнання, які не уповноважені його виконувати, позбавляє це джерело інформації властивостей допустимості¹⁷².

У зазначених випадках слідчий (орган дізнання) — виконавець окремого доручення зобов'язані довести до відома слідчого, який ухвалив це рішення, і тільки за згодою останнього направити його для виконання іншому органу, через відповідного прокурора.

Аналіз окремих доручень слідчих свідчить і про те, що не завжди в них викладається коротка фабула справи, зміст слідчої дії чи дій, які повинні бути виконані і всі інші обставини, про які повинний знати виконавець цього доручення. Не дається також і доручення про провадження додаткових слідчих дій і пошукових заходів, необхідність яких може виникнути в результаті виконаних дій, зазначених в окремому дорученні. Це позбавляє можливості виконавця окремого доручення не тільки застосування науково-обґрунтованих методик і відповідних тактичних прийомів при виконанні слідчих дій і пошукових заходів, але також не дає можливості більш чітко усвідомити поставлені йому завдання, знижує якість і результативність їхнього виконання. У практичній діяльності на ці питання варто звертати особливу увагу, оскільки вони впливають на швидкість, повноту і усебічність досудового розслідування.

¹⁷² Сибилева Н. В. Вказ. праця. — С. 65.

Розглядаючи правовідносини, які виникають у слідчого з оперативним співробітником у складі слідчо-оперативної групи, слід зауважити, що питання їх взаємодії у складі такого важливого організаційно-правового формування чинним кримінально-процесуальним законодавством не визначено. На сьогодні кримінально-процесуальним законодавством не встановлені ні підстави, ні порядок створення слідчо-оперативної групи. Відомчий же порядок створення слідчо-оперативної групи не відповідає вказівці статті 1 КПК України, відповідно до якої порядок провадження у кримінальній справі визначається лише законом. Це обумовлює необхідність включення окремої норми в КПК України, яка б встановила порядок і підстави створення слідчо-оперативної групи, а також порядок взаємодії слідчого з оперативним працівником, на що справедливо вказується у працях С. М. Волгіна, А. М. Подопрелова, С. В. Слінька та ін.¹⁷³

Не можна погодитися з думкою О. Я. Дубинського і В. П. Шибіко¹⁷⁴, які вважають, що правовою підставою для створення слідчо-оперативної групи є положення статей 114 і 119 КПК України, оскільки в цих нормах права на це прямо не вказано і поняття «слідчо-оперативна група» у чинному кримінально-процесуальному законі не згадане і не розкрито.

Стаття 119 КПК України згадує лише про таку колективну форму розслідування кримінальної справи, як розслідування групою слідчих, і не містить підстав участі оперативних працівників у складі цього формування. Тим часом, пункт 2 статті 27 проекту Кримінально-процесуального кодексу України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України¹⁷⁵, та пункт 1 статті 215 проекту Кримінально-процесуального кодексу України, підготовленого народними депутатами України —

¹⁷³ Див.: Волгин С. М. Некоторые процессуальные и производственные вопросы следственно-оперативной группы. — М., 1985; Подопрелов А. М. Создание и деятельность следственно-оперативной группы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1991; Слінько С. В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя и органа дознания: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1991.

¹⁷⁴ Див.: Бюллетень законодательства и юридической практики Украины, 1995. — № 4–5. — С. 193.

¹⁷⁵ Див.: Кримінально-процесуальний кодекс України. Проект, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. — К., 2000.

членами Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності¹⁷⁶ І. Г. Біласом, О. М. Бандуркою та ін., встановлюють, що досудове (попереднє) розслідування провадиться також і слідчо-оперативною групою, що утворюється начальником слідчого підрозділу або прокурором.

У зв'язку з тим, що оперативний склад органа дізнання підпорядкований керівнику цього органу, то, на наш погляд, рішення про створення слідчо-оперативної групи, як начальника слідчого підрозділу, так і начальника органу дізнання (оперативно-розшукового підрозділу), повинно бути спільним чи, принаймні, погодженим. Це положення, на нашу думку, повинно бути закріплене в кримінально-процесуальному законі.

Вважаємо, що право прокурора на створення слідчо-оперативної групи повинно бути передбачене не тільки статтею 184 «Провадження досудового слідства декількома слідчими» проекту КПК України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, та статтею 215 «Загальні положення досудового слідства» проекту Кримінально-процесуального кодексу України підготовленого народними депутатами України І. Г. Біласом, О. М. Бандуркою та ін., але й у відповідних статтях проектів, які регламентують повноваження прокурора по нагляду за виконанням законів органами досудового слідства (стаття 25 «Повноваження прокурора»; стаття 26 «Повноваження прокурора під час досудового провадження»).

Узагальнення слідчої практики показало, що слідчі не завжди знайомлять обвинуваченого з постановою про створення слідчо-оперативної групи. У 42 % кримінальних справ, у яких розслідування провадилося слідчо-оперативними групами, слідчі знайомили лише обвинуваченого з цією постановою, 12 % — обвинуваченого і потерпілого. У зазначених кримінальних справах були відсутні дані про ознайомлення зі складом слідчо-оперативної групи законного представника неповнолітнього, цивільного позивача і цивільного відповідача.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу висловлена думка А. М. Подопрелова про те, що не тільки обвинуваченому, але

¹⁷⁶ Проект, підготовлений Народними депутатами України — членами Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Біласом І. Г., Бандуркою О. М. та ін.— К.: Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, 2001.

й іншим учасникам досудового (попереднього) розслідування (потерпілому, підозрюваному, цивільному позивачу, цивільному відповідачу і їхнім представникам, законним представникам неповнолітнього) повинний бути оголошений весь склад слідчо-оперативної групи і роз'яснено їхнє право на відвід окремих осіб¹⁷⁷, а також думка С. В. Слінька про те, що у випадках, коли до участі в кримінальній справі допущений захисник, він також повинний бути ознайомлений з постановою про створення слідчо-оперативної групи¹⁷⁸.

Якщо в ході розслідування кримінальної справи відбувається заміна учасника слідчо-оперативної групи, то це повинно бути відбите в постанові про зміну її складу, з якою слід ознайомити підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, їхніх законних представників і захисників, цивільних позивачів і цивільних відповідачів, а також і їхніх представників. Їм повинно бути роз'яснено право про відвід членів групи. Це положення слід закріпити також в КПК України.

Безпосереднє керівництво діяльністю слідчо-оперативної групи покладається на одного із слідчих, який приймає справу до свого провадження і з цього моменту несе відповідальність за рівень і якість роботи групи, досягнуті під його керівництвом. У зв'язку з цим йому надається право давати вказівки, доручення, перевіряти виконання оперативно-розшукових дій у складі слідчо-оперативної групи, контролювати діяльність усього складу групи. Статті 114, 119 КПК України вказують, що керівник слідчої групи керує діями інших слідчих, що входять у цю групу, а пунктом 5 статті 184 проекту КПК, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, та відповідними статтями проєкту КПК, підготовленого народними депутатами України І. Г. Біласом, О. М. Бандуркою та ін., встановлено, що члени слідчо-оперативної групи виконують доручення і вказівки її керівника, діючи при цьому в рамках своїх повноважень.

На наш погляд, доцільно наділити керівників слідчої і слідчо-оперативної груп правами начальника слідчого відділу, зазначивши про це в статті 114¹ КПК України. Ця точка зору у

¹⁷⁷ Див.: Подопрелов А. М. Создание и деятельность следственно-оперативной группы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— К., 1991.— С. 16.

¹⁷⁸ Див.: Слінько С. В. Вказ. праця.— С. 17.

свій час була висловлена А. Н. Балашовим, П. Г. Великородним, М. І. Гапановичем, Л. М. Карнеєвою, О. М. Ларіним, С. В. Сліньком та ін.¹⁷⁹

Разом з тим, у зазначених проектах Кримінально-процесуального кодексу України це положення необґрунтовано, на наш погляд, не знайшло свого відображення.

На практиці створюються такі слідчо-оперативні групи (СОГ): 1) у залежності від складу: із слідчих і оперативних працівників одного відомства (МВДУ, СБУ); із слідчих прокуратури, слідчих і оперативних працівників (МВДУ, СБУ); 2) за часом дії: тимчасово діючі — на час добового чергування; на час розкриття і розслідування конкретного злочину; постійно діючі — по розкриттю і розслідуванню окремих видів злочинів; надзвичайних подій¹⁸⁰.

Взаємодія слідчого й оперативного працівника в слідчо-оперативній групі здійснюється на основі погоджених планів проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів шляхом комбінованих форм взаємодії, коли оперативний працівник, що входить до складу слідчо-оперативної групи, проводить оперативно-розшукові дії за разовими дорученнями (вказівками) слідчого при провадженні слідчих дій чи надає йому допомогу в їхньому проведенні.

Правовідносинам у слідчо-оперативній групі, як формі взаємодії органів слідства і дізнання, притаманний владний характер, оскільки слідчий в слідчо-оперативній групі є її керівником. Але в КПК та відомчих нормативно-правових актах слід

¹⁷⁹ Див.: Балашов А. Н. Прокурорский надзор за исполнением законов в процессе взаимодействия следователя и органа дознания. — М., 1987; Великородный П. Г., Комиссаров В. С. Некоторые аспекты взаимодействия следователя и органа дознания при раскрытии преступления // Проблемы повышения качества деятельности следственных аппаратов органов внутренних дел. — Волгоград, 1981. — С. 32–40; Гапанович Н. И., Мартынович И. И. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений. — Минск, 1981. — С. 84; Карнеева Л. М. Доказывание в советском уголовном процессе и основание процессуальных решений // Сов. гос. и право. — 1981. — № 10. — С. 85–86; Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: уголовно-процессуальные функции. — М., 1986. — С. 121; Слинко С. В. Вказ. праця. — С. 15.

¹⁸⁰ Див. докл.: Коновалов В. Групповой метод расследования // Законность. — 1995, № 7. — С. 35; Синецкий О. В. Виды следственных и следственно-оперативных групп: сравнительный анализ // Гос. и право, 1997. — № 1. — С. 60–67.

передбачити норму, яка б регулювала спірні питання в разі незгоди оперативного робітника з вказівками слідчого. На наш погляд, ці питання повинні вирішуватися прокурором.

2.3. Правовідносини слідчого і начальника слідчого відділу

Особливості правовідносин слідчого і начальника слідчого відділу обумовлюються тим, що слідчий знаходиться в процесуальному й адміністративному підпорядкуванні начальнику слідчого відділу, у зв'язку з чим між ними складаються як кримінально-процесуальні правовідносини, що регулюються кримінально-процесуальним Законом (статті 114, 114¹ КПК України), так і адміністративні, що регулюються відомчими нормативно-правовими актами¹⁸¹.

Під поняттям «начальник слідчого відділу» мається на увазі начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органів внутрішніх справ, безпеки і його заступники, що діють у межах своєї компетенції, а також податкової міліції (пункт 6 «а» статті 32 КПК).

Повноваження начальників слідчих відділів і управлінь органів прокуратури, що є помічниками чи заступниками прокурора, а також їхні процесуальні правовідносини зі слідчими прокуратури регулюються Законом України «Про прокуратуру», який передбачає завдання і повноваження прокурора по нагляду за виконанням законів і відповідних норм кримінально-процесуального закону органами досудового слідства.

За своїм процесуальним статусом начальник слідчого відділу органів внутрішніх справ, Служби безпеки та податкової міліції є самостійним суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності.

Відповідно до статті 114¹ КПК України начальник слідчого відділу здійснює контроль за своєчасністю дій слідчих по розкриттю злочинів і запобіганню їм, вживає заходів до найбільш

¹⁸¹ Див. наприклад, Положення про органи попереднього слідства в системі Міністерства внутрішніх справ, Інструкцію про організацію діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України і взаємодії з органами і службами органів внутрішніх справ у розкритті злочинів, оголошені наказом МВС України № 745 від 25 листопада 1992 р. «Про негайні заходи з удосконалення структури і організації діяльності органів попереднього слідства МВС України».

повного, всебічного й об'єктивного провадження досудового слідства в кримінальних справах.

Начальник слідчого відділу має право перевіряти кримінальні справи, давати вказівки слідчому про провадження досудового слідства, про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину й обсяг обвинувачення, про направлення справи, про провадження окремих слідчих дій, передавати справу від одного слідчого до іншого, доручати розслідування справи декільком слідчим, а також брати участь у провадженні досудового слідства й особисто провадити досудове слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого.

Вказівки начальника слідчого відділу у кримінальній справі даються слідчому у письмовій формі і є обов'язковими для виконання, за винятком випадків, передбачених частиною 2 статті 114 КПК України.

Для того, щоб вказівки начальника слідчого відділу не приводили до примушування слідчого до таких висновків і рішень, що суперечать його внутрішньому переконанню і з якими він не згоден, у статті 67 КПК України встановлено, що слідчий оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Крім того, кримінально-процесуальний закон (частина 5 статті 114¹ КПК України) надає право слідчому оскаржити вказівки начальника слідчого відділу прокурору. Причому, коли мова йде про оскарження таких указівок начальника слідчого відділу як про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і про обсяг обвинувачення, про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду, їхнє виконання зупиняється (частина 2 статті 114 КПК України).

Для того, щоб підвищити процесуальну самостійність слідчого, вважаємо за доцільне розповсюдити положення частини 2 статті 114 КПК на будь-які вказівки начальника слідчого відділу у кримінальній справі, яка знаходиться в провадженні слідчого та надати право слідчому в разі незгоди з начальником слідчого відділу по принциповим питанням кримінальної справи заявляти самовідвід з письмовим викладанням своїх доводів, про що доповнити статтю 60 КПК України.

Положення кримінально-процесуального закону, які дають змогу слідчому не погоджуватися з рішеннями начальника

слідчого відділу з питань, зазначених у частині 2 статті 114 КПК України, на думку О. П. Гуляєва, М. В. Жогіна і Ф. Н. Фаткулліна утворюють один із найважливіших принципів діяльності слідчого, іменований процесуальною самостійністю слідчого¹⁸², чи, як вважає В. С. Чистякова, принцип процесуальної незалежності слідчого¹⁸³.

Введення в процесуальні рамки правовідносин слідчого і начальника слідчого відділу сприяє процесуальній самостійності слідчого і перешкоджає ситуації, при якій слідчий знаходиться в повному адміністративному підпорядкуванні у начальника слідчого відділу, який користується необмеженими повноваженнями¹⁸⁴.

У статті 114¹ КПК України, яка визначає повноваження начальника слідчого відділу, зазначено, що він здійснює контроль за своєчасністю дій слідчих. Однак аналіз положень цієї статті, а також думка багатьох авторів¹⁸⁵ дають підставу вважати, що, власне кажучи, начальник слідчого відділу здійснює процесуальне й адміністративне керівництво як організацією розслідування кримінальних справ у цілому у своєму підрозділі, так і у кожній конкретній кримінальній справі, що знаходиться у провадженні в слідчих відділу, і що термін «контроль», закріплений у статті 114¹ КПК України, є не зовсім вдалим, тому що невірно відображає дійсність, і повинний бути замінений, на наш погляд, на термін «процесуальне керівництво».

¹⁸² Див.: Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. — М., 1981. — С. 86; Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. — М., 1965. — С. 36.

¹⁸³ Див.: Чистякова В. С. Полномочия следователя в советском уголовном процессе. — М., 1974. — С. 17.

¹⁸⁴ Див.: Чистякова В. С. Начальник следственного отдела. — В кн.: Уголовный процесс / Под. ред. Лупинской П. А. — М., Юристъ, 1995. — С. 57.

¹⁸⁵ Див., наприклад: Астриев Б. В. Начальник следственного отдела в советском уголовном процессе. — М., 1973; Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: т. 2. — М., 1970. — С. 47–48; Кишиев А. К. Дознание и предварительное следствие в органах внутренних дел. — Баку, 1991. — С. 8; Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. — М., 1975. — С. 12; Чеканов В. Я. Самостоятельность следователя органов внутренних дел и процессуальное руководство следствием. В кн.: Вопросы теории и практики предварительного следствия в органах внутренних дел. — Саратов, 1973. — С. 40; Якубович Н. А. Теоретические основы предварительного следствия. — М., 1971; Мешков М. В. Проблемы организации процессуального контроля и руководства в органах предварительного следствия в СССР: Тез. докл. // Сов. гос. и право. 1990. — № 9. — С. 54; та ін.

Процес керування (управління)¹⁸⁶, — вважають Мескон М., Альберт М. і Хедоурі Ф., — складається із чотирьох взаємозалежних функцій: планування, організації, мотивації і контролю¹⁸⁷.

Контроль, як одна із функцій керування, складається з установлення стандартів, виміру фактично досягнутих результатів і проведення коректувань у тому випадку, якщо досягнуті результати істотно відрізняються від установлених стандартів¹⁸⁸. У процесі контролю є три чітко помітних етапи: вироблення стандартів і критеріїв, зіставлення з ними реальних результатів і прийняття необхідних коригувальних дій¹⁸⁹.

Г. М. Меглицький відзначає, що є всі підстави розглядати контроль як самостійну функцію¹⁹⁰, покликану забезпечити правильне функціонування й удосконалення діяльності всього слідчого апарату¹⁹¹.

В юридичній літературі деякі автори розуміють контроль не тільки як функцію керування, але і як форму та метод керування¹⁹². Однак з такими думками важко погодитися, з огляду на те, що в діяльності слідчих органів форма виступає лише зовнішнім проявом контролю¹⁹³, а метод характеризує прийом чи спосіб існування цієї функції¹⁹⁴.

¹⁸⁶ Слова керування і управління є синоніми, див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.—К., 2001.— С. 425, 1300.

¹⁸⁷ Див. докл. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. — М.: Дело, 1992; Михеев В. Социально-психологические аспекты. Стиль и методы руководителя. — М., 1985; Курс высшего управленческого персонала. — М.: Экономика, 1993; Ансофф И. Стратегическое управление. — М.: Экономика, 1989.

¹⁸⁸ Див.: Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Вказ. праця.— С. 390.

¹⁸⁹ Див.: там само, с. 397.

¹⁹⁰ Поняття «функція» у науковій літературі розглядається в різних значеннях: як певна властивість, вид діяльності, компетенція і завдання. Ми розглядаємо функцію як вид управлінської діяльності.

¹⁹¹ Див.: Меглицький Г. Н. Понятие и значение контроля как функции управления предварительным следствием. В кн.: XXVI съезд КПСС и проблемы уголовно-процессуальной и организационной деятельности органов предварительного следствия. — Волгоград, 1982. — С. 103.

¹⁹² Див.: Лунев А. Е. Демократизм советского государственного управления. — М., 1967. — С. 100; Ерошкин М. Н. Советское административное право. — М., 1964.— С. 6–10.

¹⁹³ Див.: Советское административное право/ Под общей ред. В. Н. Поповой и М. С. Студеникиной.— М.: Юрид. лит., 1982. — С. 59.

¹⁹⁴ Див.: там само: с. 61.

М. С. Студенікіна в цьому зв'язку справедливо зауважує, що характеризуючи контроль як управлінську функцію, ми тим самим виражаємо незгоду з тими авторами, що вважають контроль або формою управління, або методом керування¹⁹⁵.

Необхідність виділення контролю як самостійної функції керування обумовлена наявністю певних, об'єктивно існуючих ознак, до числа яких багато авторів відносять: об'єктивну необхідність у взаємодії з іншими видами управлінської діяльності; відособлений, самостійний характер діяльності; особливу цілеспрямованість¹⁹⁶. Ці ознаки мають свої особливості, і, як відзначає Г. М. Меглицький, містяться в такому.

По-перше, об'єктивна необхідність виділення контролю як самостійної функції обумовлена тим, що без нього не можна перевірити ступінь досягнення цілей і завдань кримінального судочинства, покладених на слідчий апарат. Без цієї функції важко говорити про правильну роботу, тому що, не вивчаючи стан справ і не знаючи дійсності, неможливо планувати і реалізувати діяльність слідчих підрозділів і слідчих.

По-друге, відособлений, самостійний характер діяльності полягає в спостереженні за відповідністю роботи слідчих підрозділів і додержанням законів і відомчих нормативних актів, в аналізі відповідності фактичного становища наміченим цілям, в оцінці роботи і прийнятті керуючого впливу.

По-третє, особлива спрямованість контролю виражається в тому, що він не тільки спрямований на перевірку ступеня виконання розпоряджень законів, відомчих нормативних актів і підпорядкований не тільки збиранню результатів діяльності слідчих підрозділів, слідчих, але головним чином дає можливість намітити шляхи усунення виявлених недоліків і їхніх причин. Контроль не є самоціллю, а служить засобом усунення недоліків з метою удосконалення всієї діяльності слідчого апарату.

По-четверте, кримінально-процесуальний закон виділяє контроль як основний напрямок діяльності, основну функцію начальника слідчого відділу¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Див.: Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления. — М., 1974. — С. 9.

¹⁹⁶ Див.: Малков В. Д. Контроль в управленческой деятельности органов внутренних дел. — М., 1976. — С. 4–5.

¹⁹⁷ Див.: Меглицкий Г. Н. Вказ. праця. — С. 104.

Контроль як функція керування, як нами уже відзначалося, більшістю авторів розглядається як спостереження за відповідністю процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням, планам, нормам, стандартам, наказам, правилам; як перевірка і виявлення результатів впливу суб'єкта на об'єкт, допущених відхилень від вимоги управлінських рішень, від загальних принципів організації і регулювання діяльності. Іншими словами, контроль встановлює відповідність чи невідповідність фактичного становища об'єктів заданому. Він дозволяє знайти й усунути відхилення об'єктів від заданого стану, чи коректувати раніше прийняті рішення¹⁹⁸.

Деякі автори під контролем розуміють тільки лише спостереження, визначення чи виявлення фактичного стану справ, зіставлення з наміченими цілями, виступ проти несприятливих явищ і сигналізацію компетентним органам про свої спостереження без права приймати рішення про зміну напрямку діяльності. Коли ж має місце дача вказівок, обов'язкових директив про зміну напрямку роботи і керівництва підпорядкованими органами, то це визначається ними як нагляд¹⁹⁹, а не контроль²⁰⁰.

Якщо в першому варіанті контролю, як функції керування, приділяється активна роль, то в другому — контроль є лише фіксатором відхилень у системі, що не відповідає, на наш погляд, кримінально-процесуальному закону (стаття 114¹ КПК України), відповідно до якого начальник слідчого відділу, як самостійний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності, не тільки здійснює контроль, як одну з функцій керування, але і, при необхідності, здійснює управлінський вплив, тобто дає слідчим письмові вказівки, обов'язкові для використання. Щодо ролі начальника слідчого відділу, як суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин, на нашу думку, варто говорити, що він здійснює не «контроль», а процесуальне «керівництво» відповідно до статті 114¹ КПК України, а відповід-

¹⁹⁸ Див.: Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Вказ. праця.— С. 390, 397; Меглицкий Г. Н. Вказ. праця.— С. 105; Советское административное право/ Под общ. ред. Поповой В. Н. и Студеникиной М. С.— М.: Юрид. лит., 1982.— С. 98; та ін.

¹⁹⁹ З питання про поняття «нагляду» див. підрозділ 2.4 цієї роботи.

²⁰⁰ Див.: Старостяк Е. Элементы науки управления.— М., 1965.— С. 215.

но до раніше зазначених відомчих нормативних актів — адміністративне керівництво.

Нечіткість понять у кримінально-процесуальному законодавстві приводить до того, що не завжди чітко визначаються повноваження тих чи інших суб'єктів кримінального процесу.

Так С. Ф. Шумилін вважає, що начальник слідчого відділу здійснює функції: процесуального контролю, управлінську функцію і функцію розслідування конкретних кримінальних справ²⁰¹. Виходячи з висловлених нами посилок, більш вірно, на наш погляд, говорити, що начальник слідчого відділу здійснює функції: процесуального, адміністративного керівництва і розслідування конкретних кримінальних справ, користуючись при цьому правами слідчого.

Г. М. Меглицький вважає, що контроль як функція керування досудовим слідством містить у собі «систему спостереження і перевірки відповідності діяльності слідчих підрозділів і додержання норм закону і відомчих нормативних актів, виявлення результатів діяльності, їхнє порівняння й оцінку, виявлення відхилень для прийняття управлінських впливів з усунення недоліків, їхніх причин, а також узагальнення і поширення передового досвіду з метою виконання завдань кримінального судочинства», і приходить до висновку про те, що контроль являє собою систему таких послідовно здійснюваних операцій: прийняття рішення про провадження контролю; складання плану контрольних дій; інструктаж осіб, що здійснюють перевірку; вивчення статистичної звітності й іншої інформації про діяльність підконтрольного об'єкта; вивчення роботи слідчих підрозділів і слідчих за окремими напрямками діяльності; збирання статистичних і інших матеріалів, що об'єктивно характеризують об'єкти, які перевіряються; порівняння досягнутих результатів з аналогічними результатами попередніх періодів діяльності, з іншими слідчими підрозділами і слідчими, а також вимогами законів, наказів, інструкцій; безпосереднє надання практичної допомоги у встановленні недоліків, підведення підсумків і оцінка роботи слідчого підрозділу, окремих керівників, слідчих на основі фактичних даних, зібраних у ході перевірки; складання звітних докумен-

²⁰¹ Див.: Шумилін С. Ф. О функциях начальника следственного отдела // Проблемы соц. законности.— Вып. 17. — Харьков, 1986. — С. 83.

тів за результатами перевірки; розробка заходів щодо усунення виявлених недоліків і підвищення ефективності слідчого підрозділу, що перевіряється, слідчого; прийняття в разі потреби заходів стягнення; розробка заходів щодо поширення і впровадження передового досвіду в інші слідчі підрозділи; вживання заходів до заохочення керівників слідчих підрозділів і слідчих, що мають високі результати у роботі; доведення результатів перевірки до відома осіб, що перевіряються, й інших заінтересованих осіб і інстанцій²⁰².

Розглядаючи контроль як функцію керування досудовим слідством, на наш погляд, Г. М. Меглицький змішує два різних поняття контролю: процесуальний контроль (як одна з функцій процесуальної діяльності) і непроцесуальні форми здійснення адміністративної діяльності начальника слідчого відділу.

Як вірно відзначає С. Ф. Шумилін, для правильного визначення змісту функції процесуального контролю варто виходити із закріплених у кримінально-процесуальному законі положень, що визначають досліджувану функцію як контроль за своєчасністю дій слідчих з розкриття і запобігання злочинів (частина 1 статті 114¹ КПК України). Будучи процесуальною, функція контролю повинна здійснюватися лише процесуальними способами, тобто шляхом перевірки кримінальних справ і особистої участі у провадженні слідчих дій. Іншими способами і засобами процесуальний контроль здійснюватися не може. Тільки в результаті вивчення кримінальної справи й особистої участі у провадженні слідчих дій начальник слідчого відділу з'ясовує своєчасність і правомірність дій слідчого з розкриття і попередження злочинів і оцінює дії слідчого з погляду відповідності їх закону²⁰³.

Слід зазначити, що запропонована Г. М. Меглицьким система операцій²⁰⁴ характеризує, на наш погляд, непроцесуальні форми здійснення управлінської функції (адміністративне керівництво). Із запропонованою ним послідовністю проведення операцій по здійсненню контролю, як справедливо відзначає С. Ф. Шумилін, погодитися не можна²⁰⁵. Контроль по-

²⁰² Див.: Меглицький Г. Н. Вказ. праця. — С. 105–106.

²⁰³ Див.: Шумилін С. Ф. Вказ. праця. — С. 85.

²⁰⁴ Див.: Меглицький Г. Н. Вказ. праця. — С. 106.

²⁰⁵ Див.: Шумилін С. Ф. Вказ. праця. — С. 85.

винен починатися з прийняття рішення, він може виявитися безрезультатним, якщо буде проведений без з'ясування дійсного стану роботи на підконтрольних об'єктах. Вивчення інформації, що надходить до начальника слідчого відділу у вигляді статистичних і інших матеріалів, визначає вибір об'єкта контролю і зміст плану контрольних дій.

У кримінально-процесуальному законі (частина 2 статті 114¹ КПК України) закріплені процесуальні форми, за якими начальник слідчого відділу здійснює управлінську функцію (керівництво слідством). Так, за результатами проведеного процесуального контролю начальник слідчого відділу має право давати відповідні письмові вказівки слідчому²⁰⁶.

В літературі з кримінального процесу повноваження начальника слідчого відділу не сприймаються одноставно.

У процесуальній літературі висловлені думки про необхідність подальшого розширення прав начальника слідчого підрозділу з керівництва досудовим слідством. Так, А. Х. Кишиєв вважає, що недостатня правова регламентація повноважень начальника слідчого відділу повинна бути поповнена. Виконання зазначених у законі повноважень з порушення кримінальних справ, обрання, скасування запобіжного заходу, пред'явлення обвинувачення, зупинення, закриття чи направлення кримінальних справ до суду — усе це фактично означає, що слідчим разом з начальником слідчого відділу вирішується кримінальна справа, а процесуально начальник слідчого відділу залишається як би «за кулісами», бо «на авансцені» видно лише фігуру слідчого²⁰⁷.

²⁰⁶ Вивчення матеріалів практики показало, що начальники слідчих підрозділів ще недостатньо ефективно використовують такий діючий інститут процесуальної діяльності як дача письмових указівок слідчим про провадження слідчих дій (тільки 5,2 % з вивчених нами кримінальних справ). Разом з тим, опитані нами з цього питання респонденти з числа слідчих і начальників слідчих підрозділів показали, що вказівки начальниками слідчих підрозділів слідчим у кримінальних справах даються частіше, але в основному усно. 78 % слідчих висловилися за те, щоб указівки у кримінальних справах начальниками слідчих підрозділів давалися тільки в письмовій формі й обов'язково приєдналися до кримінальних справ, що давало би можливість у необхідних випадках їхнього оскарження прокурору, а також установлювало б коло осіб, відповідальних за незаконне проведення тієї чи іншої слідчої дії.

²⁰⁷ Див.: *Кишиєв А. А.* Теоретические, правовые основы, проблемы производства дознания и предварительного следствия в органах внутренних дел // Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1991. — С. 29.

В. М. Батищев вважає, що фактичний обсяг контрольних функцій, виконуваних начальником слідчого відділу, значно ширше переліку, визначеного процесуальними нормами, що змушує начальника слідчого відділу постійно звертатися з клопотаннями до прокурора. У цьому зв'язку автор пропонує розширити процесуальні повноваження начальника слідчого відділу²⁰⁸. Однак, він не вказує, які ж конкретно контрольні дії начальника слідчого відділу не знайшли законодавчого закріплення, і не згадує про клопотання, з якими начальник слідчого відділу звертається до прокурора.

Б. О. Вікторов і В. П. Єремєєв пропонують надати начальнику слідчого відділу право вирішення питання про відвід слідчого, затвердження найважливіших процесуальних рішень, що будуть сприяти, на їхню думку, більш ефективному керівництву розслідуванням²⁰⁹.

На необхідність розширення процесуальних прав начальника слідчого відділу з керівництва досудовим слідством указують також В. Ф. Статкус і О. О. Чувильов, вважаючи, що повноваження начальника слідчого відділу мають потребу в наданні йому таких правових засобів, які дозволяли б йому безпосередньо усунути виявлені ним порушення закону своєю владою (право на скасування незаконної і необґрунтованої постанови слідчого про відмову в порушенні, закритті, зупиненні кримінальної справи і т. п.)²¹⁰.

Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, на нашу думку, важливо насамперед для того, щоб вчасно виправити слідчі помилки, усунути порушення законів, забезпечити повноту, всебічність і об'єктивність розслідування кожної конкретної кримінальної справи шляхом активного впливу на хід

²⁰⁸ Див.: Батищев В. Н. Ведомственный процессуальный контроль и укрепление законности на предварительном следствии. В кн.: Развитие теории и практики уголовного судопроизводства в свете нового законодательства о Верховном Суде СССР, Прокуратуре СССР и Адвокатуре в СССР. — Воронеж, 1981. — С. 151–153.

²⁰⁹ Див.: Виктор Б. А. Общие условия предварительного расследования в советском уголовном процессе. — М., 1971. — С. 96; Еремеев В. П. Полномочия начальника следственного отдела МВД. В кн.: Вопросы совершенствования предварительного следствия. — Л., 1971. — С. 35.

²¹⁰ Див.: Статкус В. Ф., Чувильов А. А. Прокурорский надзор и ведомственный контроль на предварительном следствии // Сов. гос. и право. — 1975. — № 3. — С. 77–78.

його розслідування начальника слідчого відділу. Заклад процесуальної самостійності слідчого при цьому складається в можливості оскарження ним кожного необгрунтованого і незаконного впливу на хід розслідування кримінальної справи, що знаходиться в його провадженні, а також невиконання ним вказівок начальника слідчого відділу після оскарження їх прокурору у випадках, передбачених частиною 2 статті 114 КПК України.

Не можна погодитися з авторами, які розуміють під процесуальним керівництвом право визначати головний напрямок діяльності слідчого у кримінальній справі²¹¹, а також розглядають процесуальне керівництво слідством як самостійний метод процесуальної діяльності начальника слідчого відділу²¹².

Відповідно до частини 1 статті 114 КПК України при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення.

Під вибором спрямування розслідування, як відзначають О. О. Чувильов і В. В. Кальницький, варто розуміти визначення таких найбільш важливих моментів, як коло осіб, що підлягають притягненню як обвинувачені, кваліфікація вчинених ними діянь і обсяг обвинувачення кожному з них і т. д. Визначення спрямування розслідування не можна ототожнювати з іншим самостійним поняттям — рухом кримінальної справи тобто з прийняттям рішень про її порушення, закриття, зупинення, поновлення, і т. ін.²¹³

Кримінально-процесуальний закон (частина 1 статті 114 КПК України) чітко їх розрізняє. У цій нормі права роздільно названі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій.

²¹¹ Див.: *Савицкий В. М.* Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве.— М., 1975.— С. 194, 202.

²¹² Див.: *Чеканов В. Я.* Самостоятельность следователя органа внутренних дел и процессуальное руководство следствием. В кн.: Вопросы теории и практики предварительного следствия в органах внутренних дел.— Саратов 1973.— С. 40.

²¹³ Див.: *Чувилев А. А., Кальницький В. В.* Процессуальный контроль начальника следственного отдела // Сов. гос. и право.— 1983.— № 4.— С. 70.

Надавши слідчому право приймати самостійно всі рішення про спрямування слідства, закон передбачає і гарантію його дотримання (частина 4 статті 114 і частина 2 статті 114 КПК України), тобто не виконувати вказівок начальника слідчого відділу, якщо вони суперечать його внутрішньому переконанню²¹⁴, подавши справу прокурору з письмовим викладом своїх заперечень²¹⁵. Прокурор або скасовує вказівки начальника слідчого відділу, або доручає провадження слідства в справі іншому слідчому. У цьому випадку мова йде про такі вказівки, як про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину та обсяг обвинувачення, про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду чи про закриття справи, що пов'язані із визначенням напрямку розслідування у конкретній кримінальній справі. Інші ж вказівки, дані начальником слідчого відділу відповідно до статті 114¹ КПК України, для слідчого обов'язкові і повинні бути виконані. Однак ця категорія вказівок стосується лише інших питань розслідування і не визначає його напрямку, а також не може вирішувати долю кримінальної справи. Правовідносини, що виникають між слідчим і начальником слідчого відділу при одержанні і реалізації такого роду вказівок, відзначають О. О. Чувильов і В. В. Кальницький, не є відносинами процесуального керівництва досудовим слідством. Даючи обов'язкові для виконання вказівки про провадження процесуальних дій, начальник слідчого відділу вживає заходів до одержання слідчим достатньої доказової інформації. Ці вказівки не містять у собі яких-небудь висновків і підсумкових рішень, що визначають напрямки розслідування, а лише створюють передумови для формування об'єктивного внутрішнього переконання за даними пи-

²¹⁴ Більш докладно з цього питання див.: *Грошевой Ю. М.* К вопросу о роли правосознания следователя в предотвращении преступлений // Конституционные принципы деятельности правоохранительных органов по предупреждению преступлений. — М., 1978; *Він же:* К вопросу о функциях внутреннего убеждения следователя // Актуальные проблемы дознания в советском уголовном процессе. — М., 1981.

²¹⁵ Вивчення кримінальних справ, розслідуваних слідчими підрозділами органів прокуратури, МВДУ і СБУ Харківської області в 1998–2000 роках, показало, що інститут оскарження слідчими вказівок начальників слідчих підрозділів на практиці не застосовується. Однієї із причин його незастосування є те, що самі вказівки у кримінальних справах даються начальниками слідчих підрозділів вкрай рідко (5,2 % з вивчених нами кримінальних справ).

таннями у самого слідчого. Оскільки розслідування завжди здійснюється певною особою (слідчим), що володіє процесуальною самостійністю, то на думку О. О. Чувильова і В. В. Кальницького, невірно говорити, що процесуальною стороною розслідування можна керувати. Начальник слідчого відділу, на їхню думку, здійснює процесуальне керівництво не розслідуванням конкретного злочину, а підпорядкованими йому слідчими у зв'язку із розподілом обов'язків між ними із розслідування кримінальних справ²¹⁶.

На наш погляд, не можна погодитися з цією думкою О. О. Чувильова і В. В. Кальницького, оскільки вказівки начальника слідчого відділу, що даються ним слідчому у конкретній кримінальній справі, що знаходиться в його провадженні, є обов'язковими для виконання, тобто начальник слідчого відділу здійснює процесуальне керівництво розслідуванням конкретної кримінальної справи.

Повноваження начальника слідчого відділу по адміністративному керівництву підпорядкованими йому слідчими, у тому числі й у зв'язку з розподілом обов'язків з розслідування кримінальних справ, регламентуються відомчими нормативними актами. Такі правовідносини слідчого і начальника слідчого відділу є адміністративними.

Відповідно до пунктів 7.1–7.37 Положення про органи попереднього слідства в системі Міністерства внутрішніх справ України²¹⁷ начальникам слідчих відділів надані такі адміністративні повноваження з керівництва досудовим (попереднім) слідством:

— особисто виїжджати на місця вчинення тяжких злочинів і організувати на них проведення погоджених дій членами оперативно-слідчих груп;

— вчасно вирішувати питання про створення слідчо-оперативних груп для розслідування багатоепізодних, багаторегіональних злочинів, проявів організованої злочинності і забезпечувати їхню роботу у відповідності з погодженими

²¹⁶ Див.: Чувилев А. А., Кальницький В. В. Вказ. праця.— С. 71.

²¹⁷ Затверджено наказом МВС України № 745 від 25 листопада 1992 р. «Про негайні заходи з удосконалення структури і організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України».

планами, регулярно перевіряти фактичне виконання запланованих слідчо-оперативних дій;

— вимагати від слідчого кримінальні справи, а від органу дізнання — необхідні матеріали, документи й іншу інформацію для перевірки ходу дії і виконання органами дізнання доручень слідчого про встановлення і розшук осіб, що вчинили злочин, збирання доказів у кримінальній справі;

— повертати органу дізнання матеріали дослідчої перевірки, якщо вони не мають достатніх приводів і підстав для порушення кримінальної справи;

— розглядати скарги на дії і рішення підпорядкованих їм слідчих у кримінальних справах, що знаходяться в їхньому провадженні, вживати заходів для відновлення порушених прав і законних інтересів громадян і організацій;

— планувати роботу відділу, відділення, розподіляти функціональні обов'язки між слідчими і контролювати їхнє виконання, складати графік чергувань слідчих і направляти їх на місце подій;

— розглядати заяви, що надходять у слідчий підрозділ, повідомлення і матеріали перевірок про злочини і при наявності приводів і підстав для порушення кримінальних справ, направляти їх слідчим для проведення розслідування;

— організовувати взаємодію слідчих зі співробітниками інших служб органів внутрішніх справ, громадськістю, підтримувати ділові зв'язки з органами прокуратури і суду;

— забезпечувати впровадження в практику роботи слідчих наукову організацію праці, застосування сучасної криміналістичної техніки і передового досвіду;

— систематично аналізувати оперативну обстановку, слідчу практику і відомості, що характеризують роботу відділу, відділення, розробляти і здійснювати заходи щодо підвищення якості й ефективності досудового слідства, вносити з цих питань пропозиції керівництву органів внутрішніх справ і слідчого управління (відділу) ГУВС, УВС;

— за матеріалами кримінальних справ з використанням статистичних відомостей і даних інших служб вивчати й узагальнювати причини й умови, що сприяють здійсненню злочинів, вносити самостійно чи через начальника органу внутрішніх справ подання керівникам відповідних підприємств,

установ і організацій, а в разі потреби — інформації і пропозиції в органи державного управління;

— проводити індивідуально-виховну роботу з особовим складом, організовувати і безпосередньо проводити заняття зі слідчими в системі службової підготовки, забезпечувати дотримання співробітниками встановленого порядку і належної дисципліни;

— розглядати і розв'язувати в межах своєї компетенції скарги на дії підпорядкованих слідчих, у встановленому порядку вносити подання про заохочення і накладення дисциплінарних стягнень.

Слід зазначити, що відсутність у кримінально-процесуальному законодавстві України чіткої регламентації діяльності начальника слідчого відділу з керівництва досудовим слідством на практиці не виключає, з одного боку, не викликаного об'єктивною необхідністю втручання в процесуальну діяльність слідчого, а з іншого боку — необґрунтованої бездіяльності начальника слідчого відділу, що знижує її ефективність, породжує певні передумови для порушення закону, проявів у діяльності начальника слідчого відділу безвідповідальності і волюнтаризму, і в кінцевому підсумку, негативно відбивається на стані законності на досудовому слідстві²¹⁸.

Ми поділяємо думку М. В. Мешкова про доцільність уведення процесуальної діяльності начальника відділу в рамки чітко окресленого в законі процесуального регламенту, що визначас не тільки перелік його процесуальних повноважень, як це має місце в діючій редакції статті 114¹ КПК України, але і підстави їхнього застосування, послідовність здійснення, порядок процесуального оформлення, механізм відповідальності²¹⁹.

Додати процесуальному контролю за ходом і результатами досудового слідства обов'язковий системний характер можливо, на наш погляд, шляхом прямої вказівки в законі на ті процесуальні рішення і дії слідчого, своєчасність, законність і

²¹⁸Погорецький Н. А. О контроле начальника следственного отдела за своевременностью действий следователя по раскрытию преступлений // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. — Вып. 45. — С. 198; *він же*: Процессуальное положение начальника следственного отдела в уголовном судопроизводстве // Там само, 1998. — Вып. 38. — С. 172.

²¹⁹Див.: Мешков М. В. Вказ. праця. — С. 15.

обґрунтованість яких начальник слідчого відділу зобов'язаний проконтролювати.

Це, насамперед, — процесуальні рішення і дії слідчого, важливість яких особливо підкреслює законодавець, витребувавши для їхньої реалізації згоди, дозволу суду, санкції прокурора чи негайного повідомлення їх, що явно припускає необхідність невідкладної перевірки їхньої своєчасності, законності й обґрунтованості (ст.ст. 6, 7, 7¹, 7², 8, 9, 10, 98, 106, 113, 120, 155, 156, 177, 187, 205, 229 КПК України).

До числа інших процесуальних рішень і дій слідчого, що вимагають невідкладного контролю в силу особливої значимості й обов'язковості, відзначеної законодавцем, можна також віднести:

— процесуальні рішення і дії, виконання яких у процесі досудового слідства носить обов'язковий характер (статті 45, 53, 76, 97, 111 КПК України);

— процесуальні рішення і дії, при виконанні яких слідчий зобов'язаний дотримуватися заборон, що встановлені законом (статті 22, 60, 143, 183, 187 КПК України);

— процесуальні рішення і дії, які реалізуються в процесі притягнення відповідної особи як обвинуваченого (статті 131–147 КПК України).

Зазначені процесуальні рішення і дії слідчого, що підлягають невідкладному процесуальному контролю з боку начальника слідчого відділу, реалізуються практично на всіх етапах досудового слідства.

Пропозиції з розширення правомочностей начальника слідчого відділу з керівництва досудовим розслідуванням у юридичній літературі не сприймаються одностайно. На думку багатьох авторів розширення повноважень начальника слідчого відділу приведе до обмеження процесуальної самостійності слідчого.

В. Т. Томін справедливо стверджує, що сьогодні в слідчому апараті органів внутрішніх справ багато начальників, «доглядачів», контролерів. За таких умов слідчий перестає бути органом досудового слідства, а стає «гвинтиком» у бюрократичному апараті. Автор підкреслює, що начальник потрібний слідчому — посадовій особі. Слідчому — учаснику процесу — начальник шкідливий. Процесуальні відносини не по-

винні, на його думку, уподібнюватися відносинам типу «начальник — підлеглий»²²⁰.

Зміцнення процесуальної самостійності слідчого, — зауважує В. С. Чистякова, — несумісне із широкими процесуальними й адміністративними повноваженнями, якими наділений начальник слідчого відділу чинним законодавством. Концепція судової реформи розглядає слідчого як центральну фігуру, незалежну у своїх рішеннях від осіб, що займають певне адміністративне становище. Начальник слідчого відділу повинен виступати лише як організатор роботи слідчого, що здійснює ресурсне і методичне забезпечення розслідуванням²²¹.

А. А. Клейн вважає, що процесуальна самостійність слідчого може бути підвищена за рахунок надання права слідчому на скасування у справі, що знаходиться в його провадженні, постанов, визнаних ним необґрунтованими, якщо вони не були прийняті з санкції чи за згодою прокурора²²². За надання зазначеного повноваження слідчому висловилося 68 % респондентів. Однак, у цьому випадку, на наш погляд, копія постанови слідчого повинна направлятися прокурору.

В. М. Савицький пропонує розширити коло питань, за якими вказівки начальника слідчого відділу²²³ не є для слідчого обов'язковими, зокрема, про застосування запобіжного заходу у вигляді ув'язнення під варту²²⁴. Немає сумніву в тому, що внутрішнє переконання слідчого щодо обґрунтованості чи необґрунтованості застосування цього запобіжного заходу є важливим чинником, що сприяє запобіганню попереднього ув'язнення під варту без достатніх підстав, і вказівка на це повноваження слідчого в частині 2 статті 114 КПК України, на нашу думку, буде додатковою гарантією реалізації принципу недоторканності особи, закріпленого в статті 29 Конституції України.

²²⁰ Див.: *Томин В. Т.* Острые углы уголовного судопроизводства.— М.: Юрид. лит., 1991.— С. 127.

²²¹ Див.: *Чистякова В. С.* Начальник следственного отдела. В кн.: Уголовный процесс / Под ред. П. А. Лупинской.— М.: Юристъ, 1995.— С. 57–58.

²²² Див.: *Клейн А. А.* Правовые и организационные аспекты процессуальной самостоятельности и независимости следователя органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М., 1992.— С. 21.

²²³ З питання про правовідносини слідчого і прокурора див. підпункт 2.4.

²²⁴ Див.: *Савицький В. М.* Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве.— 1975.— С. 183.

Відомчий контроль за попереднім слідством, на нашу думку, не повинен зобов'язувати слідчого приймати процесуальні рішення всупереч його внутрішньому переконанню, яке складеться в результаті його пізнавальної діяльності. Це, як справедливо відзначають Ю. М. Грошевий та Ю. А. Гришин суперечить не тільки методологічному положенню про єдність свідомості й діяльності, яке розроблене психологічною наукою, а й основаному на ньому механізмі прийняття процесуальних рішень, який передбачає вибір рішень в залежності від зібраних у кримінальній справі доказів²²⁵. Але не слід, на наш погляд, в особі начальника слідчого відділу, на якого відповідно до статті 114¹ КПК України покладено відомчий контроль за своєчасністю дій слідчих по розкриттю злочинів і запобіганню їм, вживання заходів до найбільш повного, всебічного і об'єктивного провадження досудового слідства в кримінальних справах, вбачати посадову особу, яка постійно прагне порушити процесуальну самостійність слідчого та знизити його відповідальність за розслідування кримінальної справи.

Начальник слідчого відділу — це, перш за все, високо професійна посадова особа — учасник кримінального судочинства. В умовах, коли компетентність слідчих, їх фаховий рівень не завжди відповідають сучасним вимогам, саме начальник слідчого відділу є тою процесуальною фігурою, яка забезпечує якість слідства та дотримання прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві²²⁶.

В практичній діяльності начальники слідчих відділів узгоджують постанови слідчих, винесених ними у кримінальних справах. Такі постанови слідчих узгоджувалися начальниками слідчих відділів у 18 % вивчених кримінальних справ, у тому числі: про порушення кримінальної справи — 3 %; про пред'явлення обвинувачення — 6 %; про призначення експертизи — 2 %; про продовження строків слідства й тримання під

²²⁵ Див.: Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе.— Харьков, 1979.— С. 27; Гришин Ю. А. К вопросу о процессуальной самостоятельности и ответственности следователя// Вісник ЛІВС МВС України. Наук.-теорет. журнал.— Вип. 3.— Луганск, 1998.— С. 136.

²²⁶ Див.: Погорельский М. А. Проблемы зміцнення відомчого контролю за попереднім слідством і розширення процесуальної самостійності слідчого // Вісник Луганського ін-ту внутрішніх справ України. — Наук.-теорет. журнал. Вип. 1. — Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000.— С. 69–77.

вартою — 4 %; про зупинення досудового слідства — 3 %. Тим часом кримінально-процесуальний закон не надає начальникам слідчих відділів права погоджувати рішення слідчих. У ході дослідження виявлені факти скасування начальниками слідчих відділів постанов слідчих (0,3 % з числа вивчених випадків), що також не засновано на законі. У зв'язку з цим пропонується в статті 114¹ КПК України встановити процесуальний механізм, який визначає повноваження начальника слідчого відділу в ситуації, коли те чи інше рішення слідчого визнається неправомірним. Деякі вчені вважають, що начальник слідчого відділу не може бути наділений правом самостійно скасовувати рішення слідчого, а повинен звертатися з відповідним клопотанням до прокурора²²⁷.

На наш погляд із встановленням додаткового діючого контролю за досудовим слідством — судового контролю, вже настав час до спрощення досудової процедури розслідування кримінальних справ. Що стосується правовідносин слідчого і начальника слідчого відділу, то з одного боку, слід зміцнювати процесуальне становище слідчого, надаючи йому додаткові процесуальні права для самостійного прийняття рішень, в тому числі й скасовувати ті свої рішення, які не передбачували попередньої згоди суду, прокурора, начальника слідчого відділу та не виконувалися за їх вказівкою та дорученням, а також захистити його від прийняття будь-яких процесуальних рішень всупереч своєму внутрішньому переконанню, чи у всякому разі слідчий повинен мати змогу викласти свої доводи стосовно своєї незгоди з будь-якими вказівками начальника слідчого відділу та оскаржити їх, а з іншого — підвищити відомчий контроль за досудовим слідством, розширивши процесуальні права начальника слідчого відділу, з наданням йому права погоджувати та скасовувати рішення слідчого за винятком тих, які приймалися за попередньою згодою чи вказівкою суду та прокурора. Копії таких постанов начальника слідчого відділу повинні направлятися прокурору. Це з одного боку спростить прийняття рішення у кримінальній справі, що вплине на його швидкість, а з іншого — підвищить прокурорський нагляд й можливість скасування незаконних й необґрунтованих рішень.

²²⁷ Див. докладно: *Чистякова В. С.* Вказ. праця. — С. 57–58.

2.4. Правовідносини слідчого і прокурора

Особливості правовідносин слідчого і прокурора визначаються тим, що відповідно до пункту 3 статті 121 Конституції України на Прокуратуру України покладається нагляд за дотриманням законів органами, що здійснюють досудове слідство. Згідно пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України Прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за дотриманням законів і функцію досудового слідства — до набрання чинності законами, що регулюють діяльність державних органів по контролю за дотриманням законів, і до формування системи досудового слідства і набрання чинності законами, що регулюють її функціонування.

Стаття 30 Закону України «Про прокуратуру» встановлює, що прокурор вживає заходів до того, щоб органи дізнання і попереднього слідства: додержували передбаченого законом порядку порушення кримінальних справ, розслідування діянь, що містять ознаки злочину, проведення оперативно-розшукових заходів, застосування технічних засобів, припинення та закриття справ, а також додержували строків провадження слідства та тримання під вартою; при розслідуванні злочинів неухильно виконували вимоги закону про всебічне, повне і об'єктивне дослідження всіх обставин справи, з'ясовували обставини, які викривають чи виправдовують обвинуваченого, а також пом'якшують і обтяжують його відповідальність; виявляли причини вчинення злочинів і умов, що сприяють цьому, вживали заходів до їх усунення.

Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів органами попереднього слідства і дізнання визначаються кримінально-процесуальним законодавством та більш детально регламентуються відомчими нормативними актами²²⁸.

У відповідності до статті 227 КПК України, здійснюючи нагляд за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства, прокурор у межах своєї компетенції:

²²⁸ Див. докл.: Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство. Наказ Генерального прокурора України № 4 від 4 жовтня 1998 року.

— вимагає від органів дізнання і досудового слідства для перевірки кримінальні справи, документи, матеріали та інші відомості про вчинені злочини, хід дізнання, досудового слідства і встановлення осіб, які вчинили злочини; перевіряє не менш як один раз на місяць виконання вимог закону про приймання, реєстрацію і вирішення заяв та повідомлень про вчинені або ті, що готуються, злочини;

— скасовує незаконні і необґрунтовані постанови слідчих та осіб, які провадять дізнання;

— дає письмові вказівки про розслідування злочинів, про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу, кваліфікацію злочину, проведення окремих слідчих дій та розшук осіб, які вчинили злочини;

— доручає органам дізнання виконання постанов про затримання, привід, взяття під варту, проведення обшуку, виїмки, розшук осіб, які вчинили злочини, виконання інших слідчих дій, а також дає вказівки про вжиття необхідних заходів для розкриття злочинів і виявлення осіб, які їх вчинили, по справах, що перебувають у провадженні прокурора або слідчого прокуратури;

— бере участь у провадженні дізнання і досудового слідства і в необхідних випадках особисто провадить окремі слідчі дії або розслідування в повному обсязі по будь-якій справі;

— санкціонує проведення обшуку, відсторонення обвинуваченого від посади та інші дії слідчого і органу дізнання у випадках, передбачених цим Кодексом;

— продовжує строк розслідування у випадках і в порядку, встановлених цим Кодексом;

— дає згоду або подає до суду подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, а також про продовження строку тримання під вартою в порядку, встановленому цим Кодексом;

— повертає кримінальні справи досудового слідства з своїми вказівками щодо провадження додаткового розслідування;

— вилучає від органу дізнання і передає слідчому будь-яку справу, передає справу від одного органу досудового слідства іншому, а також від одного слідчого іншому з метою забезпечення найбільш повного і об'єктивного розслідування;

— усуває особу, яка провадить дізнання, або слідчого від дальшого ведення дізнання або досудового слідства, якщо вони допустили порушення закону при розслідуванні справи;

— порушує кримінальні справи або відмовляє в їх порушенні; закриває або зупиняє провадження в кримінальних справах; дає згоду на закриття кримінальної справи слідчим в тих випадках, коли це передбачено цим Кодексом; затверджує обвинувальні висновки (постанови); направляє кримінальні справи до суду;

— вирішує питання про допущення захисника до участі в справі.

Прокурор здійснює також інші повноваження, надані йому КПК України (ст.ст. 60, 90, 117, 228–235). Указівки прокурора органам дізнання і досудового слідства у зв'язку з порушенням і розслідуванням ними кримінальних справ, надані в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством, є для цих органів обов'язковими. Оскарження отриманих указівок вищестоящому прокурору не зупиняє їхнього виконання, за винятком випадків, передбачених частиною 2 статті 114 КПК України.

У проєкті КПК України 1996 року на прокурора, на наш погляд обґрунтовано, покладалося повноваження по складанню обвинувального висновку (пункт 11 статті 25), а у проєкті КПК України 2001 року вказано, що свої повноваження прокурор здійснює незалежно від будь-яких органів і посадових осіб, керуючись законом, своєю свідомістю та внутрішнім переконанням (частина 4 статті 26).

На думку О. Р. Михайленка прокурор, виконуючи свою конституційну функцію нагляду за виконанням законів органами дізнання і слідства, не повинен мати менше прав, ніж піднаглядний орган. Розслідування злочинів, — пише автор, — це така діяльність, за якою зведено до мінімуму будь-які зовнішні види контролю (наприклад, народний, громадський, позавідомчий). У зв'язку з цим прокурорський нагляд тут має бути максимальній, з імперативними повноваженнями прокурора, які можуть бути потрібні, скажімо, для негайного звільнення затриманого з під-варті. Розслідування злочинів особисто прокурором не перетворює його на слідчого²²⁹.

П. В. Шумський приходять до висновку, що прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів органами досу-

²²⁹ Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. — К.: Юринком Интер, 1999.— С. 182.

дового слідства, повинен мати усі повноваження, якими наділений слідчий, і в разі потреби може і повинен особисто вести розслідування будь-якої справи²³⁰.

На думку В. Т. Маляренка та І. В. Вернидубова у процесі нагляду за провадженням досудового слідства прокурор змушений скасовувати, змінювати процесуальні рішення і приймати нові, виконувати окремі процесуальні дії, а також такі дії, які свідчать про те, що він фактично керує розслідуванням кожної кримінальної справи, тобто є суб'єктом розслідування. Отже, нагляд прокурора за провадженням досудового слідства і саме досудове слідство — невід'ємні елементи одного цілого, взаємно пов'язані між собою. Слідчий процес неможливий без окремих дій та процесуальних рішень прокурора. Тому в конституційне поняття функцією прокуратури є «нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство», на думку авторів, слід включати і поняття «досудове слідство»²³¹.

На наш погляд, з метою зміцнення гарантій особистості від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності повноваження прокурора з нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства, доцільно доповнити положенням про те, що прокурор обов'язково бере участь у всіх випадках пред'явлення обвинувачення.

Прокурорський нагляд за правильним виконанням вимог Конституції органами дізнання і досудового слідства розглядається нами як одна з найбільш істотних гарантій з забезпечення законності в кримінальному судочинстві, забезпечення прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, дотримання принципів соціальної справедливості.

У теорії прокурорського нагляду висловлена думка про те, що норми, які регулюють галузь прокурорсько-наглядових відносин, консолідуються в самостійну галузь права, яка має власний предмет і метод регулювання²³².

²³⁰ Шумський В. П. Прокуратура України. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — С. 281–283.

²³¹ Маляренко В. Т., Вернидубов І. В. Прокурор у кримінальному судочинстві: Деякі проблеми та шляхи їх вирішення. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 67, 68.

²³² Див.: Тадевосян В. С. Прокурорський надзор в системі союзу // Соц. законность. — 1958. — № 1; Тишкевич І. В., Мартынович І. І., Березовская С. Г. О системе советского социалистического права // Сов. гос. и право. — 1958. — № 1.

Питання про сутність прокурорського нагляду, предмет і об'єкт — дискусійні в науці. Особливо активно вони обговорюються останнім часом. І хоча в теорії прокурорського нагляду при вирішенні цього питання був висвітлений ряд проблем, як відзначають Ю. М. Грошовий і Д. І. Пишнев, проте немає підстав вважати, що проблема предмета і об'єкта нагляду вже вирішена. У науці поки що не усунуті істотні протиріччя навіть з основних аспектів даної проблеми²³³.

Одні автори розглядають ці поняття як відносно самостійні, інші — ототожнюють предмет і об'єкт прокурорського нагляду, треті — вважають, що варто говорити або про предмет, або про об'єкт прокурорського нагляду²³⁴.

В. В. Гаврилов, В. Н. Григоренко, Л. Л. Детков, А. И. Долгова, В. Н. Шинд включають в об'єкт прокурорського нагляду — підприємства, організації, посадових осіб і громадян²³⁵; В. В. Андрєєв, В. Г. Даєв, М. А. Ковальов, В. А. Лавров, М. Н. Марчуков, С. М. Новиков, Ю. Е. Полянський — виконання зазначеними організаціями, посадовими особами і громадянами законів²³⁶; А. С. Ковін, Л. Н. Краснова, В. Т. Михай-

²³³ Див.: *Грошевой Ю. М., Пишнев Д. И.* Теоретические проблемы соотношений прокурорского надзора и ведомственного (вневедомственного) контроля в (системе АПК). — К.: УМКВО.— 1992.— С. 18.

²³⁴ Докладно наведені погляди розглядаються в пр. В. В. Гаврилова и В. Д. Ломовского, див.: *Гаврилов В. В.* Сущность прокурорского надзора в СССР.— Саратов, 1984.— С. 10; *Ломовский В. Д.* Прокурорско-надзорные правоотношения.— Ростов-на-Дону, 1987.— С. 66–80.

²³⁵ Див.: *Гаврилов В. В.* Вказ. праця.— С. 20; *Григоренко В. Н.* Прокурорский надзор за исполнением законов об охране социалистической собственности в промышленности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1981. — С. 10; *Детков Л. Л.* Прокурорский надзор на страже законности. — Минск, 1981.— С. 38; *Долгова А. Н.* Формы прокурорского надзора / Вопросы прокурорского надзора.— М., 1972. — С. 53; *Шинд В. Н.* Проблемы дальнейшего совершенствования организации труда прокуроров / Науч. информ. по вопросам борьбы с преступностью. — Вып. 89. — 1985.— С. 39.

²³⁶ Див.: *Андреев В. В.* Прокурорский надзор за исполнением законодательства о безопасности движения автомобильного транспорта // Вестник Моск. ун-та. — 1984.— № 3.— С. 29; *Даев В. Г., Марчуков М. Н.* Рецензия на монографию В. В. Гаврилова «Сущность прокурорского надзора в СССР»/ Правоведение.— 1986.— № 5.— С. 91; *Ковалев Н. А.* Надзор прокуратуры в стадии возбуждения уголовного дела / Вестник Моск. ун-та.— 1974.— № 2.— С. 85; *Лавров В., Полянский Ю.* Проблемы общего надзора, осуществляемого советской прокуратурой на железнодорожном транспорте / Рад. право.— 1986, № 6.— С. 57; *Новиков С. Т.* Прокурорская система в СССР.— М.: Юрид. лит., 1977.— С. 73; *Полянский Ю. Е.* Общий надзор, осуществляемый транспортной прокуратурой на железнодорожном транспорте: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1983. — С. 8.

лов, Н. Е. Фабер — діяльність, пов'язану з виконанням і до-триманням законів²³⁷; Є. А. Ємельянов, П. М. Каркач, В. М. Точилівський — відносини, що виникають у процесі виконання законів²³⁸. В. Я. Чеканов вважає, що об'єктом на-гляду виступає дія конкретного суб'єкта кримінально-проце-суальної діяльності²³⁹.

Під предметом прокурорського нагляду в юридичній літе-ратурі розуміється або — законність, точне виконання чи до-тримання законів²⁴⁰, або акти і дії посадових осіб²⁴¹, а також суспільні відносини, що складаються в сфері забезпечення

²³⁷ Див.: *Ковин А. С.* К вопросу о надзоре за законностью в области управления народным хозяйством // Управление и право. — Вып. 1. — М.: изд-во МГУ, 1974. — С. 233; *Краснова Л. Н.* Обеспечение законности актов управления средствами общего надзора прокуратуры: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1988. — С. 18; *Михайлов В. Ф.* Надзор за соблюдением законности при исполнении приговоров — отрасль прокурорского надзора / Вопросы прокурорского надзора — М., 1972. — С. 105; *Фабер Н. Е.* Конституционная природа прокурорского надзора / XXVI съезд КПСС и вопросы совершенствования деятельности прокуратуры. — М., 1983. — С. 11.

²³⁸ Див.: *Емельянов Е. А.* Предупреждение правонарушений средствами общего надзора прокуратуры. — М.: Юрид. лит., 1980. — С. 15; *Каркач П. М.* Проблемы общенадзорной деятельности прокуратуры за исполнением зако-нов, направленных на борьбу с бесхозяйственностью в промышленности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1989. — С. 12; *Точилівський В. Н.* Прокурорский надзор за исполнением законов о предупреждении правонарушений несовершеннолетних: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1984. — С. 12.

²³⁹ Див.: *Чеканов В. Я.* Прокурорский надзор в условиях судопроизводства. — Саратов, 1972. — С. 78–80; *Він же:* Борьба с преступностью и другими правонарушениями — одно из основных направлений прокуратуры // Науч. конф. по вопросам борьбы с преступностью: сб. — М., 1986. — С. 33–37.

²⁴⁰ Див.: Прокурорський нагляд в Україні: Підруч. / І. Є. Марочкін, Ю. М. Грошевий, О. Б. Червякова та ін.; За ред. Ю. М. Грошевого, І. Є. Марочкіна та ін. — Донецьк, 1997. — С. 156; *Березин А. Д.* Основные направления совершенствования общего надзора в советской прокуратуре: Дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1977. — С. 46; *Засыпкина Н. К.* Предмет прокурорского надзора за законностью рассмотрения уголовных дел в суде / Прокурорский надзор и укрепление соц. законности в Советском государстве. — Свердловск, 1981. — С. 143; *Коробейников Б. В.* Правовое регулирование предмета общего надзора. Совершенствование правового регулирования прокурорско-го надзора в СССР. — М., 1972. — С. 97.

²⁴¹ Див.: *Королев С. Н.* Прокурорский надзор за исполнением судебных решений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1981. — С. 7.

законності²⁴², або норми права, за виконанням яких здійснюється нагляд²⁴³.

Ряд авторів, ґрунтуючись на тлумаченні понять «об'єкт» і «предмет», їхньому етимологічному аналізі, а також аналізі філософської літератури, прийшли до висновку про те, що ці поняття настільки близькі, що відсутній практичний зміст їхнього поділу. Зазначені автори вважають, що об'єктом (предметом) прокурорського нагляду є виконання законів²⁴⁴.

В. В. Долежан під об'єктом (предметом) прокурорського нагляду розуміє відступ від законів діяльності органів влади і управління, підприємств, установ і організацій, посадових осіб і громадян²⁴⁵.

Ми цілком поділяємо точку зору тих авторів, які вважають єдино правильним, таким, що відповідає призначенню прокуратури, погляд на об'єкт прокурорського нагляду як на законність діяльності піднаглядових органів, організацій, громадських об'єднань, посадових осіб і громадян. Як справедливо відзначалося в літературі, потреби правової держави передбачають не тільки виконання законів, як актів, що виходять безпосередньо від вищих органів державної влади, а і дотримання законності взагалі, розуміючи під цим внутрішньо погоджену систему нормативно-правового регулювання і відповідну даній системі поведінку суб'єктів правових відносин²⁴⁶.

²⁴² Див.: Лазарев Б. В. Государственное управление на этапе перестройки.— М.: Юрид. лит., 1988.— С. 241; Ятош К. Ф. Правонарушение в хозяйственных обязательствах и проблемы совершенствования деятельности прокуратуры в борьбе с ними: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1975.— С. 18.

²⁴³ Див.: Долгов А. И. Формы прокурорского надзора // Вопросы прокурорского надзора. — М., 1972. — С. 53; Точилковский В. Н. Вказ. праця.— С. 11; Докладний розбір наведених позицій див.: Гаврилов В. В. Вказ. праця.— С. 10–33.

²⁴⁴ Див.: Кожевников Г. К. Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью приостановления предварительного следствия: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1992. — С. 16; Перлов И. Д., Рагинский М. Ю. Понятие прокурорской системы в СССР. — М., 1973. — С. 336; Шубина О. Ю. Об объекте прокурорского надзора // Правоведение.— 1986.— № 4.— С. 60–63; Ястребов В. Б. Исследование проблем общего надзора прокуратуры // Вопросы борьбы с преступностью.— Вып. 46.— М., 1988. — С. 103.

²⁴⁵ Див.: Долежан В. В. Проблемы компетенции прокуратуры: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1991.— С. 8.

²⁴⁶ Див.: Грошевой Ю. М., Тацый В. Я. «Третья» власть: именем закона // Коммунист Украины.— 1991.— № 8.— С. 33.

Здається, що таке розуміння об'єкта прокурорського нагляду відповідає тому, на що дійсно спрямована діяльність прокуратури. Це визначення має важливе значення і для встановлення меж прокурорського нагляду як категорії, що дає можливість визначити компетенцію прокурорів зі здійснення нагляду з погляду не тільки точного застосування нормативних актів, але із його повноважень щодо суперечних закону правових актів вищих органів державної влади.

Поняття предмета нагляду за своїм призначенням близьке до поняття об'єкта. На наш погляд, це поняття варто використовувати як таке, що конкретизує об'єкт нагляду у випадках, коли необхідно підкреслити ті дії й акти, законність яких оцінюється. У зв'язку з цим вважаємо, що необхідно розрізнити родовий об'єкт прокурорського нагляду і предмет галузі. Погодитися ж з «запереченням правомірності існування і використання понять об'єкта і предмета», як вірно вказує Т. Б. Вільчик, не можна²⁴⁷. У цьому зв'язку В. Г. Даєв справедливо зауважує, що «безоб'єктного і безпредметного прокурорського нагляду бути не може»²⁴⁸. Таким чином, предметом прокурорського нагляду в стадії досудового розслідування є дотримання законів органами дізнання і досудового слідства.

Питання про сутність прокурорського нагляду не вичерпується з'ясуванням його предмета та об'єкта, а припускає також дослідження функціональної спрямованості нагляду і тих елементів, що дозволяють окреслити його межі. Тому що, як вважає філософська наука, «розкрити сутність чого-небудь — значить проникнути в глибини речі, її основні властивості, виявити причину її виникнення і закони функціонування, а також тенденції розвитку»²⁴⁹.

Аналіз юридичної літератури показує, що і з питання про функції прокурорського нагляду, його межі, у тому числі і на стадії досудового розслідування, також ведуться багаторічні дискусії. Висловлено багато точок зору як щодо змісту функціональної діяльності прокуратури так і щодо кількості функ-

²⁴⁷ Див.: Вільчик Т. Б. Забезпечення всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин кримінальної справи засобами прокурорського нагляду: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харків, 1993.— С. 12–13.

²⁴⁸ Див.: Даєв В. Г., Маршунів М. Н. Основы теории прокурорского надзора.— Л., 1990.— С. 63.

²⁴⁹ Спиркин А. Г. Основы философии: Уч. пособие.— М., 1988.— С. 194.

цій, виконуваних прокурорським наглядом²⁵⁰. Не вдаючись у детальне обговорення всіх точок зору, оскільки це не входить у предмет нашого дослідження, відзначимо, що в кримінально-процесуальній літературі, а також у літературі з прокурорського нагляду одним з найбільш дискусійних є питання про те, чи здійснює прокурор у стадії досудового розслідування поряд з функцією нагляду за дотриманням законів також і функцію процесуального керівництва органами дізнання і досудового слідства²⁵¹.

²⁵⁰ *Грошевой Ю. М., Пышев Д. И.* Вказ. праця.— С. 22. Більш докладно про функції прокурора в досудових стадіях кримінального судочинства див.: *Альперт С. А.* О процессуальных функциях прокурора в советском уголовном судопроизводстве // Проблемы соц. законности.— Харьков, 1982.— Вып. 10.— С. 10; *Зеленецкий В. С.* Функциональная структура прокурорской деятельности.— Харьков, 1978.— С. 12–20; *Вільчик Т. Б.* Вказ. праця.— С. 15; *Каз М. П.* Процессуальные функции прокурора в досудебных стадиях уголовного судопроизводства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Ташкент, 1988; *Ларин А. М.* Руководство расследованием как форма прокурорского надзора // Проблемы укрепления законности и правопорядка.— Куйбышев, 1979.— С. 85–88; *Савицкий В. М.* Очерк теории прокурорского надзора.— М.: Наука.— 1985; *Таджиев Х. С.* Прокурорский надзор и ведомственный контроль за расследованием преступлений.— Ташкент: Изд-во ИФАН УзССР, 1985; та ін.

²⁵¹ Див.: *Бакаев Д. М.* Надзор прокурора района за расследованием уголовных дел.— М., 1979.— С. 112; *Божьев В. П.* Нормативно-правовые предпосылки повышения эффективности прокурорского надзора. В кн.: Совершенствование прокурорского надзора в СССР.— М., 1973; *Выдря М. М.* Прокурор и его полномочия при надзоре за исполнением законов в деятельности органов предварительного расследования. В кн.: Участники предварительного расследования.— Волгоград, 1972; *Жогин Н. В.* Прокурорский надзор за предварительным расследованием уголовных дел.— М., 1968; *Казинян Г. С., Соловьев А. Б.* Проблемы эффективности следственных действий.— Ереван, 1987.— С. 192–194; *Кац М. П.* Вказ. праця; *Кожевников Г. К.* Проблемы прокурорского надзора за исполнением законов на предварительном следствии // Соц. законность.— 1990, № 10.— С. 20; *Він же:* Актуальные проблемы прокурорского надзора за исполнением законов органами дознания и предварительного следствия/ Актуальные проблемы формирования правового государства.— Харьков, 1990.— С. 286; *Він же:* Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью приостановления предварительного следствия: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1992; *Ковалев М. А.* Прокурорский надзор за расследованием преступлений органами внутренних дел.— М.: изд-во МГУ, 1981; *Косоплечев Н. П., Левакова Э. Н., Сидоренко Е. Н.* Роль прокурора в организации предупреждения преступности.— М., 1990; *Ларин А. М.* Вказ. праця.— С. 85–88; *Митрохин И. П.* Законность и демократизм предварительного следствия.— Минск, 1979; *Пискарев Ю.* О следствии и не только о нем / Соц. законность.— 1989, № 2.— С. 52; *Таджиев Х. С.* Вказ. праця; *Филиппов М. Н.* Прокурорский надзор за всесторонностью, полнотой и объективностью расследования преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М., 1992.

Одні автори вважають, що прокурорський нагляд за досудовим слідством носить складний характер у зв'язку зі сполученням функцій нагляду і керівництва. При цьому вказується, що оскільки діяльність прокурора по нагляду за законністю розслідування носить процесуальний характер, то прокурорсько-наглядові функції виливаються в кримінально-процесуальну форму керівництва²⁵². Інші вважають, що в діяльності прокурора нагляд і керівництво не сумісні, через що заперечують керівництво органами розслідування з боку прокурора²⁵³.

Так В. Г. Клочков відзначає, що наглядові функції прокурора за розслідуванням злочинів є одночасно з його боку керівництвом цією діяльністю. «Так зване “процесуальне керівництво” діяльністю органів дізнання і досудового слідства, — відзначає автор, — при якій вказівки прокурора обов'язкові, є не що інше, як адміністративна влада, реалізована в кримінально-процесуальній формі, якої прокурор у новому кримінально-процесуальному законодавстві повинен бути позбавлений»²⁵⁴.

Суперечливу позицію з цього питання, на наш погляд, займає О. М. Ларін. «Аналіз закону, — пише автор, — не виявляє ніяких критеріїв, що дозволили б заперечувати, що прокурор здійснює функцію керівництва розслідуванням»²⁵⁵. Мотивуючи свою точку зору, О. М. Ларін виходить із характеру повноважень прокурора в стадії досудового розслідування, зокрема, його права скасовувати незаконні і необгрунтовані

²⁵² Див.: *Савицкий В. М.* Очерк теории прокурорского надзора.— М.: Наука, 1975.— С. 210–225; *Ларин А. М.* Прокурорский надзор и руководство расследованием // Соц. законность.— 1978, № 10.— С. 56–57; *Кожевников Г. К.* Актуальные проблемы прокурорского надзора за исполнением законов органами дознания и предварительного следствия. Актуальные проблемы формирования правового государства // Краткие тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф.— С. 287; *він же:* Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью приостановления предварительного следствия: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1992.— С. 17–18.

²⁵³ Див.: *Бакрадзе А.* Прокурорский надзор и ведомственный контроль за расследованием преступлений органами МВД // Соц. законность.— 1978, № 10.— С. 56–57.

²⁵⁴ Див.: *Клочков В. Г.* К разработке концепции прокурорского надзора в уголовном процессе // Соц. законность.— 1989, № 11.— С. 30.

²⁵⁵ Див.: *Ларин А. М.* Функция процессуального руководства и прокурорский надзор в стадии предварительного следствия. Развитие и усовершенствование уголовно-процессуальной формы.— Воронеж, 1979.— С. 78.

рішення слідчого і робить висновок: «Те, що на рівні державно-правових відносин становить прокурорський нагляд, на кримінально-процесуальному рівні в стадії досудового слідства є процесуальним керівництвом»²⁵⁶. Іншими словами, О. М. Ларін функцію прокурора в стадії досудового слідства зводить до здійснення процесуального керівництва. Це положення здається нам спірним.

Як вірно відзначає С. А. Альперт, процесуальне керівництво — це не щось самостійне, що лежить поза сферою нагляду за законністю. Воно здійснюється в ході наглядової діяльності прокурора, шляхом здійснення ним процесуальної функції нагляду за точним і однаковим виконанням закону на досудовому слідстві. Діючи як орган влади, реалізуючи процесуальну функцію нагляду за законністю, прокурор вказує органам розслідування на допущені ними порушення закону, вживає заходів до усунення цих порушень або підтверджує в передбачених випадках правильність прийнятих ними рішень і тим самим направляє досудове розслідування шляхом, що відповідає вимогам закону, інакше кажучи — таким чином «процесуально керує» досудовим розслідуванням²⁵⁷.

Розглядаючи питання про співвідношення понять «процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням» і «нагляд за дотриманням законів при провадженні досудового розслідування», Г. К. Кожевников справедливо вказує, що, по-перше, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням правомірно розглядати як один з засобів реалізації прокурором його функції нагляду за дотриманням законів органами дізнання і досудового слідства і, по-друге, наглядові повноваження прокурора покликані забезпечити, з одного боку, відповідність кримінально-процесуальної діяльності апаратів дізнання і досудового слідства завданням кримінального судочинства (процесуальне керівництво), а з іншого боку — дотримання вимог закону при розслідуванні конкретної кримінальної справи (нагляд прокурора за дотриманням законів органами досудового розслідування). Отже, відзначає автор, кримінально-процесу-

²⁵⁶ Див.: Ларін А. М.— Вказ. праця.— С. 82.

²⁵⁷ Див.: Альперт С. А. О процессуальных функциях прокурора в советском уголовном судопроизводстве // Проблемы соц. законности.— Харьков, 1982.— Вып. 10.— С. 98–99.

альна діяльність органів дізнання і досудового слідства і наглядова діяльність прокурора перебувають в системному зв'язку, у якому нагляд прокурора за дотриманням законів цими органами є не тільки галуззю прокурорського нагляду, але і складає частину системи досудового розслідування²⁵⁸.

Особливості правовідносин слідчого і прокурора тісно пов'язані з розглядом питання про їхні повноваження²⁵⁹ на стадії досудового розслідування. Оскільки питання про повноваження слідчого нами розглянуте у попередніх підрозділах цього розділу, більш докладно зупинимося на повноваженнях прокурора. Повноваження прокурора традиційно підрозділяються на: а) повноваження з попередження порушення законності (відвід слідчого, відмова від санкціонування слідчих дій і т. ін.); б) повноваження з виявлення порушень законності (перевірка прокурором матеріалів кримінальної справи, розгляд заяв, скарг учасників процесу, участь у слідчих діях і т. ін.); в) повноваження, пов'язані з реагуванням, тобто відновленням порушеного права (скасування незаконних постанов слідчого, дача вказівок про проведення повторних чи додаткових слідчих дій, повернення справи для провадження додаткового розслідування і т. ін.).

²⁵⁸ Див.: *Кожевников Г. К.* Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью приостановления предварительного следствия: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1992.— С. 17–18.

²⁵⁹ Розкриттю і змісту понять «повноваження», «компетенція», «права» і «обов'язки» присвячено багато наукових досліджень. Так, наприклад, див.: *Долежан В. В.* Проблемы компетенции прокуратуры: Дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1991; Див.: *Кокорев Л. Д.* Участники правосудия по уголовным делам.— Воронеж, 1971.— С. 50; *Савицкий В. М.* Очерк теории прокурорского надзора.— М., 1975.— С. 30; *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса. Т. 1.— М., 1968.— С. 188; *Шинд В. И.* О некоторых вопросах компетенции прокуроров и ее правовое регулирование // Совершенствование правового регулирования прокурорского надзора в СССР.— М., 1978. «Компетенція» розглядається як поняття, що визначає цілі і завдання, права й обов'язки органу, а не посадової особи; діяльність останнього визначається повноваженнями, наданими йому цим органом на основі своєї компетенції, див.: *Савицкий В. М.* Государственное обвинение в суде.— М., 1971.— С. 41. У свою чергу «повноваження» прокурора включають єдність прав і обов'язків, їхнє сполучення в залежності від обставин справи. Якщо «правомочності» прокурора розглядають як конкретну юридичну можливість, міру дозволеної поведінки, див.: *Алексеев С. С.* Общая теория права.— М.: Юрид. лит., 1981.— С. 117–118, то поняття «повноважень» прокурора містить у собі не тільки міру дозволеної (можливої), але і належної поведінки.

В юридичній літературі підкреслюється, що при здійсненні нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства повноваження прокурора носять владно-розпорядницький характер, оскільки його пропозиції і вказівки для особи, яка провадить дізнання, і слідчого є обов'язковими. Прокурор, використовуючи свою владу, безпосередньо відновлює порушену законність. Більш того, вказівки прокурора є обов'язковими і для начальників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ і Служби безпеки, що здійснюють відомчий контроль за досудовим розслідуванням. Варто звернути увагу і на таке виключне право прокурора, що підтверджує владно-розпорядницький характер його повноважень, як винесення ним у порушеній кримінальній справі процесуальних рішень — постанов: про притягнення особи як обвинуваченого (стаття 231 КПК України), порушення чи закриття кримінальної справи, зупинення по неї досудового слідства (пункт 11 статті 227 КПК України) і складання ним у кримінальній справі нового обвинувального висновку (пункт 1 статті 229 КПК України).

У цьому зв'язку заслуговує підтримки позиція О. М. Балашова, який розвиває ідею про те, що повноваження прокурора по здійсненню нагляду за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства є процесуально-розпорядницькими, а не владно-розпорядницькими, оскільки вживання терміну «владний» не відображає специфіки повноважень прокурора і не відповідає суті прокурорського нагляду як єдиної цілісної функціональної системи, а вказівка на процесуально-розпорядницький характер повноважень дозволяє відмежувати їх від повноважень по нагляду за виконанням законів в інших галузях прокурорської діяльності²⁶⁰.

Частина 3 статті 30 Закону України «Про прокуратуру» наділила прокурора правом «в необхідних випадках доручати керівникам органів досудового слідства, дізнання, внутрішніх справ, національної безпеки проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою усунення порушень закону та забезпечення повного розкриття діянь, що містять ознаки злочину».

²⁶⁰ Див.: Балашов А. Н. Проблемы прокурорского надзора за исполнением законов органами дознания и предварительного следствия при расследовании преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1991.

Аналіз практики застосування цієї норми права свідчить про те, що прокурори в 65 % досліджуваних випадків, доручаючи керівникам органів слідства і дізнання проведення перевірок з метою усунення порушень закону, вказували, яким чином здійснити таку перевірку (наприклад, у 44 % випадках — проведення службового розслідування), у 35 % випадків такі доручення давалися в загальній формі.

На питання анкети: «Чи потрібно в дорученні прокурора керівникам органів слідства і дізнання про проведення в підвідомчих ним підрозділах перевірок з метою усунення порушень закону і забезпечення повного розкриття діянь, що містять ознаки злочинів, указувати конкретні форми її проведення?» 23 % респондентів відповіло ствердно, 17 % відповіло, що вибір конкретної форми перевірки є прерогативою начальників слідчих і оперативних підрозділів, 36 % — що прокурор може діяти за своїм розсудом у залежності від обставин, що викликали необхідність такої перевірки.

Здається, що остання точка зору є найбільш обґрунтованою. Питання про те, якими методами і з застосуванням яких сил і засобів здійснювати перевірку повинно знаходитися у винятковій компетенції керівників органів слідства і дізнання.

Неоднозначно на практиці розв'язується питання про право прокурора вносити подання²⁶¹ керівникам органів слідства і дізнання по конкретній кримінальній справі з метою застосування заходів для усунення порушень кримінально-процесуального закону. Такі подання вносилися в 5,6 % з числа досліджуваних нами випадків. На питання анкети: «Чи правомірна практика внесення подання прокурором про усунення порушень норм КПК у конкретній кримінальній справі?» — 14 % респондентів відповіло ствердно. 37 % респондентів вважа-

²⁶¹ Про правову природу подання, як акта прокурорського реагування на порушення Закону, докладно див.: *Гроздинський М. М.* Питання доказування у кримінальному процесі України РСРС// Радянське право.— 1992, № 2.— С. 59; *Зеленецький В. С.* Прокурорський надзор за законністю представлення слідователя.— Харків, 1991.— С. 5–14; *Розовський Б. Г.* Запобігання розкраданню державних цінностей має бути дійовим і своєчасним // Радянське право.— 1965, № 4.— С. 39; *Сташис В. В., Сенчин А. В.* Представление следователя об устранении причин и условий, способствовавших совершению преступления, должно быть эффективным. Сб.: Работа прокурора по предупреждению преступлений.— Харків: изд-во Харьк. ун-та, 1968.— С. 46–49.

ють, що прокурор не повинний вносити подання про усунення норм КПК по конкретній кримінальній справі. На наш погляд, практика внесення прокурорами подання керівникам органів слідства і дізнання у конкретних кримінальних справах є неправомірною, оскільки норми кримінально-процесуального закону (стаття 227 КПК України) і Закону України «Про прокуратуру» (стаття 30), що регламентують повноваження прокурора по здійсненню нагляду за виконанням законів органами досудового слідства і дізнання, не надають прокурору таких повноважень. Більш того, зазначені норми зобов'язують прокурора реагувати на порушення Закону слідчими й особами, що провадять дізнання, шляхом винесення відповідної постанови, а в необхідних випадках — давати слідчим і керівникам органів слідства і дізнання відповідні вказівки, обов'язкові для їхнього виконання. Разом з тим, норми Закону України «Про прокуратуру», що регламентують діяльність прокурора по здійсненню нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів органами державного управління, підприємствами, установами і організаціями, посадовими особами та громадянами, передбачають таку форму прокурорського реагування, як подання про усунення порушень закону та умов, що їм сприяли (пункти 2, 5 частини другої статті 20). Стаття 23¹ КПК України також надає право прокурору вносити подання у відповідний державний орган, громадську організацію чи посадовій особі про вжиття заходів для усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Здається, що було б доцільним надати право прокурору вносити подання керівникам органів слідства і дізнання із загальних питань організації розслідування. Така практика широко поширена і здійснює позитивний вплив на підвищення якості слідства та вимагає свого законодавчого закріплення як у КПК України, так і у главі 2 Закону України «Про прокуратуру», що регламентує повноваження прокурора по здійсненню прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Повноваження прокурора в стадії досудового розслідування — це визначення законом його прав і обов'язків, які встановлені для прийняття відповідних процесуальних рі-

шень з попередження, виявлення й усунення порушень законності²⁶².

Аналіз норм кримінально-процесуального Кодексу, Закону України «Про прокуратуру», а також наказу Генерального прокурора України № 4 від 4 жовтня 1998 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство», що регламентують повноваження прокурора по здійсненню нагляду за виконанням законів органами досудового слідства і дізнання, дозволяє зробити висновок про те, що прокурор наділений достатніми кримінально-процесуальними засобами для виявлення і усунення порушень закону, а також для вжиття заходів до швидкого, повного, об'єктивного і всебічного розслідування кримінальної справи.

Одним із аспектів, що визначають процесуальну самостійність слідчого щодо прокурорського нагляду, є характер указівок, які прокурор дає слідчому. При незгоді останнього з вказівками прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду або про закриття справи він вправі, не виконуючи цих вказівок, подати справу вищестоящому прокуророві з письмовим викладом своїх заперечень (частина 2 статті 114 КПК України). Тим самим закон охороняє внутрішнє переконання слідчого²⁶³ при прийнятті основних рішень у кримінальній справі.

Разом з тим, у новому кримінально-процесуальному законодавстві, на нашу думку, необхідно зробити акцент на подальшому розширенні процесуальної самостійності слідчого²⁶⁴.

²⁶² Див.: *Вільчик Т. Б.* Забезпечення всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин кримінальної справи засобами прокурорського нагляду: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харків., 1993.— С. 14.

²⁶³ Про внутрішнє переконання слідчого докладніше див.: *Грошевой Ю. М.* К вопросу о функциях внутреннего убеждения следователя // Актуальные проблемы следствия в советском уголовном процессе.— М., 1981.

²⁶⁴ Питання про процесуальну самостійність слідчого докладно висвітлене в пр.: *Гуляев А. П.* Следователь в уголовном процессе.— М., 1981; *Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н.* Предварительное следствие в советском уголовном процессе.— М., 1965; *Зеленский В. Д.* О некоторых условиях реализации процессуальной самостоятельности следователя // Правовая реформа и проблемы ее реализации.— Краснодар., 1989.— С. 219–221; *Клейн А. А.*

Не вдаючись у докладний аналіз усього комплексу правовідносин, що виникають у слідчого і прокурора, вважаємо за доцільне зупинитися лише на тих з них, які, на наш погляд, недостатньо висвітлені в юридичній літературі і відображають їхню специфіку.

У підпункті 2.2. обґрунтовувалася необхідність встановлення в кримінально-процесуальному законодавстві більшого строку для перевірки заяв і повідомлень про вчинений злочин, чи злочин, що готується (до 1 місяця), однак на практиці нерідко виникає питання про необхідність додаткової перевірки таких заяв і повідомлень після скасування прокурором постанов слідчого про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи.²⁶⁵

У зв'язку з тим, що в КПК України питання про додаткову перевірку матеріалів не урегульоване досить чітко, на практиці це приводить до необґрунтованої «тяганини» і затягування в прийнятті рішень, і, особливо, за ознаками господарських, посадових і інших злочинів. Здається, що в КПК України доцільно також установити строк такої перевірки, наприклад, до 1 місяця. Цей строк, на наш погляд, повинен визначатися прокурором при направленні матеріалів слідчому для її здійснення.

Вивчення матеріалів, що надходять у слідчі підрозділи СБУ і МВСУ з органів прокуратури показує, що за деякими із

Правовые и организационные аспекты процессуальной самостоятельности и независимости следователя органов внутренних дел / Автореф. канд. юрид. наук.— М., 1992; *Ларин А. М.* Расследование по уголовным делам: планирование, организация.— М., 1970; *Михайленко А. Р.* Проблемы обеспечения законности на предварительном следствии в советском уголовном процессе: Дис. ... д-ра юрид. наук.— К., 1989; *Михайлов А. Н.* Проблемы эффективности предварительного следствия: Дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1980; *Томин В. Т.* Острые углы уголовного судопроизводства.— М., Юрид. лит., 1991; *Шумилин С. Ф.* Прокурорский надзор и процессуальная самостоятельность следователя // Закон Украины «О прокуратуре». Теория и практика его применения.— Харьков, 1992.— С. 57–59; та ін.

²⁶⁵ За даними МВС України за 42,3 % заяв і повідомлень про злочини прийняте рішення про порушення кримінальних справ, за іншими — про направлення для додаткової перевірки чи про відмову в порушенні справи. Дані проведеного нами дослідження показали, що прокурорами скасовується близько 6,2 % постанов слідчих про порушення кримінальної справи. У ході додаткової перевірки у 8 % випадків ці обставини не дістали свого підтвердження, а по інших матеріалах слідчий знову прийняв рішення про порушення кримінальної справи.

них²⁶⁶ прокурорами давалися слідчим указівки про порушення кримінальної справи²⁶⁷.

Така практика, на нашу думку, є незаконною, тому що виходячи із положень статей 4, 67, 97, 100 КПК України подібні вказівки прокурора порушують процесуальну самостійність слідчого. Наявність підстав для порушення чи відмови в порушенні кримінальної справи повинна визначати та особа, що приймає таке рішення. Відповідно до кримінально-процесуального законодавства після закінчення встановленого строку перевірки слідчий самостійно приймає рішення про порушення чи про відмову в порушенні кримінальної справи. Якщо справу порушено без законних підстав, прокурор закриває її, а у випадках, коли в цій справі ще не провадилося слідчих дій, скасовує постанову про порушення справи (частина 3 статті 100 КПК України). У разі необґрунтованої відмови в порушенні справи слідчим прокурор наділений правом своєю постановою скасовувати постанову слідчого і порушувати кримінальну справу (частина 4 статті 100 КПК України).

Слід зазначити, що додатковою гарантією виключення незаконних відмов у порушенні кримінальних справ є встановлений КПК України порядок оскарження рішень про відмову в порушенні кримінальної справи в суд. Так, відповідно до частини 2 статті 99¹ КПК України у випадку відмови прокурора скасувати постанову про відмову в порушенні кримінальної справи, скарга на цю постанову подається особою, інтересів якої вона стосується, або її представником до суду в порядку, передбаченому статтею 236¹ КПК України.

²⁶⁶ З вивчених нами з даного питання 350 кримінальних справ, розслідуваних слідчими УМВСУ і УСБУ по Харківській області в 1998–2000 р. по 26 (тобто 7,4 %) з них прокурорами давалися вказівки про порушення кримінальної справи.

²⁶⁷ Проблеми, пов'язані з порушенням кримінальної справи, докладно висвітлені в пр.: *Альперт С. А., Стремовский В. А.* Возбуждение уголовного дела органами милиции.— Харьков, 1957; *Белозеров Ю. Н., Чувилев А. А.* Проблемы обеспечения законности и обоснованности возбуждения уголовного дела.— М., 1973; *Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н.* Возбуждение уголовного дела.— М., 1961; *Зеленецький В. С.* Возбуждение уголовного дела. Харьков: КримАрт, 1998.— 340 с.; *Карев Д. С.* Возбуждение и расследование уголовного дела.— М., 1967; *Карнеева Л. М.* Доказывание при отказе в возбуждении уголовного дела // Сов. гос. и право.— 1975, № 2.— С. 94–96; *Кузнецов Н. П.* Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела.— Воронеж, 1983 та ін.

У новому кримінально-процесуальному законодавстві необхідно встановити правило, відповідно до якого при скасуванні прокурором постанови слідчого про відмову в порушенні кримінальної справи і направленні матеріалів на додаткову перевірку, наступна відмова в порушенні кримінальної справи повинна бути тільки за згодою прокурора.

Відповідно до пункту 1 статті 227 КПК України прокурор, здійснюючи нагляд за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства, вимагає від органів дізнання і досудового слідства для перевірки кримінальні справи, документи, матеріали та інші відомості про вчинені злочини, хід дізнання, досудового слідства і встановлення осіб, які вчинили злочини; перевіряє не менш як один раз на місяць виконання вимог закону про приймання, реєстрацію і вирішення заяв та повідомлень про вчинені або ті, що готуються, злочини.

Кримінально-процесуальний закон зобов'язує прокурора вивчати кримінальні справи при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, перевірити законність одержання доказів, їх достатність для обвинувачення (частина 2 статті 165² КПК України).

Разом з тим, всебічність, повнота й об'єктивність розслідування, дотримання прав учасників процесу не можуть бути забезпечені тими прокурорами, що обмежуються перевіркою кримінальних справ лише в зазначених законом випадках.

Тому доцільно вказати у відповідному наказі Генерального прокурора України про те, що прокурори повинні вимагати для перевірки кримінальні справи і в таких випадках: 1) при вирішенні питання про затримання підозрюваного чи арешт обвинуваченого; 2) коли до прокурора надходить інформація про неповноту, необ'єктивність розслідування, застосування незаконних методів ведення слідства, інші порушення закону з боку слідчого²⁶⁸; 3) кожен зупинену і закриту кримінальну справу. Витребування прокурором матеріалів кримінальної справи, на нашу думку, повинно втілюватися в письмову форму і приєднуватися до матеріалів кримінальної справи.

²⁶⁸ За даними МВС України з загальної кількості скарг і заяв, що надійшли прокурорам, більш за все мало місце скарг і заяв на необ'єктивність розслідування: у 1994 році — 48,9 %, у 1995 році — 49,7 %, скарги громадян на грубі і нетактовні дії слідчого склали в 1994 році — 7,5 %, у 1995 році — 5,2 %.

Прокурор вивчає кримінальні справи не тільки витребувані ним для перевірки, але і направлені йому слідчим. Направлення кримінальної справи прокурору — це обов'язок, що покладається законом на слідчого. Чинне законодавство передбачає такі випадки направлення справи слідчим прокурору: після складання обвинувального висновку (стаття 225 КПК України); коли потрібна згода прокурора на закриття кримінальної справи (статті 7, 7¹, 7², 7³, 8, 9, 10, 11¹ КПК України).

На наш погляд, слідчий повинен також направляти кримінальну справу прокурору при вирішенні питання про продовження строків слідства і тримання обвинувачених під вартою²⁶⁹, про що слід доповнити статтю 165³ КПК України. Здається, що час перебування справи в прокурора, як витребуваної ним для перевірки, так і направленої слідчим, не повинен зараховуватися в строки слідства. Вказівку на це варто помістити в пункті 1 статті 227 КПК України.

Відповідно до пункту 2 частини 1 статті 227 КПК України прокурор скасовує незаконні і необґрунтовані постанови слідчого. Рішення прокурора про скасування незаконної і необґрунтованої постанови слідчого повинне бути виражене у формі мотивованої постанови. Приймаючи таке рішення, прокурор не тільки констатує порушення закону або помилку слідчого, але і повинен забезпечити хід подальшого розслідування в справі. Предметом постанови, на наш погляд, повинно бути не тільки його рішення про скасування незаконного і необґрунтованого акта слідчого, але і вказівки слідчому про провадження конкретних слідчих дій.

На практиці мають місце такі випадки, коли прокурор, не скасовуючи незаконні і необґрунтовані постанови слідчих про притягнення як обвинувачених²⁷⁰, дає вказівки про прова-

²⁶⁹ Відповідно до раніше діючої вказівки Прокуратури УРСР і МВС УРСР № 15-1-1591 від 28 червня 1990 року «Про заходи для суворого дотримання встановлених законом строків слідства і тримання обвинувачених під вартою» слідчі разом із клопотанням про продовження процесуальних строків повинні були направляти прокурору матеріали кримінальної справи. Це положення, на наш погляд, є вірним і повинно бути закріплене в законі (п. 7 ст. 227 КПК України).

²⁷⁰ Про правову природу пред'явлення обвинувачення див.: *Ветрова Г. Н.* Уголовно-процессуальная ответственность.— М., 1987.— С. 91; *Громов Н. А.* Институт привлечения к уголовной ответственности.— Саратов, 1991; *Ду-*

дження конкретних слідчих дій, спрямованих на з'ясування обставин, що можуть бути покладені в основу обвинувачення. Така практика, на нашу думку, є незаконною²⁷¹. Прокурор повинний скасовувати кожну незаконну і неосбґрунтовану постанову слідчого з усіма наслідками, що звідси випливають.

Слід зазначити, що загальними недоліками постанов слідчих, у тому числі і про притягнення як обвинуваченого, є їхня неумотивованість і неконкретність²⁷². Відсутність умотивованості, як справедливо відзначалося в юридичній літературі, може привести до помилок при притягненні осіб як обвинувачених, обмеження права обвинуваченого на захист²⁷³. Крім того, відсутність мотивування позбавляє прокурора можливості визначити обґрунтованість пред'явленого обвинувачення на підставі вивчення копії постанови слідчого. У тих випадках, коли у прокурора виникають сумніви в обґрунтованості пред'явленого обвинувачення, він повинен витребувати матеріали кримінальної справи для вивчення. Дійшовши висновку про те, що обвинувачення пред'явлено без достатніх підстав, прокурор повинен скасувати постанову слідчого і дати вказівки про з'ясування необхідних обставин і провадження певних слідчих дій.

бинский А. Я., Сербулов В. А. Привлечение в качестве обвиняемого.— К., 1989; *Карнеева Л. М.* Привлечение к уголовной ответственности (законность и обоснованность).— М., 1971; *вона ж:* Изменение ранее предъявленного обвинения. Советский уголовный процесс / Под ред. С. В. Бородина.— М., 1982.— С. 322; *Коврига З. Ф.* Уголовно-процессуальная ответственность.— Воронеж, 1984; *Сербулов В. А.* Привлечение лица в качестве обвиняемого в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук.— К., 1984; *Шимановский В. В.* Привлечение в качестве обвиняемого.— Л., 1983.

²⁷¹ Вивчення матеріалів практики показало, що в 48,8 % випадків у слідчих не було достатніх підстав для ухвалення рішення про притягнення як обвинуваченого.

²⁷² Вивчення матеріалів практики показало, що тільки 47,5 % постанов слідчих про залучення як обвинуваченого містило мотивування.

²⁷³ *Карнеева Л. М.* Привлечение к уголовной ответственности (законность и обоснованность).— М., 1971; *Лукашевич В. З.* Установление уголовной ответственности в советском уголовном процессе.— Л., 1985.— С. 138–140; *Манаев Ю. В.* Обоснованность процессуальных решений следователя // Сов. гос. и право.— 1978, № 5.— С. 85; *Стремовский В. А.* Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе.— Ростов-на-Дону, 1966.— С. 132–134.

У літературі ставиться питання про необхідність одержання згоди прокурора на притягнення як обвинуваченого²⁷⁴. Здається, що позитивне рішення даного питання буде суперечити частині 2 статті 114 КПК України, яка визначає процесуальну самостійність слідчого щодо прокурорського нагляду. На нашу думку, слідчий повинен діставати згоду прокурора на притягнення як обвинуваченого в тих випадках, коли постанова слідчого була скасована прокурором і після проведення певних слідчих дій слідчий дійшов висновку про необхідність перепред'явлення обвинувачення.

В разі незгоди прокурора із рішенням слідчого про закриття провадження у справі прокурор скасовує це рішення слідчого своєю постановою. Однак, на практиці прокурори виносять такі постанови не у всіх випадках (як показав аналіз практики, названі постанови виносилися прокурорами у 58,5 % вивчених випадків). Так, деякі прокурори в порушення названої вимоги закону обмежуються лише дачею слідчому вказівок про провадження слідчих дій (18,8 %). У ряді випадків прокурори таке рішення виражають шляхом винесення резолюції на постанові слідчого про незгоду з прийнятим рішенням про закриття справи (0,3 %).

У тих випадках, коли прокурорами виносилися постанови про скасування рішень слідчого, у деяких із них було відсутнє мотивування прийняття такого рішення, не містилося вказівок на те, що слідчому необхідно виконати в ході подальшого розслідування (25,5 % постанов прокурора). Така практика також є незаконною. Скасовуючи постанову слідчого про закриття чи зупинення справи, прокурор повинен зазначити, у чому виражається неповнота дослідження обставин, що призвели до необґрунтованого рішення слідчого, або неповнота не тільки цих обставин, але і всього досудового слідства; показати слідчому, у чому саме його помилки при оцінці доказів і на цій основі сформулювати вказівки про провадження певних слідчих дій.

На наш погляд, кожна постанова прокурора про скасування будь-якого рішення слідчого, прийнятого на підставі неповно-

²⁷⁴ Див.: *Маршунов М. Н.* Согласие прокурора на привлечение в качестве обвиняемого // *Правоведение.* — 1989. — № 4. — С. 78–81; *Филиппов М. Н.* Прокурорский надзор за всесторонностью, полнотой и объективностью расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1992. — С. 13.

го дослідження обставин, повинна містити в собі вказівки про провадження конкретних слідчих дій і з'ясування необхідних обставин у справі. У тих же випадках, коли прокурор, скасовуючи постанову слідчого, виявляє не тільки його незаконність і необґрунтованість, а також і інші недоліки в проведенні розслідування, у зв'язку з чим виникає необхідність дачі вказівок слідчому про подальше розслідування в справі, він повинний виносити два окремих документи — постанову про скасування рішення слідчого і вказівки про провадження конкретних слідчих дій, тому що рішення, які прийняті прокурором, не пов'язані між собою, а документи, що виносяться ним мають різні предмети.

Кримінально-процесуальний закон не визначає процесуальну форму, у якій повинна виражатися незгода прокурора з рішенням слідчого про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (статті 7, 7², 8, 9, 10, 11¹ КПК). На практиці прокурори іноді здійснюють це у формі резолюції на постанові слідчого про незгоду з рішенням про закриття справи (6,5 % вивчених випадків); у ряді випадків — дають указівки про провадження конкретних слідчих дій, необхідних для прийняття законного й обґрунтованого рішення (15,2 %); деякі прокурори виносять резолюцію на постанові слідчого і дають вказівки про провадження слідчих дій (64,4 %). У зв'язку з цим є очевидною необхідність установлення єдиної процесуальної форми, у якій повинне виражатися рішення прокурора про незгоду з закриттям справи за названими підставами. Тому в статті 227 КПК України та в новому КПК України варто вказати, що у випадках незгоди з рішенням слідчого про закриття справи за підставами, передбаченими статтями 7, 7², 8, 9, 10, 11¹ КПК України, прокурор повинен виносити постанову про відмову в закритті кримінальної справи. У цій же постанові прокурор повинен давати слідчому указівки про провадження конкретних слідчих дій і з'ясування необхідних обставин.

Відповідно до пункту 3 частини 1 статті 227 КПК України прокурор дає письмові вказівки про розслідування злочинів, про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу, кваліфікацію злочину, проведення окремих слідчих дій та розшук осіб, які вчинили злочини. Вказівки прокурора у кримінальній справі — це акт прокурорської діяльності, поданий у письмовій формі, що відповідає вимогам закону, який виражає рі-

шення прокурора, що пов'язане з орієнтацією слідчого на провадження тих або інших слідчих дій і з'ясування певних обставин, обов'язковий для слідчого в межах повноважень прокурора і з урахуванням процесуальної самостійності слідчого, спрямований на прийняття законних і обґрунтованих рішень і встановлення істини в справі.

Вказівки прокурора — процесуальний акт, який спрямовує хід розслідування і впливає на його результати. Незважаючи на те, що закон не передбачає усної форми дачі вказівок прокурором (пункт 3 частини 1 статті 227 КПК України), такого роду практика дістала широкого поширення. Як показав аналіз матеріалів практики, письмові вказівки прокурорами даються у незначному числі кримінальних справ (3,5 % вивчених справ). Відсутність письмових вказівок у справі позбавляє можливості слідчого оскаржити ці вказівки вищестоящому прокурору, оперативно приступити до виконання своїх обов'язків; не дає можливості вищестоящому прокурору зробити висновок про якість здійснюваного прокурорського нагляду; приводить до неповноти слідства. Заслугує підтримки пропозиція тих авторів, які вважають, що письмові вказівки прокурора повинні підлягати обов'язковому прилученню до справи²⁷⁵. Крім того, на нашу думку, копії таких вказівок в обов'язковому порядку повинні прилучатися до матеріалів наглядового провадження.

До вказівок прокурора повинні пред'являтися ті ж вимоги, що і до постанови прокурора (слідчого) (стаття 130 КПК України). Кожна вказівка прокурора, яких би питань вона не стосувалася, як процесуальний акт повинна бути законною, обґрунтованою, мотивованою. Крім того, вказівки прокурора повинні відповідати вимозі доцільності. Доцільність указівок прокурора припускає, що вони відповідають сформованій в справі слідчій ситуації і є здійснюваними²⁷⁶. Письмові вказівки прокурора повинні не «втручатися» у сферу процесуальної

²⁷⁵ Див.: Жогин Н. В. Прокурорский надзор за предварительным расследованием уголовных дел. — М., 1968.— С. 80–81; Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора.— М., 1975.— С. 179.

²⁷⁶ Вивчення матеріалів практики показало, що 0,3 % вказівок прокурора є нездійснюваними, а 1,7 % — не обумовлені необхідністю і не направлені на усунення неповноти слідства, тощо.

самостійності слідчого, а сприяти формуванню внутрішнього переконання слідчого і тому, щоб таке переконання відобразало факти дійсності і вимоги закону.

Вказівки прокурора повинні бути конкретними, інакше вони не нададуть реальної допомоги слідчому. Вимога мотивування, пропонована до вказівок прокурора, зобов'язує його навести фактичну і правову аргументацію необхідності прийняття певних рішень у кримінальній справі, провадження необхідних слідчих дій чи з'ясування обставин. Однак, на практиці прокурори часто обмежуються лише констатацією факту про необхідність провадження певних слідчих дій або з'ясування певних обставин у справі без приведення аргументації, що обґрунтовує таку необхідність²⁷⁷.

Відповідно до чинного законодавства вказівки прокурора органам досудового слідства в зв'язку з порушенням і розслідуванням ними кримінальних справ, дані відповідно до кримінально-процесуального законодавства, є для цих органів обов'язковими (частина 3 статті 227 КПК України, стаття 32 Закону України «Про прокуратуру»). Виняток становлять лише ті вказівки прокурора, що пов'язані з прийняттям основних рішень у справі (частина 2 статті 114 КПК України). Що ж стосується вказівок прокурора про дослідження конкретних обставин, то вони носять обов'язковий характер. Слідчий зобов'язаний виконати такі вказівки навіть у тому випадку, якщо він не згодний з ними. Однак, оцінивши отримані в ході провадження цих слідчих дій докази, слідчий повинен визначити, чи мають вони значення для справи. Обов'язковими для слідчого є вказівки прокурора і про провадження конкретних слідчих дій. Слідчий з одного боку, має право прийняти самостійне рішення про провадження певної слідчої дії, яку він вважає за доцільне виконати в даній слідчій ситуації, а з іншого боку, вказівки прокурора про провадження тих чи інших слідчих дій можуть позбавити слідчого ініціативи. На нашу думку, у новому кримінально-процесуальному законодавстві повинно бути сформульоване правило, відповідно до якого вказівки прокурора про провадження конкретних слідчих дій повинні носити рекомендаційний характер. У тих випадках,

²⁷⁷ Вивчення матеріалів практики показало, що 45,5 % вказівок прокурора не містили мотивування.

коли слідчий виконує інші слідчі дії для встановлення необхідних обставин у справі, він повинен сповістити про це того прокурора, який дав ці вказівки, і обов'язково відобразити такі випадки в обвинувальному висновку. Якщо ж прокурором будуть повторно дані вказівки про провадження раніше зазначених ним дій, то слідчий зобов'язаний їх виконати.

Вказівки прокурора про провадження слідчих дій повинні носити обов'язковий характер і в тих випадках, коли: прокурор дає вказівку про повторне провадження слідчої дії, виконаної з порушенням закону (якщо є об'єктивна можливість провадження цієї слідчої дії); при невиконанні слідчим тих слідчих дій, що є обов'язковими за законом (наприклад, проведення експертиз, очних ставок, при наявності протиріч у показаннях і т. п.).

Підводячи підсумок сказаному з цього питання, відзначимо, що з одного боку, — зміцнення процесуальної самостійності слідчого шляхом розширення його повноважень самостійно приймати рішення у кримінальній справі у відповідності зі своїми внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, а з іншого боку — передбачення в кримінально-процесуальному законі можливості прокурору своєчасного втручання в хід розслідування конкретної кримінальної справи з метою виявлення порушень вимог Закону й усунення їх, є важливим засобом у підвищенні ефективності діяльності досудового слідства в охороні прав і законних інтересів громадян, суспільства та держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закони та інші нормативні акти

Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР, 1961, № 2, ст. 14 (із змінами і доповненнями станом на 1 грудня 2000 р.). — К.: Право, 1998.— 135 с.

Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України, 2001, № 21, ст. 920.

Кримінально-процесуальний кодекс України // ВВР УРСР.— 1961. № 2, ст. 15 (із наступними змінами і доповненнями станом на 1 вересня 2001 р.).

Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. № 565-12 // ВВР, 1991, № 4, ст. 20 (із змінами і доповненнями станом на 1 грудня 2000 р.).

Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-12 // ВВР, 1991, № 53, ст. 793 (із змінами і доповненнями станом на 12.07.2001 р.).

Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. № 2229-12 // ВВР, 1992, № 27, ст. 382 (із наступними змінами і доповненнями).

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. № 2135-12 // ВВР, 1992, № 22, ст. 303 (із наступними змінами і доповненнями).

Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю // Урядовий кур'єр. — 1993.— № 121–122; — № 2–8.

Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. // Голос України. — 6 серпня 1993.

Інструкція про порядок прийому, реєстрації, обліку та розгляду в органах, підрозділах і установах внутрішніх справ України заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і пригоди: Затв. наказом МВС України від 26 листопада 1991 р. № 500. — К.: МВС України, 1991.

Наказ МВС України від 25 листопада 1992 р. № 745. «Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України».

Інструкція про організацію діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України та взаємодію їх з іншими службами органів внутрішніх справ України в розкритті і розслідуванні злочинів: Затв. наказом МВС України від 25 листопада 1992 р. № 745.

Положення про Головне слідче управління МВС України: Затв. наказом МВС України № 745 від 25 листопада 1992 року.

Положення про органи попереднього слідства в системі Міністерства внутрішніх справ України: Затв. наказом МВС України від 25 листопада 1992 р. № 745.

Наказ МВС України від 23.07.1993 р. № 433. «Про заходи по виконанню закону України від 30 червня 1993 року «Про внесення деякі законодавчі акти України змін і доповнень по вдосконаленню попереднього розслідування» і організаційно-практичних заходах по вдосконаленню дізнавальної роботи в органах внутрішніх справ».

Наказ МВС України від 18.10.1993 р. № 701. «Про організацію роботи ОВС щодо розкриття злочинів». — К., 1993.

Наказ МВС України від 29 грудня 1995 р. № 880. «Про невідкладні заходи щодо вдосконалення структури і організації діяльності штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ України».

Інструкція щодо організації діяльності штатних підрозділів дізнання у системі МВС України та взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. № 880.

Положення про штатні підрозділи дізнання в органах внутрішніх справ України: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. № 880.

Положення про Відділ дізнання МВС України: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. № 880.

Типове положення про відділ (відділення) дізнання ГУМВС України в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. № 880.

Типові функціональні обов'язки співробітників відділу (відділення) дізнання ГУМВС України в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті: Затв. наказом МВС України від 29 грудня 1995 р. № 880.

Наказ Генерального прокурора України від 4 жовтня 1998 р. № 4. «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство».

Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. — М.: Юрид. лит., 1969. — 54 с.

Устав уголовного судопроизводства 1864 г. Судебные уставы с изложением рассуждений на коих они основаны. Ч. 2.— Санкт-Петербург, 1867.— 523 с.

Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности» // Собрание законодательства Российской Федерации.— 1995.— № 33.— Ст. 3349.

2. Проекти

Закон України «Про порядок прийняття, реєстрації, перевірки та вищення заяв, повідомлень і іншої інформації про злочини» (проект, розробники: В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко) // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр.— К: Право, 1999. — Вип. 3.— С.89–118.

Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. Українська Правнича Фундація: — К.: Право, 1995.

Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. — К., 1996.

Кримінально-процесуальний кодекс України (проект, підготовлений робочою групою Кабінету міністрів України за станом на липень 1997 року). — К., 1997.

Кримінально-процесуальний кодекс України (проект, підготовлений робочою групою Кабінету міністрів України за станом на 1 березня 2000 року). — К., 2000.

Кримінально-процесуальний кодекс України. — Проект, підготовлений народними депутатами України — членами Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності І. Г. Біласом, О. М. Бандуркою та ін. — К.: Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, 2001.

Концепція судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 // Голос України. — 12 серпня 1992 р.

Концепція судово-правової реформи в Україні (нова редакція). Проект для обговорення від 10 листопада 1999 р. // Голос України. — 26 листопада 1999 р.

Модельний уголовно-процесуальний кодекс для государств — участников СНГ. Рекомендованный законодательный акт: Прилож. к «Информационному бюллетеню». — 1996. — № 10.

1. Александров А. С. Каким быть предварительному следствию // Гос. и право — 2001. — № 9. — С 54–62.

2. Александров Г. Насущные вопросы предварительного следствия // Соц. законность, 1954. — № 4. — С. 24.

3. Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. — Воронеж, 1980. — 242 с.

4. Алексеев С. С. Общая теория права. — М., 1981. — 359 с.

5. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М.: Статут, 1999. — 712 с.

6. Алексеев С. С. Проблемы теории права. — Свердловск, 1972. — Т. 1. — 324 с.

7. Алексеев С. С. Теория права. — М.: изд-во БЕК, 1994. — 224 с.

8. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права. — М., 1961.

9. Алексеева Л. Б. Советский уголовно-процесуальный закон и проблемы его эффективности. — М., 1979. — 245 с.

10. Альперт С. А. О процесуальных функциях прокурора в советском уголовном судопроизводстве // Проблемы соц. законности. — Харьков, 1982. — Вып. 10. — С. 94–101.

11. Альперт С. А. О процесуальных функциях следователя // Тез. респ. науч.-практ. конф. — Харьков, 1975. — С. 236.

12. Альперт С. А. Обвинение в советском уголовном процессе. — Харьков, 1974. — 37 с.

13. Альперт С. А. Участники советского уголовного процесса. — Харьков, 1965. — 36 с.

14. Альперт С. А., Бажанов М. И. Законность и обоснованность актов обвинения в стадии предварительного расследования // Правоведение. — 1965. — № 3. — С. 101.
15. Альперт С. А., Грошевой Ю. М. Структура правовой активности личности в сфере уголовного судопроизводства // Проблемы соц. законности.— 1989. — Вып. 24. — С. 65–71.
16. Альперт С. А., Стрёмовский В. А. Возбуждение уголовного дела органами милиции. — Харьков, 1957. — 29 с.
17. Ансофф И. Стратегическое управление. — М.: Экономика, 1989.
18. Астриев Б. А. Начальник следственного отдела в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М.: Академия МВД, 1973. — С. 5.
19. Бажанов М. И. Законность и обоснованность актов обвинения в стадии предварительного расследования // Правоведение.— 1965.— № 3.— С. 101.
20. Бажанов М. И. Законность и обоснованность основных судебных актов в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— Харьков, 1967. — С. 7.
21. Бажанов М. И. К вопросу о содержании представлений следователя и частных определений судов, направленных на устранение причин и условий способствующих совершению преступлений. — Харьков, 1968.
22. Бакаев Д. М. Надзор прокурора района за расследованием уголовных дел. — М., 1979.
23. Бакрадзе А. Прокурорский надзор и ведомственный контроль за расследованием преступлений органами МВД // Соц. законность, 1970. — № 3. — С. 39–40.
24. Балашов А. Н. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений. — М., 1979. — 56 с.
25. Балашов А. Н. Действительно ли возбуждение уголовного дела — первоначальная стадия уголовного процесса // Соц. законность, 1989. — № 8. — С. 53–55.
26. Балашов А. Н. Прокурорский надзор за исполнением законов в процессе взаимодействия следователей и органов дознания. — М., 1987.— 43 с.
27. Балашов А. Н. Проблемы прокурорского надзора за исполнением законов органами дознания и предварительного следствия при расследовании преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1991.
28. Бандурка А. М., Горбачев А. В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. — К.: РИО МВД Украины, 1994. — 160 с.
29. Бандурка С. О., Слінько С. В. Розслідування злочинів (кримінально-процесуальні проблеми): Монографія.— Харків: Основа, 2000.— 230 с.
30. Бардиловский Э. Ю. Повышение эффективности исполнения поручений (указаний) следователя // Бюллетень главного следственного управления МВД СССР. — М., 1989. — № 1. — С. 21–27.
31. Бардук В. Попередні розслідування в концепції судово-правової реформи // Вісник прокуратури. — 1999. № 2. — С. 49.
32. Барсуков М. В. Советская милиция и задачи укрепления социалистической законности // Сов. гос. и право, 1957. — № 2. — С. 55.

33. Басков В. О предварительном следствии // Сов. юстиция, 1990.— № 15. — С. 16.
34. Бастрыкин А. И., Крылов И. Ф. Розыск, дознание, следствие. — Л., ЛГУ, 1984. — 236 с.
35. Батищев В. Н. Ведомственный процессуальный контроль и укрепление законности на предварительном следствии. — В кн.: Развитие теории и практики уголовного судопроизводства в свете нового законодательства о Верховном Суде СССР, Прокуратуре СССР и адвокатуре в СССР. — Воронеж, 1981. — С. 151–153.
36. Бедняков Д. И., Зажицкий В. Значение оперативной информации при принятии решения о задержании и производстве обыска // Проблемы предварительного следствия и дознания. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. — С. 56.
37. Белкин Р. С., Винберг А. М. Криминалистика и доказывание. — М., 1969. — 180 с.
38. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции и перспективы. — М., 1987. — 272 с.
39. Белов А. Читатели о прокурорском надзоре за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность, 1954. — № 4. — С. 65.
40. Белозеров Ю. Н., Викторов Б. А. Орган дознания и предварительное следствие системы МВД и их взаимодействие. — М., 1973. — 94 с.
41. Белозеров Ю. Н., Чувилев А. А. Проблемы обеспечения законности и обоснованности возбуждения уголовного дела. — М., 1973.
42. Бердичевский Ф. Ю. Взаимодействие органов предварительного следствия и дознания как организационная система // Сов. гос. и право, 1973. — № 12. — С. 106.
43. Березан А. Д. Основные направления совершенствования общего надзора советской прокуратуры: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1977. — 38 с.
44. Боголюбская Т. В. Правовые и организационные вопросы розыска следователем обвиняемых, местонахождение которых неизвестно: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М., 1982. — С. 21.
45. Богословская Л. А. Законный интерес участников кассационного производства / Краткие тез. докл. и науч. сообщ. — Харьков, 1985. — С. 256.
46. Божьев В. П. Нормативно-правовые предпосылки повышения эффективности прокурорского надзора. — В кн.: Совершенствование прокурорского надзора в СССР. — М., 1973. — С. 112.
47. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения. — М.: Юрид. лит., 1975. — 149 с.
48. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1994. — 39 с.
49. Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. — М., 1978. — 173 с.
50. Болотин С. В. Орган дознания в системе уголовно-процессуальных правоотношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М., 1990. — 22 с.
51. Бразоль Б. Л. Следственная часть // В кн.: Уставы 20 ноября 1864 года за 50 лет. Т. 2.— Петроград, 1914.— С. 83, 95, 96, 104–106.

52. Бринцев В. Система досудового слідства // Право України. — 1998. — № 12. — С. 99–101.
53. Быховский И. Е. Происхождение и развитие института следственных действий // Вопросы совершенствования предварительного следствия, 1980. — Вып. 6. — С. 172–182.
54. Вапнярчук В. В. Особливості процесуального становища особи, яка провадить дізнання. — Харків: Торсінг, 2001. — 220 с.
55. Вапнярчук В. В. Проблеми організації досудового слідства // Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України. — Харків, 1998.
56. Васильев А. Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность. — 1954. — № 9. — С. 18–23.
57. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., 2001. — 1440 с.
58. Великородный П. Г., Комиссаров В. С. Некоторые аспекты взаимодействия следователя с органами дознания при раскрытии преступлений / Проблемы повышения качества деятельности следственных органов внутренних дел. — Волгоград, 1981. — С. 32–40.
59. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность. — М., 1987.
60. Викторов Б. А. Общие условия предварительного расследования в советском уголовном процессе. — М., 1971. — 121 с.
61. Вільчик Т. Б. Забезпечення всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин кримінальної справи засобами прокурорського нагляду: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 1993. — С. 26.
62. Власов А. П. Полномочия следователя в советском уголовном процессе. — М.: ВЮЗИ, 1979. — 49 с.
63. Власов В. И. Проблемы качества расследования преступлений и пути их решения: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— Харьков, 1991. — 43 с.
64. Власова Н. А. Досудебное производство в уголовном процессе. Пособие.— М.: ЮРМИС, 2000. — 144 с.
65. Вульферт А. Реформа предварительного следствия. — М., 1881. — 216 с.
66. Выдря М. М. Расследование уголовного дела функция уголовного процесса // Сов. гос. и право, 1980. — № 9. — С. 78.
67. Выдря М. М. Прокурор и его полномочия при надзоре за исполнением законов в деятельности органов предварительного расследования. В кн.: Участники предварительного расследования.— Волгоград, 1972.
68. Вышинский А. Я. Уголовный процесс.— М., 1927.
69. Гаврилов В. В. Сущность прокурорского надзора в СССР. — Саратов, 1984. — 152 с.
70. Галкин Б. А. Советский уголовно-процессуальный закон. — М., 1962. — 255 с.
71. Гапанович Н. И., Мартынович И. И. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений. — Минск: БГУ, 1981.— 285 с.
72. Головки Л. В. Реформа предварительного следствия во Франции // Гос. и право, 2001.— № 8. — С. 89–98.

73. Головки Л. В. Реформа судопроизводства в Англии // Гос. и право, 1996. — № 8. — С. 129–133.
74. Гольдинер В. Д. Защитительная речь. — М., 1970. — 167 с.
75. Гончаров І. Деякі аспекти процесуальної самостійності слідчого. — Право України, 1995. — № 7. — С. 26–27.
76. Гончаров И. Д. К вопросу о процессуальной самостоятельности следователя // Юрид. наука и проблемы формирования демократического правового государства Украина: Тем. сб. науч. тр. УЮА. — К., 1993. — С. 137–141.
77. Гончаров И. Д. Развитие советского законодательства о процессуальном положении следователя: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1974. — 18 с.
78. Горбачев А. В. Об объективности следователя при оценке личности обвиняемого // Сов. гос. и право, 1970. — № 5. — С. 107–110.
79. Горляк Ф. Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность, 1954. — № 4. — С. 55–56.
80. Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькинд П. С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. — Воронеж, 1978. — 225 с.
81. Горяинов К. К. Кваша Ю. Ф., Сурков К. В. Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности»: Комментарий. — М.: Новый Юрист, 1997. — 576 с.
82. Готлиб Р. М. Прокурорский надзор за исполнением законов при производстве дознания органами милиции: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Л., 1970. — С. 8.
83. Гребельский Д. В. Правовая основа оперативно-розыскной деятельности советской милиции // Соц. законность, 1974. — № 3. — С. 56.
84. Григоренко В. Н. Прокурорский надзор за исполнением законов об охране социалистической собственности в промышленности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1981. — 26 с.
85. Гришин Ю. А. К вопросу о процессуальной самостоятельности и ответственности следователя // Вісник ЛІВС МВС України. Наук.-теорет. журнал. Вип. 3. — Луганськ, 1998. — С. 136.
86. Громов Н. А. Институт привлечения к уголовной ответственности. — Саратов, 1991.
87. Грошевий Ю. М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування у новому КПК України // Вісник Академії правових наук, 1994. — № 2. — С. 138–147.
88. Грошевой Ю. М. К вопросу о функциях внутреннего убеждения следователя // Актуальные проблемы дознания в советском уголовном процессе. — М., 1981.
89. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. — Харьков, 1979. — 142 с.
90. Грошевой Ю. М., Марочкин И. Е. Социальная справедливость и правосудие по уголовным делам в свете судебного-правовой реформы. — Ижевск, 1989. — С. 37.
91. Грошевой Ю. М., Пышнев Д. Н. Теоретические проблемы соотношений прокурорского надзора и ведомственного (вневедомственного) контроля в системе ПКК. — К.: УМКВО, 1992. — С. 18.

92. Грошевой Ю. М., Таций В. Я. «Третья» власть: именем закона // Коммунист Украины.— 1991.— № 8.— С. 32–35.

93. Грошевой Ю. М., Хотенец В. М. К вопросу о системе методологических принципов проверки прокурором исполнения законов в порядке общего надзора: Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. — М., 1986. — № 89. — С. 64–65.

94. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе.— М., 1981.— 189 с.

95. Гуляев А. П. Совершенствование правового регулирования деятельности следователя: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1988.

96. Гуревич М. А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения // Сов. гос. и право.— 1972. — № 2.

97. Гусев С. Н. Некоторые проблемы будущей концепции прокурорского надзора в стране. — Сов. гос. и право, 1990. — № 9. — С. 48–50.

98. Гутерман М. П. Следственные действия и некоторые спорные вопросы, связанные с их системой // Вопросы криминалистики. — М., 1965. — № 42. — С. 72–76.

99. Гуткин И. М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального законодательства. — М., 1980. — 56 с.

100. Гуткин И. М. О соотношении понятия оперативно-розыскные меры и розыскные действия // 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. — Л., 1972.

101. Гуткин И. М. Органы дознания и предварительного следствия и их взаимодействие. — Волгоград, ВШ МВД СССР, 1975. — 72 с.

102. Гуткин И. М. Органы дознания и предварительного следствия системы МВД и их взаимодействие. — М.: Академия МВД, 1979. — 156 с.

103. Гуткин И. М. Развитие законодательства, регламентирующего деятельность органов следствия и дознания в свете конституции СССР.— М. — Академия МВД, 1986. — 86 с.

104. Гуценко К. Ф. Следственный комитет — благо ли? // Соц. законность, 1991. — № 3. — С. 19.

105. Гушев В. Е. Взаимодействие следователя с органом дознания по делам о нераскрытых преступлениях // Труды Горьковской высшей школы МВД СССР, 1975. — Вып. 4. — С. 92–101.

106. Дагель П. С. Взаимодействие уголовного материального и процессуального права в регулировании общественных отношений // Правоведение.— 1972.

107. Даев В. Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. — Л., ЛГУ, 1982. — 11 с.

108. Даев В. Г. Процессуальные функции и принцип состязательности в уголовном процессе // Правоведение. — 1974. — № 1. — С. 79.

109. Даев В. Г., Марчуков М. А. Рецензия на монографию В. В. Гаврилова «Сущность прокурорского надзора в СССР» // Правоведение. — 1986. — № 5. — С. 9.

110. Даниленко В. П. Незалежній Україні — незалежне слідство / Голос України. — 1992. — № 16.

111. Дедков Л. Л. Прокурорский надзор на страже законности. — Минск, 1982. — 158 с.

112. Демидов И. Оперативно-розыскная деятельность и уголовный процесс // Законность. — 1993. — № 8. — С. 33–36.
113. Дербенев А. П. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений. — М.: Академия МВД, 1983. — 79 с.
114. Дербенев А. П. Пределы поручений следователя органам дознания о производстве розыскных действий // Правоведение. — 1983. — № 4. — С. 79–80.
115. Джига В. М., Баулін О. В., Лук'янець С. І., Стахівський С. М. Провадження дізнання в Україні: Навчально-практичний посібник. — К.: вид-во МВС України, 1999. — 155 с.
116. Долгова А. Н. Формы прокурорского надзора / Вопросы прокурорского надзора. — М., 1972. — 199 с.
117. Долежан В. В. Проблемы компетенции прокуратуры: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1991. — 36 с.
118. Доля Е. А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. — М.: Спарк, 1996.
119. Доля Е. Следователь: где и каким ему быть? // Сов. юстиция, 1990. — № 15. — С. 17.
120. Доля Е. А. Проблема начала в теории уголовного процесса // Гос. и право, 1996. — № 10. — С. 54.
121. Дроздов Г. Прокурор на предварительном расследовании // Соц. законность, 1991. — № 12. — С. 30–33.
122. Дубинский А. Я. Вопросы создания следственно-оперативной группы. — К.: КВШ МВД СССР, 1977. — 184 с.
123. Дубинский А. Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности // Проблемы социалистической законности. — 1989. — № 24. — С. 46–52.
124. Дубинский А. Я. Правовые и организационные проблемы исполнения процессуальных решений следователя. — К.: КВШ МВД, 1984. — 68 с.
125. Дубинский А. Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел. — К., 1987. — 57 с.
126. Дубинский А. Я., Шостак В. А. Организационные формы следственно-оперативной группы. — К.: КВШ МВД СССР, 1981. — 59 с.
127. Дубинский А. Я., Сербулов В. А. Привлечение в качестве обвиняемого. — К., 1989.
128. Дубинський А. Потрібен єдиний слідчий апарат: Про концепцію організації попереднього розслідування // Іменем закону. — 1992. — № 23. — С. 8.
129. Дубриный В. А. Деятельность следователя по расследованию преступлений. — Саратов, 1987. — 95 с.
130. Дубриный В. А. Решение следователя о выборе и применении уголовно-процессуальных средств, направленных на достижение целей предварительного следствия // Актуальные вопросы реализации уголовной ответственности. — Куйбышев, 1988. — С. 112–120.
131. Дудин А. П. Объект правоотношений как самостоятельная правовая категория: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 1970. — С. 9.

132. Емельянов С. А. Предупреждение правонарушений средствами общего надзора прокуратуры. — М.: Юрид. лит, 1980. — 120 с.
133. Еремеев В. П. Полномочия начальника следственного отдела органов МВД. — В кн.: Вопросы совершенствования предварительного следствия. — Л., 1971. — С. 237–245.
134. Еропкин М. Н. Советское административное право. — М., 1964. — С. 6–10.
135. Жарский В. Е. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании краж. — Волгоград, 1976. — 72 с.
136. Жеруолис Н. Сущность советского гражданского процесса. — Вильнюс, 1969. — 98 с.
137. Жилина Л. С. Процессуальное положение прокурора при производстве предварительного расследования // Актуальные вопросы правотворческой и правоприменительной деятельности: Темат. сб. науч. тр. — К.: УМК ВО, 1992. — С. 114–118.
138. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Возбуждение уголовного дела. — М., 1961. — 205 с.
139. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. — М., 1965. — 365 с.
140. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. — К.: Юрінком, 1997.
141. Зажицкий В. И. Связь оперативно-розыскной деятельности и уголовного процесса // Государство и право. — 1995. — № 6. — С. 57–67.
142. Закатов А. А. О законодательной регламентации видов розыскной деятельности // В кн.: Уголовно-процессуальные проблемы предварительного следствия и пути его совершенствования: Сб. науч. тр. / Редкол.: Ефимичев С. П. (отв. ред.) и др. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. — С. 54–57.
143. Засыпкина Н. К. Предмет прокурорского надзора за законностью рассмотрения уголовных дел в суде // Прокурорский надзор и укрепление соц. законности в Советском государстве. — Свердловск, 1981. — 149 с.
144. Звирбуль А. И. Организация расследования по уголовным делам бригадой следователей // Проблемы предварительного следствия. — Волгоград, 1975. — Вып. 4. — С. 69.
145. Зеленецкий В. С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе. — Харьков, 1979. — 143 с.
146. Зеленецкий В. С. Возбуждение уголовного дела. — Харьков: Крим-Арт, 1998. — 335 с.
147. Зеленецкий В. С., Финько В. Д., Белецкий А. З. Прокурорский надзор за использованием законов органами внутренних дел при приеме, регистрации, учете и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях. — М., 1988. — 120 с.
148. Зеленецкий В. С. Прокурорский надзор за законностью представления следователя. — Харьков, 1991.
149. Зеленецкий В. С. Функциональная структура прокурорской деятельности. — Харьков, 1978.
150. Зеленецкий В. Поняття дізнання і його види // Вісник Академії правових наук України. — Харків: Прапор, 1997. — № 4. — С. 106–110.

151. Зеленский В. Д. Организация расследований преступлений. — Ростов-на-Дону, 1989. — 243 с.
152. Зеленский В. Д. О некоторых условиях реализации процессуальной самостоятельности следователя // Правовая реформа и проблемы ее реализации.— Краснодар, 1989.
154. Зозулинський Б. Пропозиції про реорганізацію попереднього слідства // Рад. право.— 1989.— № 9. — С. 21.
155. Золотых В. В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. — М.: АСТ; Ростов-на-Дону: Феникс, 1999.— 286 с.
156. Зусь Л. Б. Об уголовно-процессуальной правосубъектности // Правоведение. — 1974. — № 5. — С. 52.
157. Иванов Ю. А. Субъекты уголовно-процессуальной деятельности. В кн.: Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца.— С. 446.
158. Инюков П. И. Использование процессуальных полномочий начальника следственного подразделения в руководстве расследованием. — К.: КВШ МВД СССР, 1981. — 71 с.
159. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. — М.: Госюриздат, 1961. — С. 184.
160. Каз М. П. Процессуальные функции прокурора в досудебных стадиях уголовного процесса: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Ташкент, 1988. — 18 с.
161. Казинян Г. С., Соловьев А. Б. Проблемы эффективности следственных действий.— Ереван, 1987.
162. Кальницкий В. В. Ведомственный и процессуальный контроль за деятельностью следственных органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М.: МВШ МВД СССР, 1982.
163. Карев Д. Возбуждение, расследование уголовных дел. — М., 1967.— 123 с.
164. Каркач П. М. Проблемы общенадзорной деятельности прокуратуры за исполнением законов, направленных на борьбу с бесхозяйственностью в промышленности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1989.— 26 с.
165. Карнеева Л. Проблемы перестройки следственного аппарата органов внутренних дел // Соц. законность.— 1989.— № 5.— С. 62–63.
166. Карнеева Л. М. Доказывание в советском уголовном процессе и основание процессуальных решений // Сов. гос. и право.— 1981.— № 10.— С. 85–86.
167. Карнеева Л. М. Доказывание при отказе в возбуждении уголовного дела // Сов. гос. и право.— 1975, № 2.— С. 94–96.
168. Карнеева Л. М. Изменение ранее предъявленного обвинения. Советский уголовный процесс / Под ред. С. В. Бородина.— М., 1982.
169. Карнеева Л. М. Привлечение к уголовной ответственности (законность и обоснованность).— М., 1971.
170. Кечекьян С. Ф. Нормы и правоотношения // Сов. гос. и право, 1955.— № 2. — С. 24.
171. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. — М., 1958. — 187 с.

172. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве. — М., 1995.
173. Кишиев А. Х. Место следственного аппарата в системе правоохранительных органов. — М. — Сов. юстиция. — 1991. — № 6. — С. 22.
174. Кишиев А. Х. Теоретические, правовые основы, проблемы производства дознания и предварительного следствия в органах внутренних дел: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1991. — 38 с.
175. Кишиев А. К. Дознание и предварительное следствие в органах внутренних дел. — Баку, 1991.
176. Клейн А. А. Правовые и организационные аспекты процессуальной самостоятельности и независимости следователя органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1992. — 24 с.
177. Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (очерки по истории). — М., 1967. — 119 с.
178. Климчук В., Галан В. Про деякі питання діяльності слідчого, що потребують вирішення // Право України. — 1992. — № 10. — С. 32–34.
179. Клочков В. Г. К разработке концепции прокурорского надзора в уголовном процессе // Соц. законность, 1989. — № 11. — С. 30–31.
180. Ковалев Н. А. Прокурорский надзор за расследованием преступлений органами внутренних дел. — М.: изд-во МГУ, 1981.
181. Ковалев Н. А. Надзор прокуратуры в стадии возбуждения уголовного дела / Вестник Московского университета, 1974. — № 2. — С. 85.
182. Ковин А. С. К вопросу о надзоре за законностью в области управления народным хозяйством // Управление и право. — Вып. 1. — М.: изд-во МГУ, 1974.
183. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. — Воронеж, 1984.
184. Кожевников Г. К. Актуальные проблемы прокурорского надзора за исполнением законов органами дознания и предварительного следствия / Актуальные проблемы совершенствования деятельности местных Советов народных депутатов. — Харьков, 1990. — С. 172.
185. Кожевников Г. К. Проблемы прокурорского надзора за исполнением законов на предварительном следствии // Соц. законность, 1990. — № 10. — С. 20–23.
186. Кожевников Г. К. Прокурорский надзор за законностью и обоснованностью приостановления предварительного следствия: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1992.
187. Кожевников Г. К. Реформа кримінально-процесуального законодавства як елемент підвищення ефективності діяльності слідчого апарату // Наук. вісник Донецького юрид. ін-ту. — 2001. — № 1. — С. 227.
188. Козинян Г. С., Соловьев А. Б. Проблемы эффективности следственных действий. — Ереван, 1987. — 208 с.
189. Козырев Г. Н. Взаимодействие следователя и защитника-адвоката в достижении цели уголовного процесса: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1987.
190. Козьяков І. М. Співвідношення прокурорського нагляду і відомчого контролю за законністю оперативно-розшукової діяльності: Автореф. ... канд. юрид. наук. — Харків, 2001. — 21 с.

191. Кокорев Л. Д. Участники правосудия по уголовным делам. — Воронеж: изд-во Воронеж. ун-та, 1971. — 176 с.
192. Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. — Воронеж, 1995.
193. Кокорев Л. Д. Общественные и личные интересы в уголовном судопроизводстве // Правоведение. — 1977. — № 4. — С. 28–36
194. Коновалов В. Групповой метод расследования // Законность. — 1995, № 7. — С. 35.
195. Корж В. П. Система досудового слідства в Україні: проблеми, пошуки, міркування, пропозиції // Вісник Луганського ін-ту МВСУ. — 1999. — № 1. — С. 37–40.
196. Коробейников Б. В. Правовое регулирование предмета общего надзора /Совершенствование правового регулирования прокурорского надзора в СССР. — М., 1972. — 137 с.
197. Королев С. Н. Прокурорский надзор за исполнением судебных решений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1981.
198. Косоплечев Н. Л., Левакова Э. Н., Сидоренко Е. Н. Роль прокурора в организации предупреждения преступности. — М., 1990. — 88 с.
199. Краснова Л. Н. Обеспечение законности актов управления средствами общего надзора прокуратуры: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1988.
200. Кримінальний процес України: Підруч. / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1999. — 536 с.
201. Кримінальний процес України: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко, Ю. В. Хоматов та ін.; За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. — Харків: Право, 2000. — 496 с.
202. Кримінальний процес України: Підруч. / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко, — К.: Либідь, 1992.
203. Кропачев М. Н., Прохоров В. С. О понятии правовых отношений // Правоведение. — 1986. — № 3. — С. 33–41.
204. Кругликов А. П. Правовое положение органа и лица, производящего дознание в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1975.
205. Крыленко Н.В., Эстрин А. Я. Реформа советского уголовного процесса // Революция права.— 1928.
206. Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела.— Воронеж, 1983. — 116 с.
207. Курс высшего управленческого персонала.— М.: Экономика, 1993.
208. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. Бойкова А. Н. и Карпеца И. И. — М.: Юрид. лит, 1989. — 638 с.
209. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе.— М., 1973.
210. Лавров В., Полянский Ю. Проблемы общего надзора, осуществляемого советской прокуратурой на железнодорожном транспорте // Радянське право, 1986. — № 6. — С. 57.
211. Лазарев Б. В. Государственное управление на этапе перестройки. — М.: Юрид. лит., 1988. — 320 с.

212. Ларин А. М. Заметки о предварительном следствии в России // *Гос. и право*, 1993. — № 3. — С. 72–76.
213. Ларин А. М. Процессуальные вопросы соотношения следствия и оперативно-розыскной деятельности органа внутренних дел // *Соц. законность*, 1974. — № 6. — С. 70.
214. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: уголовно-процессуальные функции. — М.: Юрид. лит., 1986. — 198 с.
215. Ларин А. М. Расследование по уголовным делам: планирование, организация. — М., 1970. — 243 с.
216. Ларин А. М. Руководство расследованием как форма прокурорского надзора // *Проблемы укрепления законности и правопорядка*. — Куйбышев, 1979. — С. 85–88.
217. Литвак О. Реформування у системі боротьби із злочинністю в Україні // *Юридический вестник*. — 2001. — № 1. — С. 68–76.
218. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. — М., 1969. — 183 с.
219. Лунев А. Е. Демократизм советского государственного управления. — М., 1967.
220. Лупинская П. А. Основание и порядок принятия решений о недопустимости доказательств // *Российская юстиция*. — 1994. — № 11. — С. 3.
221. Любинецкий В. В. О перспективах развития системы досудебного следствия Украины в контексте обеспечения защиты прав граждан // *Вісник Луганського ін-ту внутрішніх справ. Спец. вип.* — 2001. — С. 191–200.
222. Маляренко В. Т., Вернидубов І. В. Прокурор у кримінальному судочинстві: — Деякі проблеми та шляхи їх вирішення. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 240 с.
223. Манаев Ю. В. Законность и обоснованность процессуальных решений следователя. — Волгоград, 1977. — 136 с.
224. Манаев Ю. В. Обоснованность процессуальных решений следователя // *Сов. гос. и право*. — 1978, № 5. — С. 85.
225. Манаев Ю. В. Законность процессуальных решений следователя // *Правоведение*. — 1982, № 5. — С. 92–98.
226. Мартынчик Е. Г., Радько Г. В., Юрченко В. Е. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве. — Кишинев, 1982. — 188 с.
227. Мартынчик Е. Г. Гарантии прав обвиняемого в суде. — Кишинев, 1975.
228. Мартынчик Е. Г. Охрана прав осужденного в кассационном производстве. — Кишинев, 1974.
229. Мачковский Л. И. О некоторых теоретических вопросах дознания в советском уголовном процессе // *Сов. гос. и право*. — 1989, № 11. — С. 67–74.
230. Меглицкий Г. Н. Понятие и значение контроля как функции управлением предварительным следствием. В кн. XXVI съезд КПСС и проблемы уголовно-процессуальной деятельности органов предварительного следствия. — Волгоград, 1982. — С. 103.

231. Мелков В. Д. Контроль в управленческой деятельности органов внутренних дел. — М., 1976.
232. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе. — М., 1969. — 247 с.
233. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. — М.: Дело, 1992. — 846 с.
234. Мешков М. В. Проблемы организации процессуального контроля и руководства в органах предварительного следствия в СССР: Тезисы доклада // Сов. гос. и право, 1990. — № 9. — С. 154.
235. Мешков М. В. Процессуальное положение начальника следственного отдела в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1992. — 27 с.
236. Мешков М. В. Следственный аппарат: проблемы перестройки // Проблемы совершенствования уголовного судопроизводства: Сб. науч. тр. ВЮЗН. — М., 1990. — С. 77–83.
237. Митричев С. Больше внимания следователю // Соц. законность. — 1953. — № 9. — С. 18.
238. Митрохин И. П. Законность и демократизм предварительного следствия. — Минск, 1979. — 206 с.
239. Михайленко А. Р. Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. — Саратов, 1975. — 149 с.
240. Михайленко А. Р. Проблемы обеспечения законности на предварительном следствии в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1989. — 29 с.
241. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Научно-практическое издание. К.: Юринком Интер, 1999. — 448 с.
242. Михайленко А. Р. Составление процессуальных актов по уголовным делам. — К., 1989. — 196 с.
243. Михайленко А. Р. Уголовно-процессуальные акты и их роль в обеспечении законности // Проблемы охраны прав граждан в сфере борьбы с преступностью. — Иваново, 1980. — С. 119–121.
244. Михайлов А. И. Отдельные поручения. — М., 1971. — 93 с.
245. Михайлов А. Н. Проблемы эффективности предварительного следствия: Дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1980.
246. Михайлов В. Ф. Надзор за соблюдением законности при исполнении приговоров — отрасль прокурорского надзора // Вопросы прокурорского надзора. — М., 1972. — 199 с.
247. Михайлов И. В. Дознание в органах милиции и взаимодействие со следователем. — М.: МВШ МВД СССР, 1965. — С. 83.
248. Михеев В. Социально-психологические аспекты. Стиль и методы руководителя. — М., 1985.
249. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. — К.: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те., 1984. — 132 с.
250. Михеенко М. М., Молдован В. В., Радзієвська Л. К. Порівняльне судове право. — К., 1993. — 328 с.
251. Мичко Н. И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти. — Донецк, 1999.

252. Мотовиловкер Я. О. О гарантиях интересов личности и правосудия // Сов. гос. и право. — 1974. — № 6. — С. 102.
253. Мотовиловкер Я. О. О соотношении в механизме связи уголовно-материального права и уголовного процесса // Актуальные проблемы юридического процесса в общенародном государстве. — Ярославль, 1980. — С. 111.
254. Мотовиловкер Я. О. Основные уголовно-процессуальные функции. — Ярославль, 1976. — 163 с.
255. Мотовиловкер Я. О. Некоторые вопросы содержания и формы советского уголовного процесса // Вестник Ярославского университета, Вып. 4. — Ярославль, 1972. — С. 59.
256. Мотовиловкер Е. Я. Теория регулятивного и охранительного права. — Воронеж, 1990.
257. Муравин А. Б. Мотивировка процессуальных отношений следователя // Проблемы соц. законности. — 1986. — Вып. 17. — С. 78.
258. Муравьев В. Насущные проблемы следствия // Соц. законность. — 1989. — 10. — С. 45.
259. Мурашев С. В. Проблемы предварительного следствия в свете решений XXV съезда КПСС // Проблемы предварительного следствия. — Волгоград, 1978. — Вып. 7. — С. 5.
260. Назаров Б. Л. Социалистическое право в системе социальных связей. — М.: Юрид. лит., 1976. — 311 с.
261. Найденов В. В. Советский следователь. — М., 1980. — 112 с.
262. Новиков С. Т. Прокурорская система с СССР. — М.: Юрид. лит., 1974. — 208 с.
263. Ной И. С. Уголовное правоотношение — одна из важнейших юридических гарантий конституционных прав и свобод советских граждан // Личность преступника и уголовная ответственность. — Саратов, 1979. — 188 с.
264. Онишук З. М. Следователь в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1964. — 19 с.
265. Осипов А. Ф. Вопросы соотношения уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности. — М.: Академия МВД СССР, 1976. — 94 с.
266. Основы оперативно-розыскной деятельности: Учеб. / Под ред. С. В. Степашина. — М.: Лань, 1999.
267. Оспанов С. Д. Взаимодействие органа дознания со следственным аппаратом органом внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1990.
268. Отклики. К вопросу о реформе предварительного расследования // Сов. гос. и право. — 1957. — № 8. — С. 124–129.
269. Павлов И. А. Организованные правовые основы взаимодействия органов внутренних дел с государственными и общественными организациями в борьбе с пьянством: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1984.
270. Перлов И. Д., Рагинский М. Ю. Назревшие вопросы дознания и предварительного следствия // Сов. гос. и право. — 1957, № 4. — С. 119–120.

271. Петелин Б. Я. Следственно-оперативные группы. — М.: Академия МВД, 1986. — 53 с.
272. Петришин А. В. Правовой статус должностного лица: природа, структура, специализация: Учеб. пособие. — К.: УМК ВО, 1990. — 74 с.
273. Петрухин И. Л. Личная жизнь: пределы вмешательства. — М.: Юрид. лит., 1989. — 192 с.
274. Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение с уголовном процессе. — М., 1989. — 256 с.
275. Пиголкин А. С. Нормы советского социалистического права и их структура // Вопросы общей теории советского права. — М., 1960. — С. 169.
276. Пискарев Ю. О следствии и только о нем / Соц. законность. — 1989. — № 2. — С. 52.
277. Півненко В. Досудове (попереднє) слідство України: проблеми організації та діяльності // Вісник прокуратури. — 2001. — № 2 (8). — С. 94–97.
278. Півненко В. Слідчий комітет: судове чи відомче слідство // Право України. — 2000. — № 10. — С. 57–58.
279. Плишкин В. М., Цыганенко М. И. К вопросу о формах взаимодействия территориальных органов внутренних дел в оперативно-розыскной деятельности // Тр. Киевск. высш. шк. МВД СССР. — К.: КВШ МВД СССР, 1984.
280. Погорецкий Н. А. Значение разработки проблем уголовно-процессуальных отношений для развития науки уголовного процесса // Вісник Луганського ін-ту внутрішніх справ України. Проблеми вдосконалення законодавства та практики його застосування з урахуванням прогнозу злочинності. — Наук.-теорет. ж. Спец. вип. У 4 ч., ч. 1. — Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. — С. 34–39.
281. Погорецкий Н. А. К вопросу о совершенствовании нормативно-правового регулирования оперативно-розыскной деятельности // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. — Вип. 49. — С. 190–197.
282. Погорецкий Н. А. Отдельное поручение следователя: проблемы законодательного регулирования и практика исполнения // Там само, 2001. — Вип. 48. — С. 138–146.
283. Погорецкий Н. А. О контроле начальника следственного отдела за своевременностью действий следователя по раскрытию преступлений // Там само, 1999. — Вип. 45. — С. 194–199.
284. Погорецкий Н. А. Оперативно-розыскные правоотношения: определение, структура, особенности // Там само, 2000. — Вип. 45. — С. 198–207.
285. Погорецкий Н. А. Классификация уголовно-процессуальных отношений // Там само, 1999. — Вип. 40. — С. 184–192.
286. Погорецкий Н. А. Процессуальное положение начальника следственного отдела в уголовном судопроизводстве // Там само, 1998. — Вип. 38. — С. 169–173.
287. Погорецкий Н. А. Отдельные вопросы взаимодействия следователя и органа дознания на стадии предварительного расследования // Актуальные вопросы становления государственности в Украине: Кратк. тез. док-

лад. и науч. сообщ. межрег. науч. конф. молод. ученых и соискателей. — Харьков, 1995. — С. 64–55.

288. Погорецкий Н. А. Субъектный состав уголовно-процессуальных отношений // Науч.-информац. журнал. — Харьков, 1999. — № 5, 6. — С. 20–23.

289. Погорецкий М. А. Взаємодія слідчого й органу дізнання в процесі розслідування злочинів // Весы Фемиды. Науч.-практ. правовой журнал Симферополь, 2000. — № 1. — С. 13–17.

290. Погорецкий М. А. Зміст та форма кримінально-процесуальних відносин // Вісник Ун-ту внутрішніх справ МВС України.— Вип. 9. — Харків, 1999. — С. 170–175.

291. Погорецкий М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 1997.

292. Погорецкий М. А. Правовідносини слідчого і начальника слідчого відділу // Актуальные вопросы совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности: Кр. тез. докл. и науч. сообщ. межрег. науч. конф. молодых ученых и соискателей.— Харьков, 1996.— С. 59–61.

293. Погорецкий М. А. Проблеми взаємодії слідчого і органу дізнання в ході проведення оперативно-розшукових заходів у кримінальних справах про тяжкі насильницькі злочини // Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю: Зб. матер. наук.-практ. конф. (Харків) / Редкол.: Борисов В. І. (гол. ред.) та ін. — Харків: ПФ Кн. вид-во Лестивця Марії, 2001.— С. 151–155.

294. Погорецкий М. А. Проблеми зміцнення відомчого контролю за попереднім слідством і розширення процесуальної самостійності слідчого // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ України: Наук.-теор. журнал. Вип. 1. — Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000.— С. 69–77.

295. Погорецкий М. А. Слідчий — суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин: Проблеми провадження правових реформ в Україні: Зб. наук. праць. — Харків: Нац. юрид. академія України, 1996. — С. 121–125.

296. Погорецкий М. А. Форми взаємодії слідчого й органу дізнання // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства: Темат. зб. наук. праць / Відповід. ред. М. І. Панов. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 1997.— С. 177–182.

297. Погорецкий М. Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // Право України.— 2000. — № 9. — С. 47–49.

298. Погорецкий М. Про поняття кримінально-процесуальних правовідносин // Вісник Академії правових наук України.— Харків, 1999.— № 2 (17).— С. 142–147.

299. Погребной И. М. Общетеоретические проблемы производства в юридическом процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1982.— С. 16.

300. Подопрелов А. М. Создание и деятельность следственно-оперативной группы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1991.

301. Полосков П. В. Правоспособность и дееспособность в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М., 1985.
302. Полянский Н. Н. Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность. — 1954. — № 4. — С. 58.
303. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. — М., 1956.
304. Полянский Н. Н. Очерк развития советского уголовного процесса. — М., 1960. — 219 с.
305. Полянский Ю. Е. Общий надзор, осуществляемый транспортной прокуратурой на железнодорожном транспорте: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1983. — 24 с.
306. Попов В. И. Розыскная деятельность при расследовании преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.— М., 1965.
307. Попов В. И. Розыскная деятельность в системе уголовного процесса и криминалистики // Ученые зап. казах. ун-та.— Алма-Ата, 1967.— Вып. 8, т. 8. Сер. юридическая. — С. 242.
308. Поспелов П., Викторов Б. Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием /Соц. законность, 1954. — № 4. — С. 56–57.
309. Потерпевший от преступления / Отв. ред. П. С. Дагель.— Владивосток, 1974.
310. Прокурорський нагляд в Україні: Підручник для вузів і факульт. / І. Є. Марочкін, Ю. М. Грошевий, О. Б. Червякова та ін.; За ред. Ю. М. Грошевого і І. Є. Марочкіна.— Донецьк, 1997. — 256 с.
311. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории.— М., 1991. — 386 с.
312. Рагинский Г. За качество и темпы следственной работы // Советская юстиция, 1930. — № 13. — С. 28.
313. Рагинский М. Ю. Понятие прокурорской системы в СССР. — М., 1973.
314. Разгильдиев Б. Т. Уголовно-правовые отношения и реализация ими задач уголовного права Р. Ф. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та. 1994. — 320 с.
315. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. — М., 1961. — 275 с.
316. Рахунов Р. О руководстве следствием // Соц. законность. — 1940.— № 7. — С. 14–17.
317. Ревякин И. Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность.— 1954. — № 4. — С. 52.
318. Резолюция секции техники и методики расследования Госинститута по изучению преступности по докладу М. С. Строговича «Об организации следственного аппарата» // Сов. юстиция.— 1932, № 11.— С. 6–8.
319. Ривлин А. Л. Об уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношениях // Правоведение. — 1959— № 2. — С. 105–112.
320. Ривлин А. Л. Субъекты уголовно-правовых отношений // Радянське право.— 1971. — № 3. — С. 68.

321. Ридберг М. За высокое качество следствия // Сов. юстиция.— 1933, № 17.— С. 15.
322. Розовський Б. Г. Запобігання розкраданню державних цінностей має бути дійовим і своєчасним // Радянське право.— 1965, № 4.— С. 39.
323. Рыжаков А. П. Органы дознания в уголовном процессе. — М.: Городец, 1999. — 360 с.
324. Сабо И. Социалистическое право. — М.: Юрид. лит., 1964.
325. Сабо И. Основы теории права. — М.: Прогресс, 1974. — 268 с.
326. Савицкий В. М. Государственное обвинение в суде.— М., 1971.— 341 с.
327. Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора. — М., 1975. — 382 с.
328. Савицкий В. М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. — М., 1979. — 323 с.
329. Савицкий В. М. Конституционные предпосылки дальнейшего усиления гарантий прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе.— Ярославль, 1979.
330. Свистунова Т. В. Нормы уголовно-процессуального права и правоотношения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Ленинград, 1969. — 18 с.
331. Сербулов В. А. Привлечение лица в качестве обвиняемого в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук.— К., 1984.
332. Сибилева Н. В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе. — К., 1990. — 65 с.
333. Синеокий О. В. Виды следственных и следственно-оперативных групп: сравнительный анализ // Гос. и право, 1997.— № 1.— С. 60–67.
334. Слепнева Л. И. Взаимодействие следователей органов внутренних дел с сотрудниками криминалистических подразделений в процессе раскрытия и расследования преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М., 1987.
335. Слинько С. В. Взаимоотношение следователя и органа дознания как система правоотношений // Проблемы соц. законности. — Харьков: Вища школа, 1989. — № 24. — С. 98–102.
336. Слинько С. В. К вопросу о системе правоотношений, складывающихся между следователем и органом дознания при взаимодействии / Региональные особенности государственного строительства и укрепление правопорядка в свете идей Октября. — Владикавказ, 1988. — С. 100–102.
337. Слинько С. В. О целесообразности разграничения стадии возбуждения уголовного дела // Актуальные проблемы становления государственности с Украине: Краткие тез. докл. и науч. сообщ. межрег. науч. конф. молодых ученых и соискателей. — Харьков, 1995. — С. 42–43.
338. Слинько С. В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1991. — 26 с.
339. Слинько С. В. Взаимодействие следователя и органа дознания как уголовно-процессуальное понятие // Проблемы соц. законности.— 1991, № 26.— С. 103–106.

340. Смирнов А. В. Эволюция исторической формы советского уголовного процесса и предварительное расследование // Сов. гос. и право.— 1990. — № 2. — С.61.
341. Советский уголовный процесс / Под ред. Н. С. Алексеева и В. З. Лукашевича. — Л., 1989.
342. Советское административное право / Под общ. ред. Поповой В. Н. и Студеникиной М. С.— М.: Юрид. лит., 1982.
343. Соловьев А. Б., Токарев М. Е., Дунен А. Т. Прокурорский надзор и ведомственный контроль при расследовании преступлений // Правовые формы и эффективность расследования по уголовным делам. — Тольятти, 1994. — С. 52.
344. Сорокина Ю. Предварительное следствие: история и современность // Сов. юстиция.— 1992. — № 9–10. — С. 35.
345. Спиркин А. Г. Основы философии: Уч. пособие. — М., 1988. — 592 с.
346. Спицин А. Г. Основные вопросы теории и практики координации следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий при расследовании хищений, совершенных должностными лицами.: Дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1969.
347. Старостяк Е. Элементы науки управления. — М., 1965.
348. Статкус В. Ф., Дозорнов Н. Т., Зимин А. М., Тертышник В. М. Взаимодействие следователей со специалистами экспертно-криминалистических подразделений при производстве расследования. — М., 1988. — 68 с.
349. Статкус В. Ф., Жидких А. А. Органы предварительного следствия в системе МВС Российской Федерации: история, современное состояние и перспективы / Под ред. В. А. Алферова. — М.: Спарк, 2000. — 103 с.
350. Статкус В. Ф., Чувилев А. А. Прокурорский надзор и ведомственный контроль на предварительном следствии // Сов. гос. и право.— 1975. — № 3. — С. 77.
351. Статкус В.Ф. Становление и развитие следственного аппарата органов внутренних дел. — М.: Юрид. лит., 1984.
352. Сташис В. В., Сенчин А. В. Представление следователя об устранении причин и условий, способствовавших совершению преступления, должно быть эффективным. Сб.: Работа прокурора по предупреждению преступлений.— Харьков: изд-во Харьк. ун-та, 1968.— С. 46–49.
353. Сташис В., Бажанов М. Рецензия на книгу Я. М. Брайнина «Уголовный закон и его применение» // Радянське право. — 1968. — № 9. — С. 108–110.
354. Стецовский Ю. И. Адвокат в уголовном судопроизводстве. — М., 1972. — 159 с.
355. Стремовский В. А. Актуальные проблемы организации и производства предварительного следствия в СССР. — Краснодар, 1978. — 134 с.
356. Стремовский В. А. Содержание предварительного следствия в советском уголовном процессе. — Краснодар, 1971. — 159 с.
357. Стремовский В. А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе.— Ростов-на-Дону, 1966.— 175. с.

358. Строгович М. С. Уголовный процесс. — М., 1946.
359. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. — М., 1968–1970. — Т. 1. — 472 с.; т. 2. — 468 с.
360. Строгович М. С. Рец. на книгу Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве // Правоведение.— 1976.— № 4. — С. 136.
361. Студеникина М. С. Государственный контроль с сфере управления. — М., 1974.
362. Стучка П. И. Тезисы о реформе УПК // Революция права. — 1928.— № 1. — С. 122–125.
363. Таганцев Н. Т. Судебный следователь по судебным уставам и в действительности // Журнал гражданского и уголовного права. Кн. 3.— 1882.— С. 115.
364. Тадевосян В. С. Прокурорский надзор в системе советского права // Соц. законность.— 1958. — № 1. — С. 28.
365. Таджиев Х. С. Прокурорский надзор и ведомственный контроль за расследованием преступлений. — Ташкент. — Изд-во ИФАН Уз. ССР, 1985. — 184 с.
366. Тацій В., Грошевой Ю. Судові гарантії захисту прав та свобод людини і громадянина у проєкті Конституції України // Право України, 1992. — № 10. — С. 6–8.
367. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Под. ред. Н. В. Жогина. — М., 1966. — 735 с.
368. Тертышник В. М. Уголовный процесс: Учеб. — Харьков: Арсис, 2000. — 576 с.
369. Тишкевич И. В., Мартынович И. И., Березовская С. Г. О системе советского социалистического права // Сов. гос. и право, 1958. — № 1. — С. 46.
370. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений. — М.: Юрид. лит, 1980. — 186 с.
371. Толстой Ю. К. Еще раз о правоотношении // Правоведение. — 1969. — № 1. — С. 27.
372. Толстой Ю. К. К теории правоотношений. — Л., 1959. — 168 с.
373. Томин В. Т. Взаимодействие органов внутренних дел с общественностью: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Горький, 1980. — С. 9.
374. Томин В. Т. Острые углы уголовного судопроизводства. — М.: Юрид. лит., 1991. — 240 с.
375. Точилковский В. А. Прокурорский надзор за исполнением законов о предупреждении правонарушений несовершеннолетних: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— К., 1984. — 22 с.
376. Тюфтин В., Андриахин В. Вопросы прокурорского надзора за предварительным следствием и дознанием // Соц. законность. — 1954.— № 4. — С. 54–55.
377. Уголовный процесс / Под ред. Гуценко К. Ф. — М.: Зерцало ТЕИС, 1996.
378. Уголовный процесс / Под ред. М. А. Чельцова. — М., 1969. — 376 с.

379. Уголовный процесс: Учеб. для вузов / Под общ. ред. П. А. Лупинской. — М.: Юристъ, 1995. — С. 544.
380. Ундерович В. С. Основные вопросы нашего судопроизводства // Революция права.— 1927. — № 4. — С. 90.
381. Учебник уголовного процесса / Отв. ред. А. С. Кобликов.— М.: СПАРК, 1995.
382. Фабер Н. Е. Конституционная природа прокурорского надзора / XXVI съезд КПСС и вопросы совершенствования деятельности прокуратуры.— М., 1983.
383. Филиппов М. Н. Прокурорский надзор за всесторонностью, полнотой и объективностью расследования преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М., 1992. — 19 с.
384. Фойницкий И. Я. Предварительное следствие и его реформа // Журнал гражданского и уголовного права. Кн. 1.— 1882. — С. 45–62.
385. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношениях.— М., 1974. — 321 с.
386. Чеканов В. Я. Борьба с преступностью и другими правонарушениями — одно из основных направлений деятельности прокуратуры // Науч. конф. по вопросам борьбы с преступностью: Сб. — М., 1986. — С. 33–37.
387. Чеканов В. Я. Прокурорский надзор в условиях судопроизводства. — Саратов, 1972. — 188 с.
388. Чеканов В. Я. Самостоятельность следователя органа внутренних дел и процессуальное руководство следствием. — В кн. Вопросы теории и практики предварительного следствия в органах внутренних дел. — Саратов, 1973. — С. 40.
389. Чельцов М. А., Караев Д. С. Советский уголовный процесс. — М., 1969. — С. 12.
390. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. — М., 1962. — 365 с.
391. Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения. — Л, 1962. — 68 с.
392. Чистякова В. С. Полномочия следователя в советском уголовном процессе. — М., 1974.
393. Чувилев А. А. Взаимодействие следователя органа внутренних дел с милицией. — М.: МВШ МВД СССР, 1981. — 83 с.
394. Чувилев А. А. Дознание в органах внутренних дел. — М.: МВШ МВД СССР, 1986. — 72 с.
395. Чувилев А. А. Использование следователем оперативно-розыскной информации в стадии возбуждения уголовного дела и предварительного расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— М.: Академия МВД СССР, 1986.
396. Чувилев А. А., Кальницкий В. В. Процессуальный контроль начальника следственного отдела // Сов. гос. и право. — 1983. — № 4. — С. 70.
397. Шейфер С. А. О роли правоотношения в советском уголовном процессе // Вопросы уголовного права и процесса. — М., 1958. — С. 125–132.

398. Шейфер С. А. Теория следственных действий как элемент теории доказательств // Тр. Ташкентск. ВШ МВД СССР. Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий.— Ташкент, 1982. — С. 12–26.

399. Шимановский В. В. Привлечение в качестве обвиняемого.— Л., 1983.

400. Шинд В. Н. Проблемы дальнейшего совершенствования организации труда прокуроров / Научная информация по вопросам борьбы с преступностью, 1985. — Вып. 89. — С. 28.

401. Шинд В. И. О некоторых вопросах компетенции прокуроров и ее правовое регулирование // Совершенствование правового регулирования прокурорского надзора в СССР.— М., 1978.

402. Шпилев В. Н. Содержание и формы уголовного судопроизводства.— Минск, 1974.

403. Шубина О. Ю. Об объекте прокурорского надзора // Правоведение. — 1986. — № 4. — С. 60–63.

404. Шумилин С. Ф. О функциях начальника следственного отдела // Проблемы соц. законности. — Харьков, 1986. — Вып. 17. — С. 83.

405. Шумилин С. Ф. Прокурорский надзор и процессуальная самостоятельность следователя // Закон Украины «О прокуратуре». Теория и практика его применения.— Харьков, 1992.— С. 57–59.

406. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: — Харків: Арсіс, 2001. — 320 с.

407. Шумило М. Є., Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні в кримінальних справах: теоретичний і практичний аспекти // Вісник ЛІВС МВС. — Луганськ: РВВ ЛІВС, 2001.— С. 199–209.

408. Шумилов Ю. К. Начала уголовного-розыскного права: Монография.— М.: Изд. Шумилова И. И.— 1998. — С. 158 с.

409. Шумський В. П. Прокуратура України. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 334 с.

410. Щерба С. П., Химичева Г. П., Доконцева Н. И., Чувилев А. А. Рассмотрение органами дознания заявлений, сообщений о преступлениях. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. — 72 с.

411. Элькинд П. С. Сущность советского уголовно-процессуального права. — Л., 1963. — 172 с.

412. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. — М., 1967. — 192 с.

413. Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. — Л, 1976. — 143 с.

414. Юзефович В. Как процессуально оформить взаимодействие следователя и органа дознания // Соц. законность.— 1977. — № 1. — С. 58.

415. Юридическая процессуальная форма: Теория и практика / Под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. — М.: Юрид. лит., 1976. — 328 с.

416. Явич Л. С. Общая теория права. — М., 1976. — 286 с.

417. Явич Л. С. Право и общественные отношения. — М., 1971. — 174 с.

418. Якубович Н. А. Теоретические основы предварительного следствия. — М., 1971. — 145 с.

419. Янович Ю. П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.— Харьков, 1992. — С. 25.

420. Ясинский Г. М. Взаимодействие следователя и органа дознания // Соц. законность, 1964. — № 7. — С. 20.

421. Ястребов В. Б. Исследование проблем общего надзора прокуратуры / Вопросы борьбы с преступностью, 1988. — Вып. 46. — С. 103.

422. "Shapiro V. Beyond Reasonable Doubt" and "Probable Cause": Historical Perspectives on the Anglo-American Law of Evidence. Berkeley.— 1991.— P. 246–247).

423. Vigouroux C. La mise en application de sur la presumption d'innocent et le droit des victims. Interveiw // Le Dalloz., 2000.— № 26.— P. VIII.

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	3
Розділ I. СУТНІСТЬ ПРАВОВІДНОСИН В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	
1.1 Поняття кримінально-процесуальних правовідносин	6
1.2. Види кримінально-процесуальних правовідносин	28
Розділ II. ПРАВОВІДНОСИНИ СЛІДЧОГО З ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ ТА ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ВИРІШЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ	
2.1. Слідчий — суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин	39
2.2. Правовідносини слідчого й органу дізнання	56
2.3. Правовідносини слідчого і начальника слідчого відділу	88
2.4. Правовідносини слідчого і прокурора	107
<i>Список використаних джерел</i>	133

Наукове видання

ПОГОРЕЦЬКИЙ Микола Анатолійович
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ:
СТРУКТУРА І СИСТЕМА
Монографія

Редактор Н. С. Марамзіна

Коректор Л. Н. Котова

Підписано до друку з оригінал-макета 5.02.2002. Формат 84x108/32.

Папір офсетний № 1. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум. друк.
арк. 8,4. Обл.-вид. арк. 7,28. Тираж 500 прим. Вид. № 49. Зам. №

Редакційно-видавнича фірма «Арсіс, ЛТД»

61046, Харків, вул. Багратіона, 6

Свідоцтво серія ДК № 317 від 25.01.2001 р.

Надруковано з оригінал-макета, виготовленого РВФ «Арсіс, ЛТД»,
у ПП «Торнадо», Харків, вул. Космічна, 22-а.

Погорецький М. А.
П45 Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: Монографія. — Харків: Арсіс, 2002. — 160 с.
ISBN 966-7299-48-1

У монографії розкривається сутність кримінально-процесуальних правовідносин, дається аналіз їх видів, досліджується комплекс теоретичних та прикладних питань кримінально-процесуальних правовідносин слідчого з органом дізнання, начальником слідчого відділу та прокурором. У виданні сформульовані та аргументовані практичні рекомендації з удосконалення законодавчого й відомчого регулювання правовідносин слідчого з вказаними суб'єктами кримінального процесу.

Робота розрахована на викладачів, аспірантів, студентів, а також співробітників правоохоронних органів, суддів, адвокатів.

УДК 341.1